

HELLIGÅNDSKIRKEN

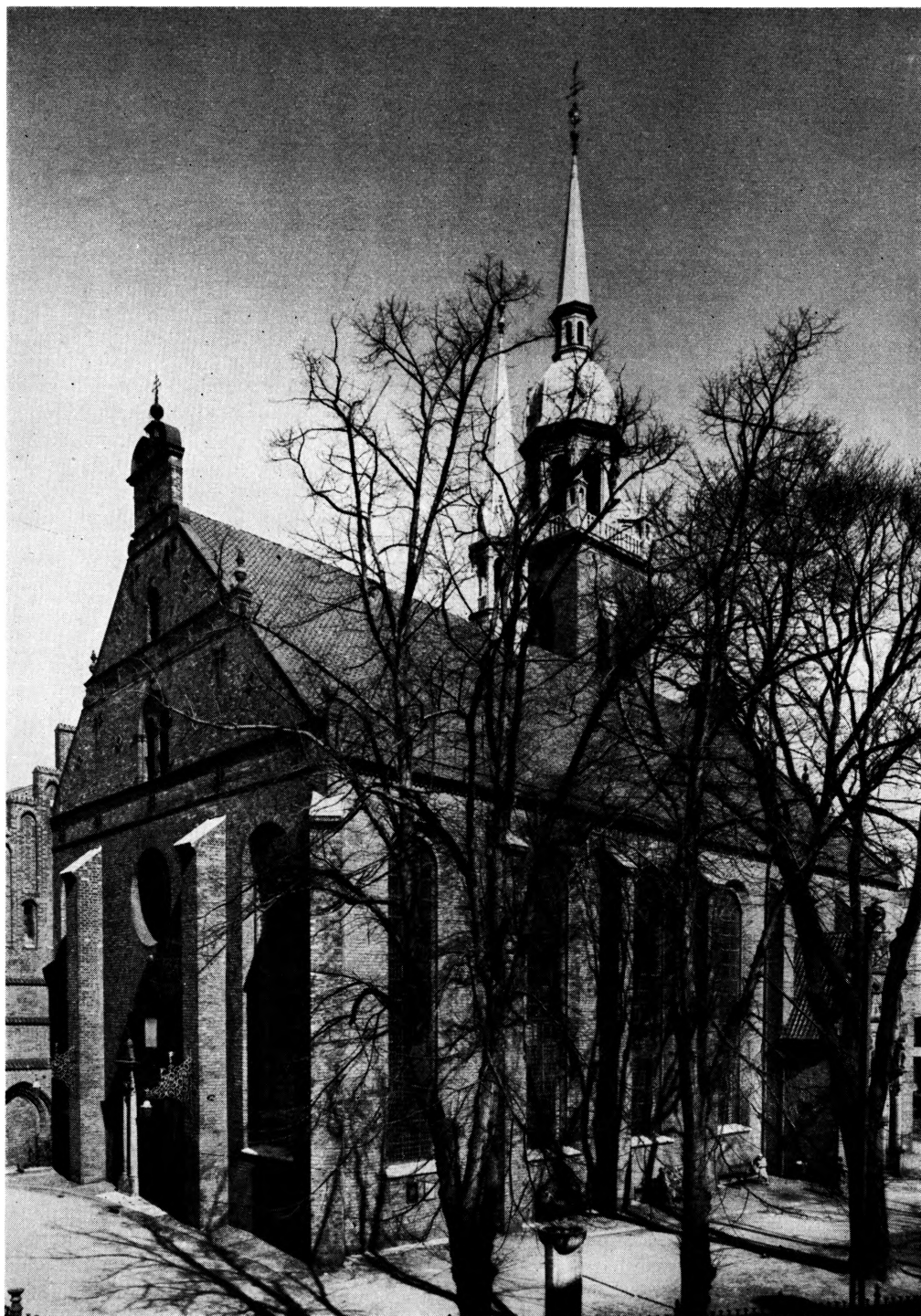

Fig. 1. Kirken set fra sydvest.

HELLIGÅNSKIRKEN

ved

JAN STEENBERG

Idet middelalderlige Roskilde stift var der Helligåndshuse, d.v. s. godgørende stiftelser med sygepleje (derunder særlig hittebørnsforsorg) som hovedformål; de fandtes foruden i selve stiftsbyen også i København, Slagelse, Antvorskov, Næstved og Vordingborg¹. Hospitalet i Roskilde synes at være det ældste af de her nævnte og tillige et af de ældste i hele landet, idet alene hospitalet i Ribe kan gøre det rangen stridig — de er begge fra første halvdel af 1200'rne. Det københavnske Helligåndshus var under opførelse 1296. Det var stiftet af Roskildebispen Jens Krag (død 1300) og har — i hvert fald til en begyndelse — stået under bispens værgemål².

De forskellige stiftelser, spredt i købstæderne over det ganske land, var uden indbyrdes forbindelse og ikke medlem af nogen klosterorden. Heller ikke det københavnske Helligåndshus, *domus sancti spiritus Hafnis*, var i sin oprindelse andet end et hospital, en borgerlig stiftelse, der nu og da modtog fromme menneskers testamentariske gaver, således 1304, 1307, 1407 og 1445³. Der har været præster knyttet til stiftelsen, og også en kirke; den omtales første gang 1449, men den er ganske givet ældre⁴. Helt anderledes blev det, da hospitalet i København omdannedes til et kloster.

Helligåndsordenen var stiftet i slutningen af 1100'rne i Sydfrankrig af Gui de Montpellier og kort efter organiseret som en virkelig klosterorden af pave Innocens III. Hovedklosteret med kirke fik 1204 sæde i Rom på den højre Tiberbred under navnet Santo Spirito in Sassia. Herfra bredte ordenen sig ud over hele Europa med den mest aktive indsats i 1200'rne. Man kender dens segl på det karakteristiske dobbeltkors (fig. 2), mens Helligåndshusene altid brugte duen som symbol.

I Danmark⁵ oprettedes det første egentlige Helligåndskloster i Ålborg 1451. De andre klostre af denne orden lå i Randers, Fåborg, København og Malmø. Det københavnske Helligåndshus blev af Christian I omdannet til kloster, så vidt vides 1469, men først 1474, under kongens Romafærd, blev den nye stiftelse anerkendt af paven. Som det vil ses af de bygningshistoriske afsnit, var der på den tid, da reformen gennemførtes, både kirke og bygninger, men nyordningen medførte, at kirken udvidedes og klosteret nybyggedes.

Under ledelse af to på hinanden følgende priorer, Christiern Torkildsen og Peder Plov⁶, voksede klosteret, både hvad bygninger og gods angår. Foruden husene ved kirken var der en abildhave, der har strakt sig over mod Købmagergade, og en ladegård ved nuværende Gråbrødretorv. Der kendes fra denne tid henvend en snes gavebreve. Et enkelt vidnesbyrd peger dog i modsat retning: 1498 solgte prior Christiern to af ejendommene »for klosterets store trang og mærkelige brøsts skyld« til universitetet⁷. Det var dog mulig et forbigående fænomen. 1516 kan det ses, at klosteret har fået endnu en ladegård, denne gang i Rosengården. Om klosterets betydning vidner det også, at det 1513 ofte benyttedes som mødested under herredagen; i konventstuen her fældedes dødsdommen over Torben Oxe⁸.

Ved kirken nævnes i middelalderen flere andre og et enkelt kapel. Et *S. Anna kapel* blev oprettet 1479. Foruden højalteret havde kirken følgende sidealtre: *S. Peders* og *S. Pouls* (mulig eet og samme); ved søndre kirkedør omtales 1475 et *Marie M ag dalenealter*⁹.

Kirkens danske navn var fra begyndelsen vekselvis Helligånds, Helliggeist og Helliggæst. I årene efter reformationen er de to sidstnævnte overvejende, omend Helliggeist er det almindelige. En kort reaktion i 1700'ernes sidste halvdel¹⁰ bragte Helligånds-navnet tilbage, men opgives atter for Helliggeist, der herefter dominerer, indtil en kgl. resolution af 12/4 1881 atter indførte navnet Helligåndskirken¹¹.

Reformationsrøret ramte tidligt Helligåndsklosteret. Borgmestre og råd forhandlede allerede 1527 om en reform af hospitalsvæsenet. August 1530 var reformen en kendsgerning, klosteret blev ophævet, og hospitalet fortsatte som borgerlig institution. Da broderskabet nu holdt op med at celebrere den katolske messe, stod kirken ledig og brugtes for en del af lutherske prædikanter.

Efter reformationens endelige sejr 1536 nedsatte rigsrådet og magistraten en kommission for at skaffe orden i hovedstadens kirkelige forhold¹². Som det vil vides, blev *S. Peders* og *S. Clemens* kirker nedlagt, og deres sogne fordeltes mellem Vor Frue og Helligåndskirken. Denne sidste var nu blevet sognekirke. En nøjagtig dato for omdannelsen kendes ikke. Men indvendig i korets nordmur står i murankre årstallet 1538. Det hentyder sandsynligt til denne skelsættende begivenhed i kirkens liv. Samme år begyndte værgerne at føre en protokol over begivenheder i kirkens historie; den er dog forsvundet for omtrent 150 år siden¹³.

Ligesom ved *S. Nicolai* kirke må man her gå ud fra, at Københavns magistrat på denne tid blev kirkens patron, skønt intet direkte meddelelse derom i samtidens kilder.

Hospital og kirke var nu skilt. Hvorledes hospitalet bliver til Vartov er således kirkens historie uvedkommende, men langt ned i tiden betalte kirken jordskyld til Vartov af sakristiets grund¹⁴, fordi denne engang havde været hospitalets ejendom. Heller ikke Christian IVs børne- og tugthus på det gamle klostres plads har direkte vedkommet Helligåndskirken¹⁵.

Sognet har i det første århundrede efter reformationen rummet et meget stort antal adelsgårde¹⁶, og de adelige slægter må også have præget selve kirkebygningen stærkt (nedenfor s. 688). Senere blev det brede borgerskab meget stærkt dominerende, med Hans Nansens og Peder Schumachers slægter i spidsen. En vis rivalitet med *S. Nicolai* kirke har der utvivlsomt været, og i det lange løb gik den større kirke af med sejren; men endnu 1670 blev Helligåndskirken benyttet som mødested for borgmestre og rådmænd, før de begav sig til slottet for at hylde Christian V. som landets nye konge¹⁷.

Kirkens beliggenhed i byens midte gav den en særstilling. Efter dens ur skulle alle rette sig¹⁸, står der i købmændenes laugsskrå 1651. Det var vel af samme grund, den først af alle byens kirker fik klokkespil¹⁹. Det er dette sangværk, Holberg hentyder til i »Den vægelsinded«, når han lader Eraste tale om »ham, der dræber Folk med Sangklokkerne«.

Hvad branden 1728 kom til at betyde for Helligåndskirken, bliver der nærmere redegjort for under de bygningshistoriske afsnit. Den kommission, der tog sig af genopbygningen, sparede ikke på sin energi, men man mærker dog, at man på højeste sted var ret tilbageholdende over for magistratens og menighedens beskedne ønsker om forbedringer. Helliggeist fik ikke sit klokkespil igen; kommissionsbetænkningen²⁰ af 30/3 1731 lød kort: »Vi er ingenlunde af de Tancker, at der nogen sinde kand eller bør vorde Sang-værck igjen anlagt«. Heller ikke ønsket om et mere monumentalt spir på tårnet blev efterkommet, og da magistraten gerne ville have genopført det gamle rytterspir²¹, hvis klokke før branden ringede »5 og 7 slet samt skolebørn til eksamen«, fik man også her en kold skulder. Utvivlsomt har kirken i disse år efter branden stået tilbage for den anden og større magistratskirke, *S. Nicolai*.

I kirkens annaler²² nævnes skader under byens brand 1795 og bombardementet 1807. Efter regnskaberne at dømmes var skaderne dog af beskedent omfang.

Da Vimmelskafet og Amagertov i 1800'rne blev hovedstadens strøg²³, fik Helligåndskirken påny en central stilling i bybilledet. De lærredsboder, der siden 1732 lå langs kirkegårdens østre hegnsmur, gav livlig handel — og gav kirken en god lejeindtægt. Ved indførelsen af gasbelysning 1857 blev tårnurets skiver oplyst om aftenen²⁴ til glæde for Strøgets talrige passanter. Kirkegårdens lindetræer med talstærkt fuglekor blev i lange tider et af Strøgets markante landemærker, mindet i et digt af Aakjær, når »— alle Lærker er rejst — da sidder endnu en Spurveflok — og jubler i Helliggejst«. Selvom dette jubelkor er forsvundet i vor motoriserede tid, har det dog fundet en afløser i det nye klokkespil, der 1947 blev ophængt i kirkens tårn. Og kirkegården, der længe havde været afspærret, blev 1895 omdannet til offentligt anlæg, et af de få i byens centrum, hvor der nu siden 1950 findes et monument over koncentrationslejrenes ofre.

Fig. 2. Helligåndsklosterets prioratssegl.

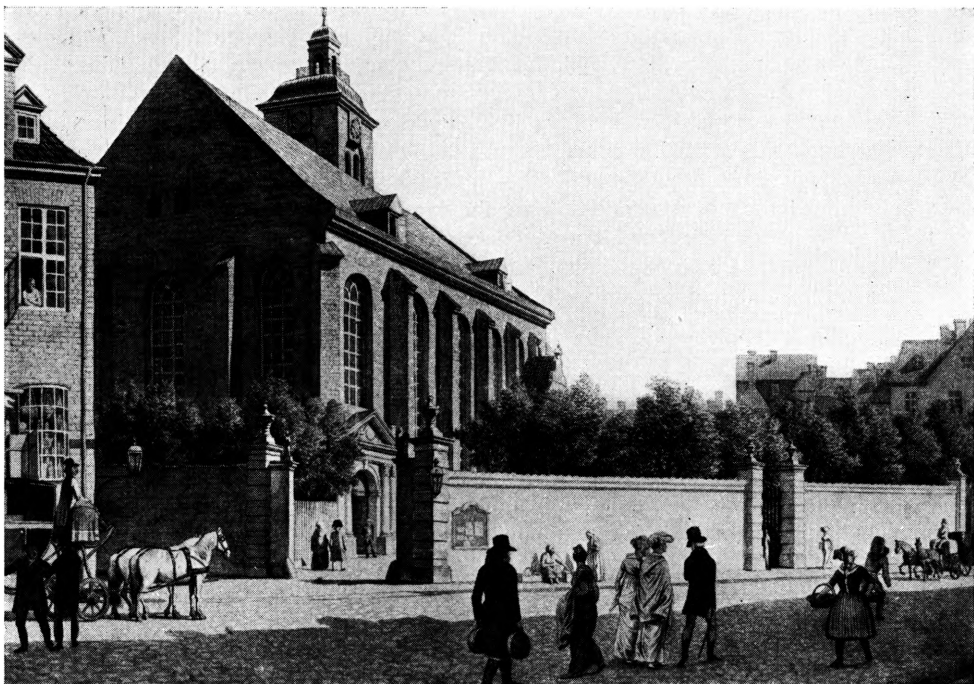

Fig. 3. Kirken og hegnsmuren. Tegning af C. W. Eckersberg 1809 (Kobberstiksamlingen).

KIRKEGÅRDEN

De to naboklostre, Gråbrødre og Helligånds, lå i byens midte. Deres samlede areal strakte sig fra Skindergade i nord til Amagertorv — datidens »Fisketorv«, nutidens »Strøget« — mod syd. Mod vest har grænsen ligget i nærheden af Klosterstræde, eller mere korrekt: det snævre »Byens stræde«, der siden 1728 opslugtes af den bredere Kokkegade (nutidens Walkendorfs-gade) i dennes vestlige forløb fra Vimmelskafet mod Gråbrødreplads, og hvis ene flanke med boder — undertiden kaldet »Madtoret« — har været kirkegårdens vestlige randbebyggelse¹. Mod øst synes de to klostre i middelalderen at have haft grunde ud til Bjørnebostræde, vor tids Købmagergade, mens klostrenes indbyrdes skillelinie har gået et sted mellem det nuværende Helligåndshus og Gråbrødretorv².

Helligånds kirkegård lå i middelalderen syd for kirken, mellem denne og hegnsmuren ud til Fisketoret, og fra den såkaldte Helligånds badstue ved indgangen til Byens stræde (mod sydvest) til Lille Helliggeistesstræde (Niels Hemmingsensgade) mod øst, dog således at det sydøstlige hjørne, hvor der også i vore dage står en klynge gamle huse, altid synes at have være bebygget³. Den centrale beliggenhed gjorde kirkegården velegnet til samlingssted ved rets-

handlinger⁴ og lignende, hvilket bl.a. er sket 1479. Efter Allens oplysning var det også på denne kirkegård⁵, at den henrettede Torben Oxe blev begravet 1517.

Kirkegården blev i tidens løb stærkt udvidet, hvad der var en naturlig følge af kirkens ændrede stilling efter reformationen. I middelalderen var begravelsespladsen knyttet til hospitalet, men fra 1537 eller 1538 var den fordums hospitalkirke nu blevet sognekirke i et af hovedstadens tættest bebyggede kvarterer. Dette medførte et naturligt behov for mere gravplads. Den første udvidelse kom 1607, da Christian IV. overlod klosterets gamle urtegård⁶, der dengang (fig. 9) stod indrammet af sengotiske klosterbygninger, til begravelsessted. Ved kronens afhændelse af tugthuset blev den gamle østfløj nedrevet, mulig også nordfløjen, hvis det ikke var sket en menneskealder tidligere, hvad meget tyder på (se nedenfor), og urtegården blev derefter sammen med en nyoprettet nordre kirkegård indlemmet i den samlede gravplads ved Helligåndskirken⁷. Efter branden 1728 blev en ny gadelinie ført nord om den tidligere klostergård⁸; det var den nysnævnte Kokkegade, som skar ind over den nordlige del af urtegårdens gravplads, hvor flere begravelser måtte forstyrres og nye hegnsmure rejses. Kirken med de få tiloversblevne rester af klosterbygningerne var nu for al fremtid indrammet af gadelinier (fig. 4).

Af begravelseslisterne⁹ fra 1700'erne ses det, at kirkegårdens forskellige afdelinger bar følgende navne: vestre kirkegård, begrænset af Helligåndshuset mod øst og en hegnsmur mod vest ud til Kokkegaden; søndre kirkegård¹⁰ mellem kirken og Amagertorv; Sprøjtehuskirkegården¹¹, i vinklen ved husblokken mod sydøst; østre kirkegård, fra korgavlen i en smal stribe mod nord hen til Kokkegadens nordre forløb; og endelig nordre kirkegård med den dermed forbundne urtegård, begrænset af kirken mod syd, Helligåndshuset mod vest, hegnsmuren ved Kokkegade mod nord samt østre kirkegård.

Hertil kom en pestkirkegård¹², »Wismar« kaldet, i Købmager kvarter med indgang fra Gammel Mønt; den var i funktion fra 1711, indtil den nye Assistenskirkegård blev taget i brug 1760.

Da Kokkegaden blev gennembrudt, afskar den ikke blot et stykke af urtegården, men gik tillige hen over tomterne på en del huse, hvis ruiner måtte ryddes: først Lille Helliggeistehus ved Tugthusporten¹³; dernæst den danske skole (et eller andet sted på nordre kirkegård) og endelig kirkens ældste kapellanbolig, der lå med facade ud mod urtegården, antagelig indrettet i et af klosterets, eller dog tugthusets, ejendomme.

Kirkegårdens afdelinger havde forskellig rang. Østre kirkegård var i 1700'erne forbeholdt fattigbegravelser¹⁴. Urtegården deltes 1710 i en søndre afdeling ved kirken og en nordre afdeling¹⁵. Kun denne sidste beholdt navnet urtegård med højere takster på gravstederne, hvilket også var tilfældet med »Sprøjtekirkegården«; om disse to afdelinger hed det i 1760'erne, at de af »honette borger-

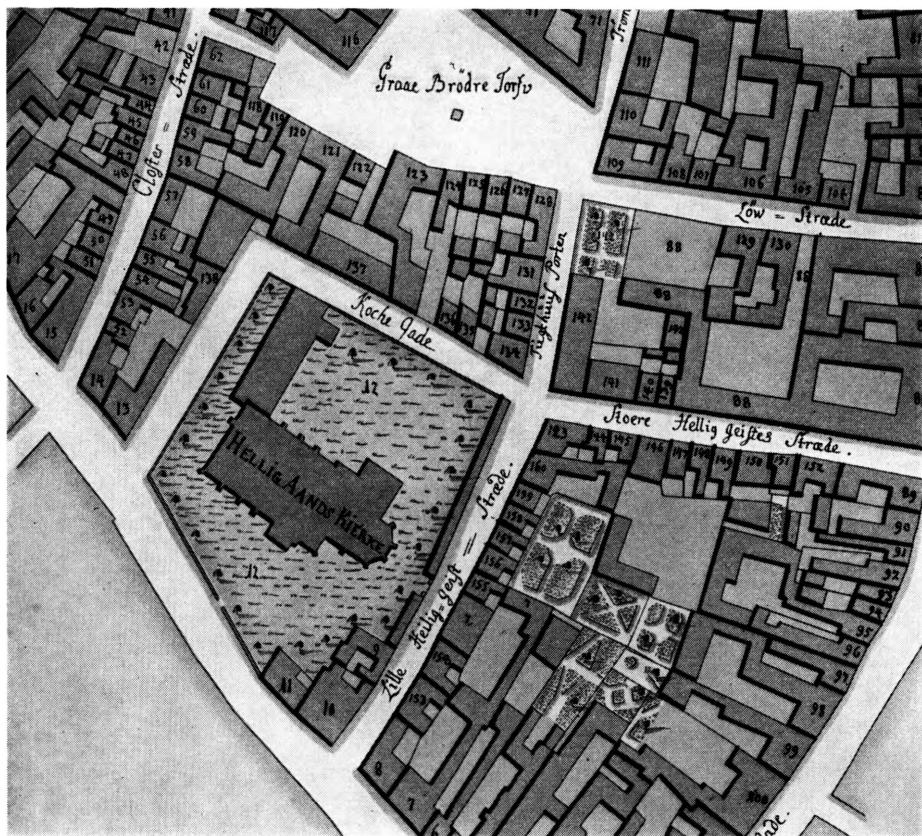

Fig. 4. Situationsplan af kirken og omgivelser. Udsnit af Geddes kort 1757.

folk« var særlig eftertragtede¹⁶, og det var derfor kun med ulyst, at kirkeværgerne på magistratens ordre 1767 afstod et stykke af denne mere kostbare jord¹⁷ til naboejendommen, matr. nr. 11.

Efter anlægget af den nye Assistenskirkegård uden for Nørreport spores en tydelig nedgang i antallet af begravelser på den indenbys kirkegård; det siges direkte 1773, at den nu kun sjældnen bruges¹⁸. Efter rådstueplakat 24. april 1851 ophørte alle begravelser inden for voldene.

Kirkegården blev beplantet med lindetræer. Nyplantninger omtales hyppigt i 1700'erne (rgsk.). Rundt om stod sivebrønde (for en del til afvanding af kirkens gravkrypter); en af dem prydedes 1770 med en udskåret vase¹⁹. — Et særligt lighus, der stammede fra kolerasommeren 1853, overtoges 1861 som kirkens ligkapel (rgsk.), men må være forsvundet kort derefter. Siden nedlæggelsen af den egentlige kirkegård 1851 stod pladsen omkring kirken kun åben under gudstjenester. Fra 1895 til vore dage har der her været et offentligt anlæg²⁰.

Kirkegården havde *hegnsmur* mod syd, ud til det middelalderlige Fisketorv; andre steder behøvedes det næppe: mod øst, sydøst samt mod vest (det nysnævnte »Madtorv«) var der randbebyggelse, og mod nord lukkede kirken. Syd for hegnsmuren, og støttet til denne, opførtes 1528 ialt fire stenboder²¹, der lå mellem to kirkegårdsporte, og som ganske vist undgik brandkatastrofen 1728, men som alligevel efter denne ved gadereguleringen 1732 måtte ofres²². De to porte i hegnsmuren var »ovenpå med bly belagt«, altså formentlig af udseende som en landsbykirkes køreport²³. Ved den ene af dem omtaler kirkens regnskab 1732 en række brudsten. Det var i dette år, man sløjfede ikke blot boderne, men også hele den gamle mur²⁴. Ud til Amagertorv opførtes derefter en ny hegnsmur, af en samlet længde på 100 alen fra den sydøstlige husklynge til Kokkegadens udmunding i Vimmelskaflet og forsynet med to ganglåger, een for hver af kirkens sydportaler, og utvivlsomt anbragt på samme sted, hvor der i den middelalderlige mur var låger, hver forsynet med en kirkegårdsrist²⁵. En anden murflugt gik fra sydvesthjørnet langs kirkens vestgavl og Helligånds- huset til Kokkegadens skarpe knæk. Endvidere kom en mur fra Helligånds- husets nordgavl langs Kokkegaden hen til hjørnet af Lille Helliggeistesstræde²⁶ (dog syv alen inde på nuværende gadelinie), og endelig en sidste murflugt langs sidstnævnte gade hen til husene ved Amagertorv²⁷ (fig. 3).

Ud mod dette torv fik de to kirkegårdsportaler bosserede piller med vaser af bremersandsten²⁸. I den vestlige mur var der tæt ved Vimmelskaflet en bredere køreport, ligeledes med bosserede, vasebærende piller, i åbningen forstærket med bistøtter, hvorpå stod »tvende positurer, loven og evangeliet«²⁹. Vaserne leveredes af Didrik Gercken, der var kirkens billedhugger under restaureringen, og som utvivlsomt også forfærdigede de to figurer; af ældre billeder (fig. 5) ses, at »Loven« symboliseredes af Moses, »Evangeliet« af Kristus.

Østre hegnsmur³⁰ fik en særlig udformning. Syd for porten (omtrent på samme sted, hvor dens afløser, gitterlågen fra 1879, endnu ligger) indrettedes syv såkaldte lærredsboder, mærket Litra A—G, alle med indgang i muren og bygget ind på det bagved liggende kirkegårdsareal³¹. Nord for porten, hen til hjørnet af Kokkegade, kom 20 nummererede boder af samme opbygning. Her solgtes lærred og andre »tørre varer«, ganske som tilfældet var ved Edelbergs boder i Nicolai kirkegårdsmur (ovenfor s. 470). Bodernes façade blev vistnok ombygget af P. Meyn 1797; på denne tid synes portalerne til boderne at være ændret med klassicistisk formede gavlkroner (fig. 6). — I de andre murflugter nævnes ganglåger³², een nordfra til nordre kirkegård, og een fra Kokkegadens vestlige forløb til den vestre kirkegård.

Murene har stået pudsede. Af kirkens regnskab ses, at vaserne og figurerne var okkerfarvede³³, og i den skikkelse stod hegnsmurene til 1855. I dette år erstattedes mur og portaler mod Amagertorv af det endnu eksisterende støbe-

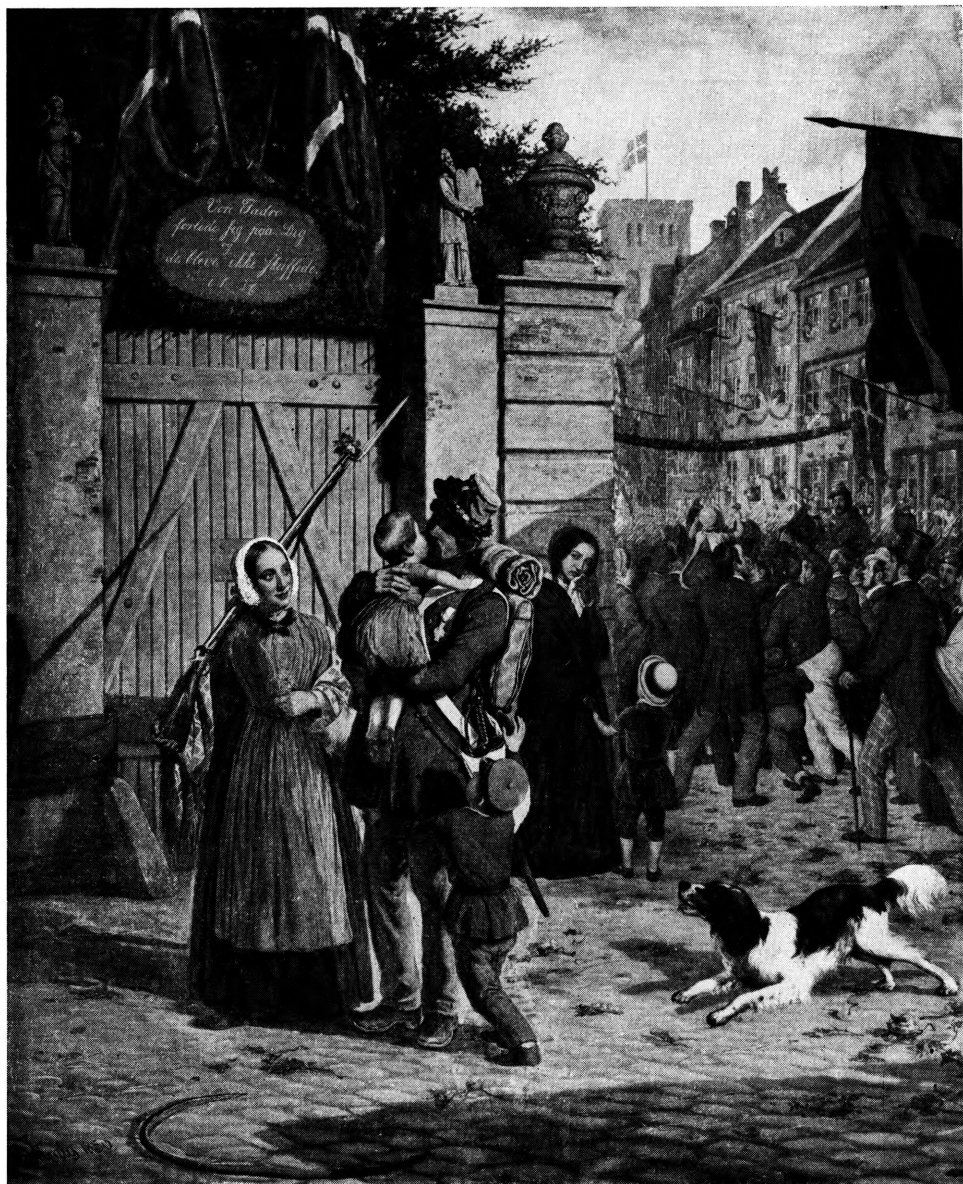

Fig. 5. Episode fra soldaternes indtog i København 1849. Maleri af David Monies 1850. Frederiksborgmuseet (s. 633).

jerns gitterværk³⁴, udført efter tegning af N. S. Nebelong. De øvrige mure stod til 1879 og efterfulgtes da af de endnu eksisterende gitterværker³⁵.

Bebyggelsen uden om den gamle Helliggeistes kirkegård har i nogen grad været præget af de kirkelige embedsboliger. Organist og kapellan har i hvert fald fra slutningen af 1600'rne boet i huse på klosterets grund³⁶, mulig i gamle klosterbygninger nord for urtegården.

Fig. 6. Lærredsboderne ved Lille Helliggeistesstræde. Akvarel af P. Lund. Bymuseet (s. 633).

Siden 1619 havde sognepræsten embedsbolig på hjørnet af Amagertorv og Lille Helliggeistesstræde, men flyttede 1661 til klosterets gamle hestemølle i Tugthusporten³⁷, nu Sparekassen for København og Omegn. Både den og de andre residenser brændte 1728. Sognepræstens bolig genopbyggedes på den gamle tomt, ombyggedes 1762 og frasolgtes 1798³⁸. — Kapellangården kunne ikke genopføres på sit gamle sted³⁹, da den regulerede Kokkegade kom til at gå over dens tomt. 1732 indkøbtes da Theodor Orlobs bryggergård⁴⁰, der henlå som brandtomt i den nye Kokkegades skarpe knæk, med façade også ud mod Klosterstræde. Her opførtes den nye kapellangård 1733; præsten havde i lange tider adgang gennem lågen i vestre hegnsmur til kapellet, en ret som magistraten senere betog ham. Kapellangården frasolgtes 1803⁴¹. Dens nabo mod syd var hofmaler Chr. P. Getreuers store hus fra 1739, et af de ældste huse i murflugten uden om Helliggeist⁴². — Nord for urtegården lå en efter branden nyopført organist- og graverresidens (nu Jespersen og Pios forlag); den benyttedes efter sit oprindelige formål til 1886, da den som den sidste af Helligåndskirkens embedsboliger blev solgt⁴³.

Fig. 7. Helligåndskirken i begyndelsen af 1600'rne. Udsnit af Jan van Wijcks Kobenhavnsprospekt 1611.

KLOSTERKIRKEN

Da det store klosterkompleks i slutningen af middelalderen var fuldt udbygget, omfattede det fire længer, grupperet om en urtegård. Kirken var da sydfløjen. Vestfløjen var det endnu eksisterende Helligåndshus. Af østfløjen er kun få rester bevaret i kirkens sakristi, mens den øvrige del af denne fløj med hele nordfløjen er nedrevet i 1600'rne. Ud over disse huse var der udløberfløje. Klosterets ladegård lå mod nord, ud til nuværende Gråbrødretorv, med indkørsel i nordenden af Lille Helliggeistesstræde; da klosteret under Christian IV. omdannedes til børne- og tugthus, var også denne port hovedindgangen til hele komplekset og gav sit navn »Tugthusporten« til hint lille stræde, der herfra løb videre til Løvstræde, efter at den store anstalt var nedlagt!

Den nuværende Helligåndskirke har fået sit ydre og indre præg ved den sidste omfattende restauration 1878; før den tid har brandkatastrofen 1728 også medført en gennemgribende ændring i bygningens udseende. Alligevel er der i kirkens mure bevaret så meget af ældre murværk, at man med sikkerhed

kan føre selve grundplanen (fig. 23) tilbage til middelalderen. Skønt ydermurene de fleste steder er omsat, spores endnu overalt, og bedst på nordsiden, meget gamle partier, hvor stenene er lagt i det traditionelle munkeskifte. Også i vestgavlen samt i de nedre dele af tårn og korgavl er der spor af middelalderligt murværk².

Klosterkirkens fundamenter, bestående af løst opstablede kampesten, dækket af jord, blev konstateret 1878 ved udgravningen til det nye varmeværk; de hviler på det faste ler, kote 1,35 m. Ved en fornyet prøvegravning 1928, da man undersøgte sammenføijningen af kirke og kloster, kunne det fastslås, at kirken var noget — om ikke meget — ældre end Helligåndshuset³.

Man kan sammenstille disse iagttagelser fra den nuværende bygning med det ældste eksisterende billede af Helliggeist, van Wijcks stik fra 1611 (fig. 7) og deraf udlede sikre slutninger om den middelalderlige kirkes opbygning og udseende. Dens skib, omfattende fem hvælvingsfag, var basilikalt opbygget med bredt og højt midtskib, smalle og lave sideskibe og høj kirkevinduer over sideskibenes pulttage. Hertil sluttede sig et langstrakt kor, på ialt tre fag hvælvinger, med samme bredde, højde og taglinie som midtskibet; det var tresidet afsluttet mod øst med en høj, kamtakket blændingsgavl, der ligesom i Petri kirke (ovenfor s. 242) var knækket uden om korpolygonen. Skibet med sine fem fag og koret, der fik tre fag plus korpolygonen, havde — og har — en samlet længde på 52,1 m, hvoraf skibet alene omfatter de 30 m, mens totalbredden er 22 m, hvoraf skib og kor optager de 11,3 m; grundplanen, der mod øst er korrekt og nøjagtigt udstykket i terrænet, er ved vestgavlen påfaldende skæv (søndre sideskib har en større længde end nordre). I overensstemmelse med det gennemførte hvælvingsystem var ydermurene fagdelt ved støttestiller, også i høj kirken over sideskibstagnene, og i hvert fag sad et spidsbuet vindue med profilerede karme og utvivlsomt også opdelt af gotisk stavværk.

Et gotisk præget rytterspir, vistnok så gammelt som kirken selv, sad på tagryggen. Derimod skal det nedenfor vises, at både tårnet på nordsiden og den langstrakte korplan ikke hørte med til den oprindelige plan.

Kirkens gesimshøjde var før branden 1728 højere end nu. På en opmåling af bygningen 1872, kort før Storcks store restaurering, ses endnu spor af højere korvinduer (fig. 20); kun eet af disse spor er nu bevaret: det østre korvindue bag alteret, hvor der over det rundbuede vindue, som stammer fra Kriegers istandsættelse i 1730'erne, ses et spor af et spidsbuet vindue med højere rejsning. Ved en murreparation 1915 blev det konstateret, at også korets støttestiller havde været højere; 8—9 skifter under deres øverste ryg fandtes rester af et vandnæseprofil og derover en lille niche, hvis top var skåret af, da taget blev sænket⁴. Selve den oprindelige gesims, bestående af to udkragende savskifter over hinanden med mellemliggende savskifte blev 1928 ved en udhugning af

murværket i tårnets sydøsthjørne konstateret af mag. Chr. A. Jensen.

Under denne gesims havde Storck tidligere 1878 iagttaget et højt, tilmuret vindue, hvis karmprofil han har ladet gengive i Mollerups værk om Helligåndskirken (pi. 8d), og hvis placering i muren han har vist på en arbejdstegning (fig. 8)⁵; denne viser også, at der under vinduet var en spidsbuet dør, som ved kirkens opførelse oprindelig har ført ud i det frie. Ved andre lignende udhugninger 1928 fandt man ind til vinduets vederlagshøjde. I mag. Chr.

A. Jensens fundberetning⁶ hedder det, at karmene har tredobbelte false, hvis led er retvinklede med undtagelse af det mellemste, der i selve buestykket, men ikke under vederlagshøjde, er muret af rundstavprofilerede formsten; inden for disse tre led sidder der en lysningskant af formsten med glasfals mellem to rundstave; uden om spidsbuens ydre led sås et helstensstik, hvis øverste top (der ikke blev fremdraget) må tangere med gesimsens underkant. Udgravningerne er endnu synlige i tårnrummet.

Ved Helligåndshuset har der utvivlsomt i 1300'rne ligget en mindre kirke, hvoraf der næppe er spor tilbage. Et vandret profilbånd under vinduet i nordre sideskib tæt ved dettes sammenstød med klosterets vestfløj har man (sammen med et tvivlsomt spor af lignende art på vestgavlen) opfattet som en antydning af, at vi her stod over for de sparsomme rester af en højgotisk, enskibet kirke⁷. Dette er muligt, men vistnok ubeviseligt. Derimod er det vitterligt, at Helligåndskirken oprindelig var kortere end nu. Det senmiddelalderlige kor var jo på tre hvælvingsfag, men i første omgang har det kun haft eet fag, formentlig med flad altervæg. Ved undersøgelserne 1928 kunne man med sikkerhed pege på, at et trappetårn, der findes ved tårnets østmur, i sine underste partier er ældre end klokketårnet og muret i forbindelse med kirkens vestpartier, men uden at være i forbandt med korets østlige dele. Ved ombygningen efter branden 1728 blev den på den tid tomme og brandhærgede trappeskakt fyldt med brokker og

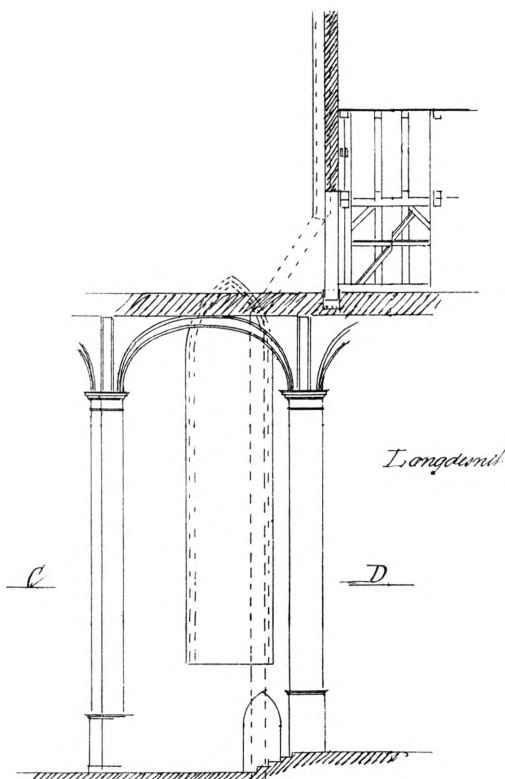

Fig. 8. Korets nordre væg, vestfaget med spor af tilmuret vindue og dør. Arbejdstegning af H. Storck 1878. Stadsarkivet.

helt tillukket; i ny tid (1926) er trappen genåbnet⁸ (fig. 9) og nye trin indmuret op til tårnets andet stokværk, mens de øvre partier, der er opført i tilknytning til Walkendorftårnet (nedenfor s. 653), stadig er utilgængelige. I den genopbyggede trappeskakt ses på østsiden en vinduesglug, som dækkes af kormuren øst derfor, og som altså nu er meningsløs, men som dog engang har haft en funktion og stået åben ud mod fri luft. Trappetårnets ydre ses bedst i sakristiets tagrum og viser sig her at stå smukt fuget på østsiden og skærende sig ind i korets nordmur uden forbandt med denne. Der kan herefter ikke være tvivl om, at den ældre kirke har haft et kor på eet hvælvingsfag, og at trappetårnet da var bygget for at skaffe adgang til kirkeloftet og rytterspiret (hvor kirkens ældste klokke må have hængt). Alt hvad der ligger vest for dette skel i bygningen må da være en ældre kirke, som Christian I forefandt på stedet, da han lod Helligåndshuset omdanne til kloster. Hvad der ligger øst for denne brudflade, er yngre, men stadig fra sengotisk tid, og må repræsentere den udvidelse af kirken, som almindelig tillægges Christian I.s initiativ.

Om vestpartiets opbygning fremkom enkelte oplysninger ved istandsættelsen 1878. Det viste sig, at midtskibet i middelalderen var skilt fra sideskibene — ikke som nu ved ottekantede søjler, men ved aflange, stærkt profilerede piller, der forbandtes ved spidsbuede arkader. Kun en kort beretning, ikke ganske klar, foreligger⁹. Ved vestgavlen skal man have fundet et af de oprindelige vinduer med profiler, og i det indre — ligeledes ved vestgavlen — rester af en af de vægfaste, profilerede piller; om det var i søndre eller nordre arkaderække, nævnes ikke. Under gulvet i skibets vestligste fag, ud for indgangen til Griffenfelds kapel, fandt man en ret betydelig del af midtskibsarkaden, der ved branden 1728 må antages at være styrtet ned her og fået lov at blive liggende; brudstykket blev dog fjernet 1878, da kirkens nye varmeapparat havde brug for kælderplads.

Kirken havde i middelalderen, og lige til 1878, to portaler mod syd, en helt mod øst og en anden helt mod vest i søndre sideskib, svarende til de to låger i hegnsmuren ud mod Amagertorv (ovenfor s. 633). Den østlige er helt ombygget ved anlægget af Christian IV.s våbenhus; om den vestlige hedder det i fundberetningen fra 1878, at der bag den i 1600'erne opstillede søjleportal fandtes nogle få rester »af en Døraabning fra Spidsbuetiden«; en formsten herfra med pærestavformet profil er gengivet i Mollerups plancheværk (pi. 8d). — I korets nordmur er spor af tre døre, der dog ikke kan have været i funktion samtidigt. Foruden døren under det store nordvindue (fig. 8) i korets vestfag har man sporet en forlængst tilmuret dør i østfaget. Og endelig førte — og fører endnu — en dør fra klosterets østfløj ind til korets midtfag; den sidder endnu i oprindeligt leje, men synes at være ommuret.

Korets østforlængelse, hvis sammenstød med det ældre vestparti ovenfor er

skitseret, kan bedst iagttages over sakristiets loft, altså fra den del af den middelalderlige bygning, der udgjorde klosterets østfløj. Kormuren stod her uden vinduer, men 1928 fandt man her ved udhugning i inurkærnen en fladbuet dør, »som i Kormurens Tykkelse har tre Trin af stærkt slidte Mursten nedad mod Kirkerummet, ligesom den dækkes af et skraat Loftsstik, saaledes at Dørbuen indad mod Kirken sidder lavere end mod Sakristiloftet« (Chr. A. Jensen)¹⁰. Indirekte røber dette fund, at østfløjen oprindelig var i to stokværk; i underste stokværk har der nok været kapitelsal, mens der i andet stokværk har været dormitorium, sovesal eller celler, hvorfra brødrene hele døgnet gennem denne dør havde adgang til kirkens kor. Det er en selvfølge, at der i tilslutning til døren inde i koret har været en fritrappeløb, som imidlertid forlængst er forsvundet. Fra sakristiloftet skimtes over dørstedet en anden fladbuet åbning, som måske er af lidt ældre dato, da den er spoleret ved anlægget af munkedøren; længere mod vest skimtes en større blænding. Begge disse forekomster er af tvivlsom betydning. — Et større vindue i korets nordvæg ses nu som blænding indefra, i østfaget. Det stammer utvivlsomt fra Kriegers istandsættelse.

Klosterkirkens alder er vanskelig at bestemme. Der er ingen utvetydige udsagn derom fra datiden, og de gennemgribende ombygninger, navnlig efter branden 1728, gør ikke sagen nemmere. Vi tør kun nærme os problemet med varsomhed. Sikrest er bygningens eget vidnesbyrd om, at koret hen mod middelalderens slutning fik en ganske anselig udvidelse; man har forlængst og med god grund sat denne østforlængelse i forbindelse med en — iøvrigt noget omdiskuteret — indskrift, der tidligere sad på korstolene, og som vi nu kun kender fra Resens gengivelse 1668. Den latinske tekst lyder i oversættelse: »År 1469, da Christian holdt danernes riges scepter, og da den kyndige biskop Oluf Mortensen ledede og styrede Roskildekirken, omformes dette hus til ære for [den Helligånd?] ... Augustin, du fromme, ligemand med Paulus såvel som Elias, sæt os hos dig, når vor døds kamp er endt. Under prior Peder Plov genlyder dette kor af den evige guddoms lov og ære«¹¹. Som det vil ses, er der grund til at rejse tvivl: en sen kilde fra 1600'erne gengiver her en beretning af Peder Plov (prior ved Helligåndsklosteret fra 1501 til reformationen) om noget, der er sket under hans forgænger. Da man yderligere har betvivlet rigtigheden af årstallet 1469, må usikkerheden siges at være komplet. Men Resen kan dog umulig have opfundet indskriften, og meget tyder på, at der bag de uklare ord gemmer sig en realitet. Bygningen selv røber jo, at en korforlængelse blev foretaget i sen-gotisk tid, samtidig med større byggearbejder ved selve klosterkomplekset. Det kan meget godt være dette, korstolenes indskrift har hentydet til, så meget mere som et pavebrev 1474 godkendte kongens klosterstiftelse med de ord, at Christian I. havde bygget klosteret af nyt (rex.... de novo ædificare fecit)¹².

Hvis årstallet ikke af Resen er tydet helt korrekt, er det højst en lille halv snes år forkert, og usikkerheden gælder da mere den egentlige kirkebygning, hele det store vestparti med de fem hvælvingsfag i skibet og eet i koret. Hvor gammel er så den? Den er altså ældre end ca. 1470. Den omtales første gang 1449 og er sandsynligvis en del ældre. Dens lidt gammeldags type — basilika med lave sideskibe og med rigt profilerede led i portaler, vinduer og arkader — kan godt rykke den tilbage til 1300'rne. Men vort kendskab til den er dog for brudstykkeagtigt til, at vi kan sige noget bestemt derom, og ingen af de nævnte kriterier betinger nødvendigvis en så tidlig datering. Efter et forsigtigt skøn turde den være rejst i første halvdel af 1400'rne.

KLOSTERFLØJENE

Ved Helligåndskirken i den nutidige skikkelse er der to *tilbygninger*, som begge til forskellig tid har fungeret i kirkens tjeneste: den store vestfløj, det såkaldte Helligåndshus, der i slutningen af middelalderen var sygestue, og som fra 1651 i henved 200 år var kirkens gravkapel, og endvidere en stump af østfløjen, der i århundrederne efter reformationen til tider har fungeret som sakristi.

Hellig åndshus et har nu det ydre og indre, man har givet det ved de to seneste restaurationer, 1894 og 1904, en ca. 32 m lang og 12 m bred stokværks bygning, opført af munkesten i munkeskifte på sokkel af rå kamp og smykket med kamtakkeede blændingsgavle, hvoraf kun den nordre endnu ejer spor af middelalderligt murværk, mens den søndre — sammenbygget med kirkens vestgavl — er en moderne rekonstruktion. Også husets andet stokværk med små rundbuede vinduer er overvejende nyt, men i underste stokværk står den hvælvede søjlehal som hovedstadens største og mest gennemarbejdede middelalderlige interiør. — Huset har 10 vinduesfag, hvis faldede karme i første stokværk af Storck er rekonstrueret efter sikre spor; det står nu i blank mur af store munkesten, lagt i munkeskifte. I den nordlige del af fløjen er der træk, som tyder på, at huset ikke er opført i een støbning, således (vindues?)åbninger, hvis placering synes uforenelig med nuværende stokværksinddeling; i søjlehallens østvæg, tæt ved nordøsthj ørnet, er der spor af ældre og lavere hvælv, opbygget efter en mindre spændvidde end den, der nu er gennemført¹³. Formentlig antyder disse og andre spor, at der her på stedet har ligget et ældre Helligåndshus, som da ved det store klosterbyggeri, der almindeligt tilskrives Christian I.s initiativ, er ombygget og udvidet.

Klosterfløjen ligger forskudt i forhold til kirkens vestgavl; hele den vestre halvdel af husets sydgavl står således frit, og her findes en velbevaret portal, anbragt i murfremspring og med rigt profilerede ledføjninger som en bred ramme om en ret lav og smal dør, der nu er tilmuret — og har været det i det mindste

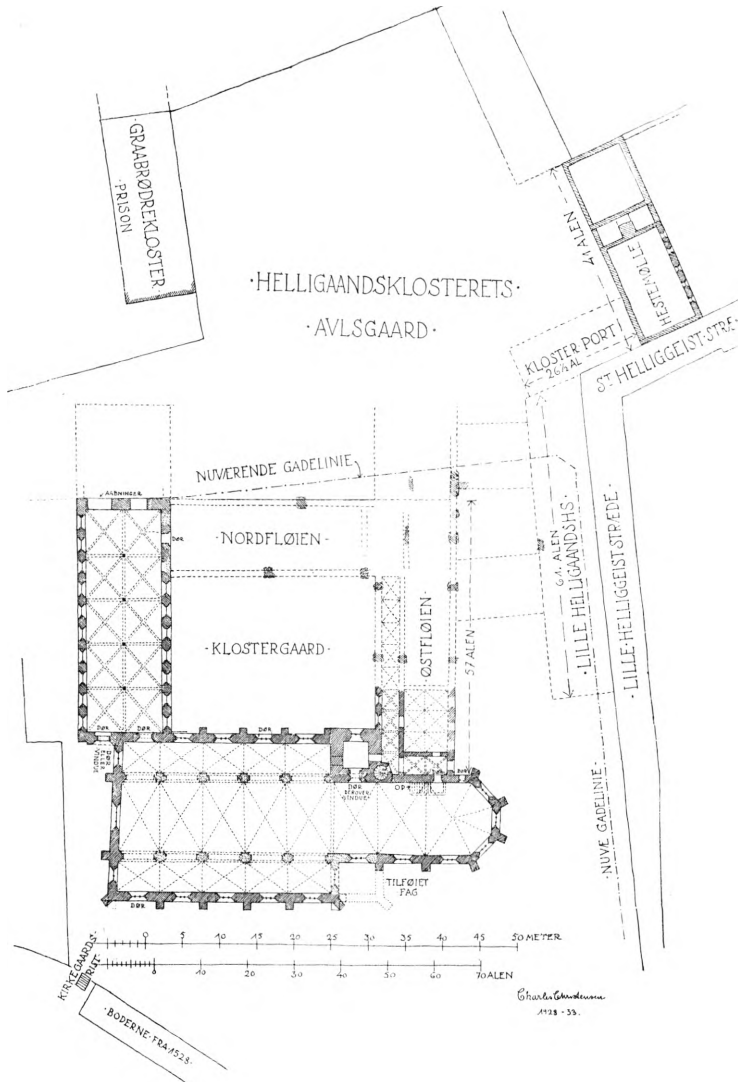

Fig. 9. Plan over kirken og Helligåndshuset, med indtegnede bygningsrester af klosterets andre fløje. Tegnet af Charles Christensen 1928.

fra 1650. Der var altså adgang til søjlehallen udefra. Men også fra kirken var der adgang; i den murflugt, som klosterfløjen har fælles med kirken, var — og er der stadig — en anden portal, med bredere åbning, formentlig beregnet på fløjdøre. Søjlehallen var i middelalderen klosterets sygestue, som ved denne portal kunne sættes i forbindelse med kirkerummet. Tanken var vel den, at patienterne fra deres sygesenge skulle kunne følge gudstjenesten, og søjlehallen må derfor opfattes som et integrerende led i kirkebygningen. Lignende forsøg på at indlemme sygestuen i kirkerummet kendes fra udlandet. Ved det franske kloster i Tonnerre var kapellet indrettet i den ene ende af den store sygesal;

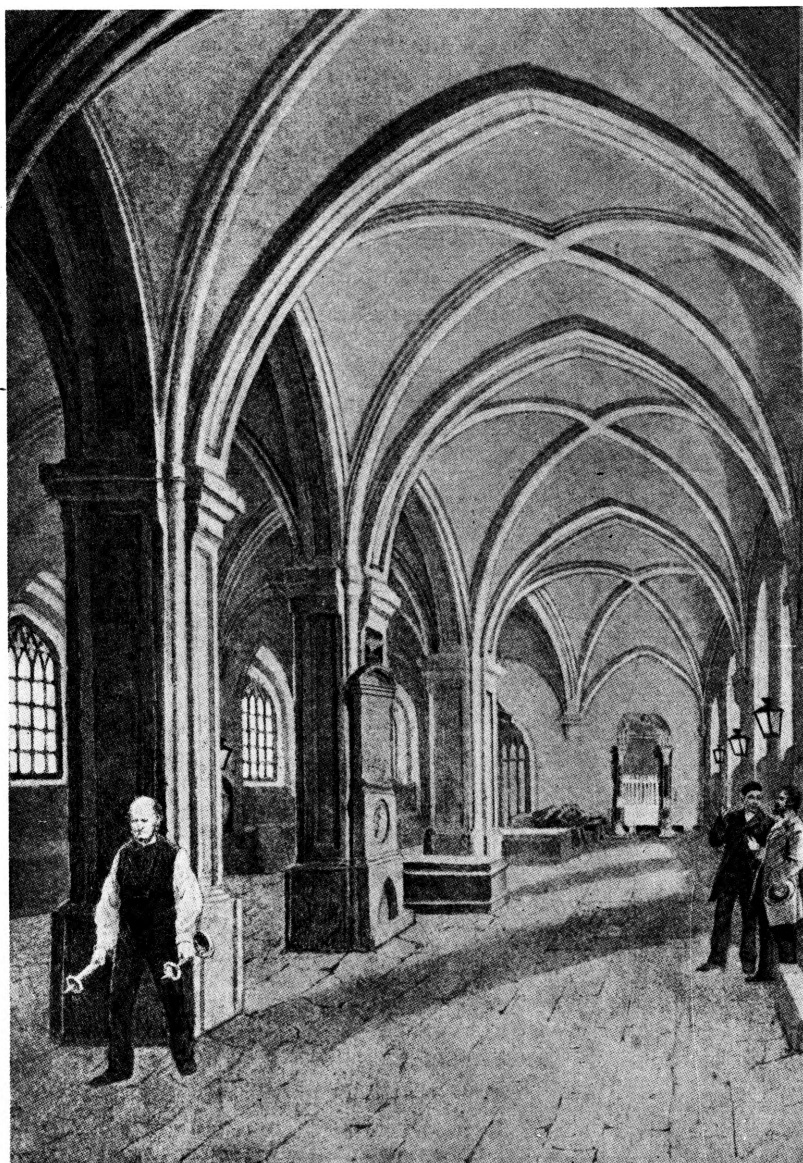

Fig. 10. Kapellets indre før sidste istandsættelse. Efter Illustreret Tidende 1894.

i det romerske moderhus, Ospedale di Santo Spirito in Sassia, var der et oratorium under en centralkuppel, mens sygestuerne strakte sig ud derfra i lange fløje. Når det københavnske Helligåndskloster har valgt en løsning, der næppe i praksis var særlig effektiv, skyldes det nok den omstændighed, at man ved indretningen af klosteret forefandt ældre bygninger, både Helligåndshus og kirke, som nok kunne ombygges, men ikke flyttes.

Hallen i Helligåndshuset er todelt. I midtaksen står fire slanke, ottekantede

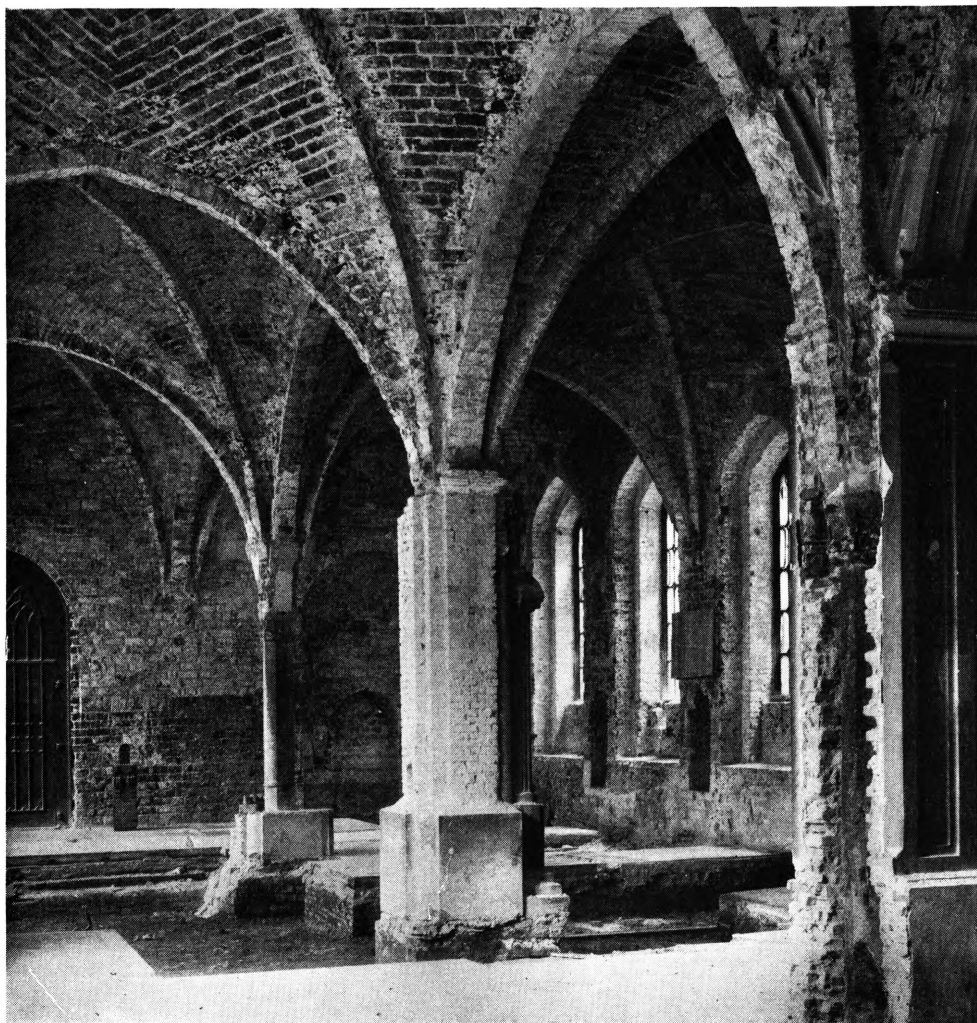

Fig. 11. Kapellets indre under restaureringen i 1890'erne.

granitsøjler, der bærer rummets 10 fag krydshvælvinger. Af søjlerne er kun de to nordligste helt bevaret; de to sydligste har gamle baser (og kapitæler?), men selve de ottekantede skafter måtte på grund af skrøbelighed udskiftes 1894 og erstattes med nyhuggede kopier¹⁴. Man opstillede de to originale skafter i urtegården ved det lille indelukke mellem Helligåndshuset og Griffenfelds kapel; nu ligger de i kirkens varmekælder. — Søjlerne hviler på firkantede plinte; ved overgangen fra det ottekantede skaftprofil til det firkantede plintprofil er indskudt et spidst tilløbende overgangsled med en hjerteformet dup. De to nordligste søjler har simple udkragende hoveder med rundstavprofil mellem kapitæl og skaft; de to sydlige søjler har et mere gennearbejdet hoved med spidst tilløbende, knækket overgangsled mellem otte- og firkant. Heller ikke

Fig. 12. Kapellets indre efter restaureringen.

hvælvne kunne 1894 bevares helt uantastede; i den nordlige del blev de vel stående, men i den sydlige halvdel måtte de helt nedtages og nye mures op.

Den lange vestlige sidemur har i hvert af de fem hvælvingsfag to falsede, spidsbuede vinduer. Den tilsvarende østlige sidemur har kun syv vinduer ud til urtegården, idet klosterets længst forsvundne nordfløj har dækket over halvandet hvælvingsfag. — Rummet har siden 1918 været dækket af et interimistisk gulv, under hvilket der findes et ældre, flisebelagt gulv (fig. 12) med store gravsten fra den tid, da huset fungerede som kirkens gravkapel.

I nordgavlen ses to lave, spidsbuede arkader, der har ført ind til en nordre udløberfløj; deres konstruktion minder ikke om døre og tyder på, at der også her i den efter 1728 forsvundne bygning har været sygestue.

Fra klostertiden stammer også de 17 små spidsbuede nicher, een i hver af de 15 vinduespiller og yderligere to i den vinduesløse del af østvæggen. De har antagelig været brugt som depot i forbindelse med sygeplejen.

Efter reformationen gled Helligåndshuset ud af kirkens besiddelse. Dets funktion som en del af det store børne- og tugthus 1606—50 er velkendt, men vedkommer ikke kirkens historie¹⁵. Da staten likviderede dette store foretagende 1650, købte kirken Helligåndshuset og indrettede den store søjlehal til gravkapel. Petri kirke havde to år før, som den første af de københavnske kirker, indrettet et stort kapel. Nu kom Helligåndskirken til som nr. 2. Grav-

kapellet indviedes¹⁶ 3. august 1651. Første begravelse¹⁷ landt sted 18. juni 1652; det var kirkeskriver Niels Knudsen, der blev gravsat i grav nr. 22. Endnu 1858 var der bisættelse i kapellet, der siden da ikke længere synes anvendt efter dette formål¹⁸.

Som et minde om, at den gamle klosterfløj påny var intimt knyttet til kirken siden 1651, opsattes en mindetavle over portalen, der fra kirkens nordre sideskib fører ind til kapellet. Indskriften melder bl.a., at kapellet blev købt »Kirken til forvidelse« og til »mange Guds børns hæderlig hvilested og sove-kammer«, da Hans Nansen var borgmester i København, mens sognepræsten hed mester Anders Hansen og kirkens værger var Christen Jensen Bech og Lauritz Michelsen.

Der er intet oplyst om ændringer i kapellets bygning, hverken ved overtagelsen eller de første år derefter. Senere nævnes et par

†*Tilbygninger.* Ud for kapellets nordøsthjørne byggedes o. 1680 et gravkapel for rådmand Ditmer Bøfke. Han havde erhvervet skøde på grunden 19. feb. 1678, og kapellet må være opført umiddelbart derefter¹⁹. Det var grundmuret, havde tre ovalvinduer med jernsprinkelværk, to mod øst og eet mod syd, og var tækket med rullebly. 1737—40 nævnes en større reparation af blytaget, vinduerne og murværket af hollandske klinker (rgsk.). — Syd for denne udbygning, op til dens sydnuur, opførtes 1768 et andet kapel af samme størrelse (7x7 alen) for borgmester Hans Christoffer Hersleb²⁰. De to kapeller havde fælles halvtag, afvalmet på kortsiderne, og må utvivlsomt have hvilet på den forsvundne nordfløjs fundamenter. Herslebs kapel havde murfladerne leddelt ved »ørelisener«; i ovalvinduerne var der sprinkelværk. Det købtes 1789 af etatsrådinde Frederikke Christiane Lugge og hjemfaldt 1862 til kirken²¹, der derefter en overgang har brugt det som ligkapel. — Begge tilbygningerne, hvis ydre kendes fra ældre tegninger (lig. 19), blev nedrevet 1879²². På deres tomt byggede Storck 1904 den nye trappeopgang²³ op til menighedslokalerne i Helligåndshusets andets stokværk, af munkesten i ren sengotisk stil med kamtakket gavl mod øst.

Ved foden af kapellets nordgavl lå i 1700'rne et materialhus, der en overgang i næste århundrede fungerede som sprøjtehus. Det blev nedrevet 1878 ved Kokkegadens udvidelse.

I det indre undergik kapellet en større forandring 1781—84. En af granit-søjlerne, så vidt vides den sydligste, havde forskubbet sig, hvorefter man indmurede samtlige fire søjler i svære murstenskapper med barokke ledføjninger. Udmuringen foregik etapevis, begyndende med den sydligste og endende med den nordligste. Udgifterne påhvilede de private gravejere²⁴ (nedenfor s. 704). Det er en selvfølge, at hvælvingernes kapper fik en tyk påmuring, og at ribber og buer fik nye, kraftigt profilerede ledføjninger. Dette sidste nævnes ikke i

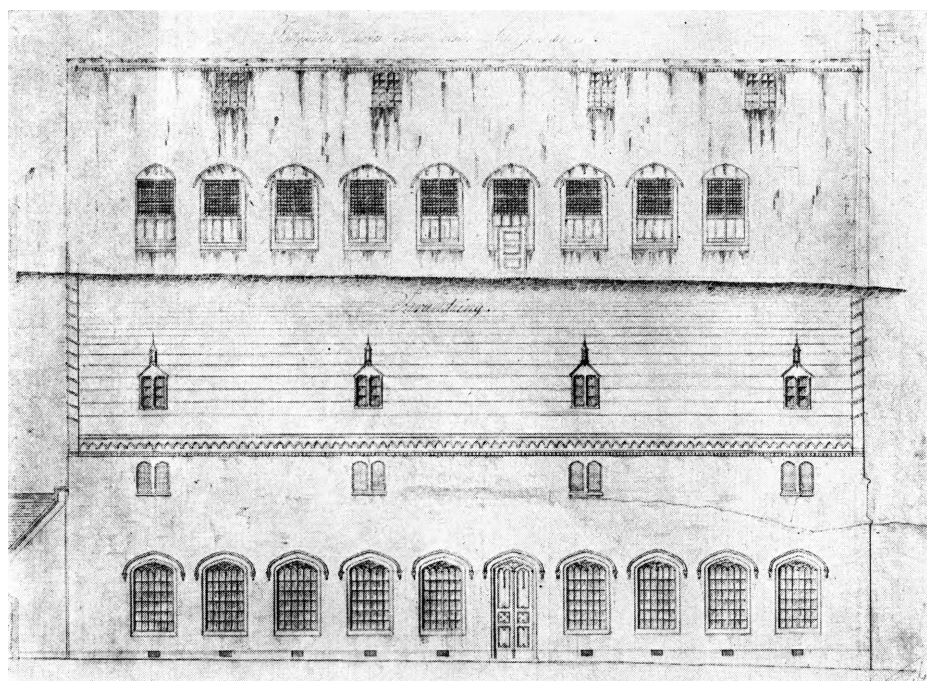

Fig. 13. Helligåndshuset. Façade og vestvæg. Tegning af P. Chr. Kramp 1846.

regnskaberne, men fremgår af ældre billeder (fig. 10) og af beretningerne om restaureringen i 1890'erne.

Adgangen til kapellet skete gennem den brede dør ind mod kirken. Desuden var der, i hvert fald siden 1728, udhugget døre midt på kapellets langsider, en mod vestre kirkegård og en mod urtegården²⁵. Hovedportalen mod kirken blev tilmuret 1805, men åbnedes igen 1855, da forsynet med nye dørfløje²⁶.

En større istandsættelse af kirken i 1840'erne angik også kapellet, der 1847 fik cementpuds på ydermurene; vinduerne blev ommuret og forsynet med nygotisk stavværk af jern²⁷. De to døre på langsiderne fik ligeledes nygotiske former; andet stokværk, der henlå som loftsrum uden gulv over søjlehallens hvælvinger og brugtes af privatmænd som depot, fik nye, små vinduesglugger, samlet parvis. Denne radikale ombygning i forbindelse med den senbarokke balsamering af det indre fik ved den store restaurering i 1870'erne kirkens arkitekt og samtlige myndigheder til at drage kapellets virkelige alder i tvivl. Først da Storck 1893 foretog udhugninger i de bærende pillers murværk, fandt han ind til de gamle granit søjler og det sengotiske hvælvningssystem²⁸ (fig. 11). Ved undersøgelser af murværket under cementpuds i det ydre fandt han de halvt udviskede spor af sengotiske vinduesindfatninger. Herefter kunne hele bygningen 1894 genopstå som det, den fra første færd havde været, et senmiddelalderligt murstenshus. Tvivlen om bygningens oprindelige udseende gjaldt til

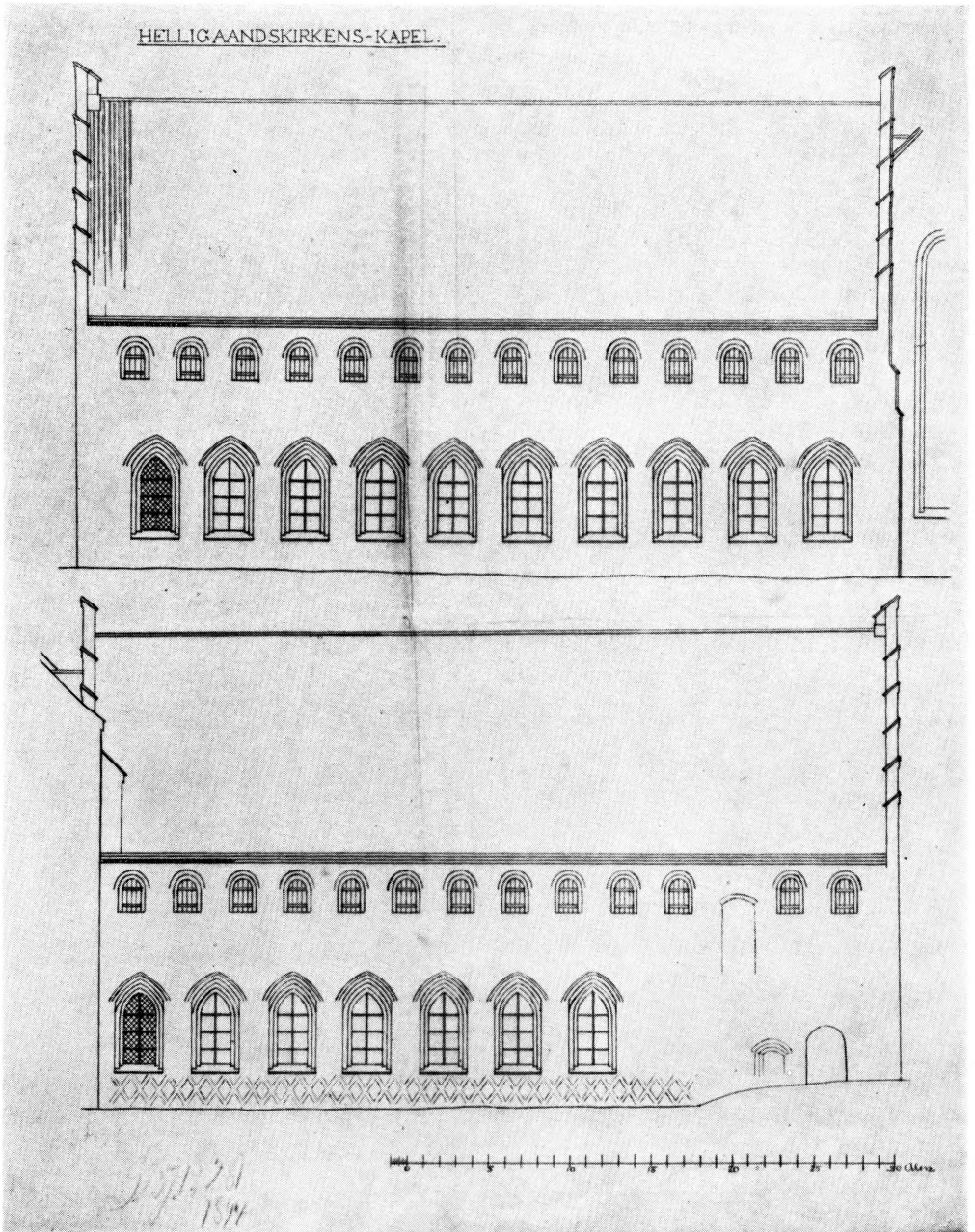

Fig. 14. Helligåndshusets vestfacade 1894. Tegning af H. Storck. Bygningsvæsnets arkiv. Rådhuset.

en begyndelse også andet stokværk. Magistraten var mest stemt for kun at bevare det underste stokværk; men arkitekten mente nu efter hele murværkets afbankning at turde indestå for, at huset altid havde haft to etager. Hans arbejdstegninger viser, at der i det gamle murværk var spor af små rundbuede

vinduer tæt under gesimsen. Et af disse er bevaret tilmuret og ses på østsiden bag den 1904 opbyggede trappegang. De fleste andre af stokværkets vinduer måtte nymures. Sydgavlen blev rekonstrueret helt af nyt som en sengotisk blændingsgavl. Ydermurene blev skalmuret, og nordgavlen, der havde store dele af den oprindelige blændingsdekoration bevaret, blev fornyet med fastholdelse af disse spor og forsynet med nye kamtakker. — Allerede tidligere, ved restaureringen 1878, havde Storck fjernet Bøfke-Herslebkapellerne, på hvis tomt han senere, 1904, rejste det nye trappehus.

Kapellet er stadig kirkens ejendom. Om dets funktion i de sidste 100 år skal anføres følgende. Fra 1850'erne ophørte alle begravelser; man benyttede undertiden søjlehallen som ligkapel. Fra 1894 fungerede søjlehallen som menighedssal. I andet stokværk indrettede man 1904 lokaler til brug for det udvalg, som behandlede folkekirkens forfatningsmæssige forhold (det nye trappehus opførtes). 1918 blev søjlehallen overtaget af Folkebiblioteket; der blev ved den lejlighed lagt et interimistisk gulv over det gamle flisegulv. Menighedslokalerne flyttede ovenpå, hvor de stadig har tilhold. Biblioteket rykkede atter ud af Helligåndshuset 1957. Den middelalderlige sygestue, der senere i 200 år var kirkens gravkapel, står nu atter tom. Mens nærværende skrift redigeres, føres der forhandlinger om Helligåndshusets videre skæbne.

Ligesom Helligåndshuset er *sakristiet* ved korets nordside en del af det gamle klosterkompleks, den oprindelige østfløj, der i tugthustiden anvendtes som »vantmagervinkel«. I det skøde²⁹, der udfærdigedes 1650 ved statens salg af tugthuset til apoteker Samuel Meyer, nævnes også vantmagerfløjen med tilstødende korsgang ud til urtegården. Køberen nedrev straks hele denne fløj³⁰ med undtagelse af den sydligste del, som kirken overtog. Den nævnte korsgang er konstateret ved gravninger 1928, og en del af den er bevaret i den nuværende sakristibygning (fig. 9), i hvis vestre flanke der findes fire hvælvingsfag derfra, mens andre to løber langs korets nordmur. Ved det punkt af kirken, hvor den nord-sydlobende korsgang rammer kormuren, står det tidligere omtalte trappetårn (ovenfor s. 639); den måde, hvorpå man i 1400'rne har klaret det vanskelige knæk ved trappetårnets skråmur, har været et af beviserne for, at dette trappetårn sammen med hele kirkens vestparti var af ældre støbning end det forlængede kor.

Allerede 1654 omtales bygningen som kirkens sakristi³¹. Hvad den hvælvede, vestlige gang brugtes til, nævnes tidligst 1736. Da var der her et lille gravkapel³² (glt. nr. 62, nyt nr. 98), og som sådant forblev det, med dybt nedgravet krypt, lige til midten af 1800'rne. 1781 fik den daværende ejer af graven magistratens tilladelse til at erstatte korsgangens vinduer (vistnok firkantede, af ret ny dato) med ovalvinduer, der forsynedes med sprinkelværk³³. V. Tvedes prospekt 1872 (fig. 19 og 21) og Storcks arbejdstegninger viser, hvordan huset så ud. 1806 blev det nordligste ovalvindue i vestmuren erstattet af en dør³⁴, og således stod bygningen til 1858, da kisterne i krypten overførtes til det store

kapel³⁵ for at give plads til kirkens første varmeværk. Det tidligere sakristi var herefter materialrum, indtil den store restauration 1878 også ramte denne bygning. Nordgavlen blev nedrevet, de andre mure blev skalmuret, og huset forsynedes med spidsbuede vinduer, som Storck rekonstruerede efter spor, han anså for fuldt pålidelige; da disse spor af gamle spidsbuer er indtegnet på en af arkitektens arbejds tegninger³⁶, vil man nu snarere tro, at det er arkaderne i korsgangen, man havde iagttaget. Ved den nedrevne nordgavl opførtes en ny kamtakket, blændingsprydet gavl; taget tækkedes af sortglaserede tegl, og en ny kvist sattes på vestsiden. Efter at varmeværket 1878 var installeret under den egentlige kirkebygning, blev den gamle klosterfløj, nu ombygget til ukendelighed, atter taget i brug til rent kirkelige formål. Det gamle sakristirum benævntes nu skriftestol. I korsgangen indrettedes et præstevairelse.

Af det, der her er skitseret, og af Tvedes prospekt får man et billede af den urtegård, der i 16—1700'rne lå ved Helliggeist: den var indrammet af kirkens og Helligåndshusets store korpus, hvorfra der skød sig småkapper ud, med kobbertækte valmtage og med små ovalvinduer i murene³⁷. Ved Storcks restaurering er dette billede helt ændret. Måske har de tidligere så stærkt repræsenterede ovalvinduer dog efterladt sig et enkelt spor. Da Storck restaurerede Christian IV.s våbenhus på kirkens sydside, indsatte han her et par nye ovalvinduer, hvori der indsattes jernsprinkelværk; det er troligt, men vistnok ubevistligt, at dette gitterværk blev overført til våbenhuset fra sakristiets eller fra Herslebs kapel.

En sidste tilbygning var *tårnet*, anbragt umiddelbart vest for sakristiets korsgang og op til korets ældste fag, hvis store nordvindue det kom til at dække. Hele denne murflade — det påbegyndte tårns sydlige — blev indvendig forstærket, og murene fik til alle sider en tykkelse på ca. 175 cm. De svære dimensioner beviser, at der virkelig var tale om et påbegyndt tårn. Materialet var munkesten, lagt i polsk skiftegang; dog er det synlige murværk på nordsiden stærkt fornyet, da man 1878 gennembrød en ny dør på dette sted. I det indre står det nuværende underste tårnrum (svarende til tidligere de to underste stokværk) beklædt med panelværk siden en istandsættelse 1926. Fra næste stokværk begynder renæssancens murværk, idet tårnet først fuldførtes i slutningen af 1500'rne. Når Huitfeldt om denne del af bygningen anvender udtrykket »et tårn eller udskud«, som skulle være udført under Christian II.³⁸, passer denne karakteristik godt til et ufuldendt tårn. Det var da utvivlsomt påbegyndt o. 1520. Fuldført blev det jo først i næste epoke, da den fordums klosterkirke blev københavnsk sognekirke.

Fig. 15. Våbenhuset.

SOGNEKIRKEN 1537—1728

Ved reformationen fik Helligåndskirken en ny opgave. Fra at være en klosterkirke blev den nu sognekirke i byens centrum. Et sogn blev udstukket, og byens styre overtog patronatet. Selve bygningen blev i tidens løb præget deraf. Nyt inventar måtte anskaffes, f. eks. døbefont, og det borgerskab, der nu søgte kirken, kom til at ændre dens udseende, navnlig ved et par

Tilbygninger. Inden reformationsårhundredet var udløbet, var *tårnet* bygget færdigt. På initiativ af Københavns statholder Christoffer Walkendorf blev arbejdet påbegyndt 1582. »Det Taarn paa Hellig Gestis Kircke haffuer hand befallid at opsette, oc haffuer giffuid thill baade Penninge, Kalck och Steen«, fortælles der i Walkendorfbogen¹. Også menigheden bidrog, ligesom kongen gav tilladelse til, at der hentedes tømmer i Norge². 1594 blev spiret rejst. Murene opførtes i krydsskifte. Det gamle trappetårn fra den ældste kirke førtes videre op til klokkestokværket. De underste stokværk fik små vinduesglugger, flankeret af spidsbuede blændinger. Glamhullerne blev dobbelte til hver side, samlet under spidsbuet spejl. — Som bekendt er spiret forsvundet 1728, erstattet af et lavere 1732, og dette atter 1878 erstattet af en kopi efter Walkendorfs spir.

Tårnet er fra første færd opført med otte stokværk (fig. 16), adskilt ved bjækelag. I nuværende andet stokværk (det oprindelige tredje) ses på sydvæggen — ind mod kirken — over fire små blændinger en afsatsbue til en hvælving, kun antydet på dette sted; de andre mure viser ikke tilsvarende spor³. Måske har de middelalderlige dele af tårnet nået op til denne højde, hvor der da var planlagt et hvælvet rum; i hvert fald røber ansatsen til den aldrig fuldførte hvælving en ændring i byggeplanen, og denne ændring kan da kun være sket i 1580'erne.

I det øverste, høje klokkestokværk var klokkerne op-hængt, formentlig som nu i to etager; efter 1728 hang de største klokker nederst. Walkendorftårnets murede parti sluttede med en vandret gesims, prydet med balustrade og fire små hjørnespir. Derover rejste sig et ottekantet gennembrudt lanternespir, dækket af en svunget kuppel med småkviste under et smalt øvre lanternestokværk, der løber op i et smækkert spir med kugle og kors (fig. 7). Det lette, etagedelte spir i renæssancestil af nederlandsk karakter er med god grund tilskrevet Hans van Steenwinckel den ældre, men hans navn er ingen steder i denne forbindelse overleveret. Den tårnafslutning, han samtidig fuldførte på Petri kirke (ovenfor s. 248), havde en ganske anden karakter.

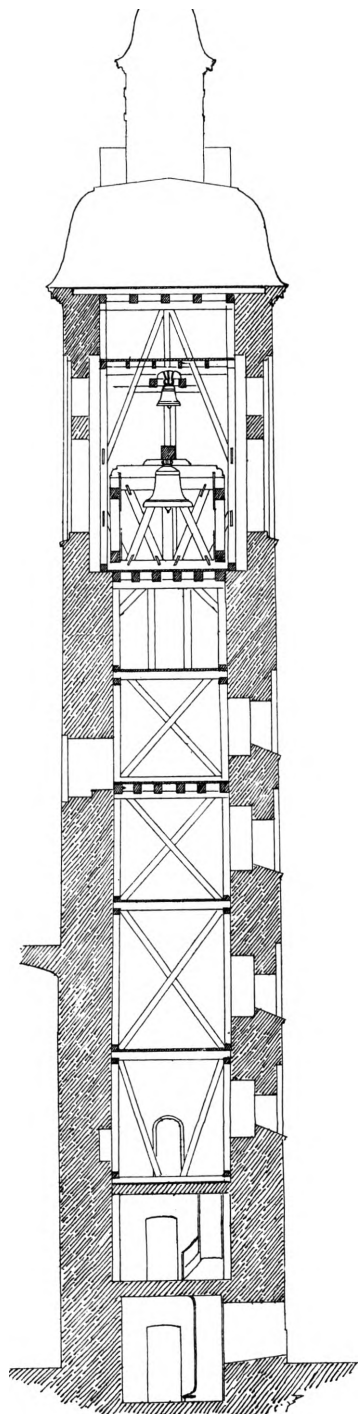

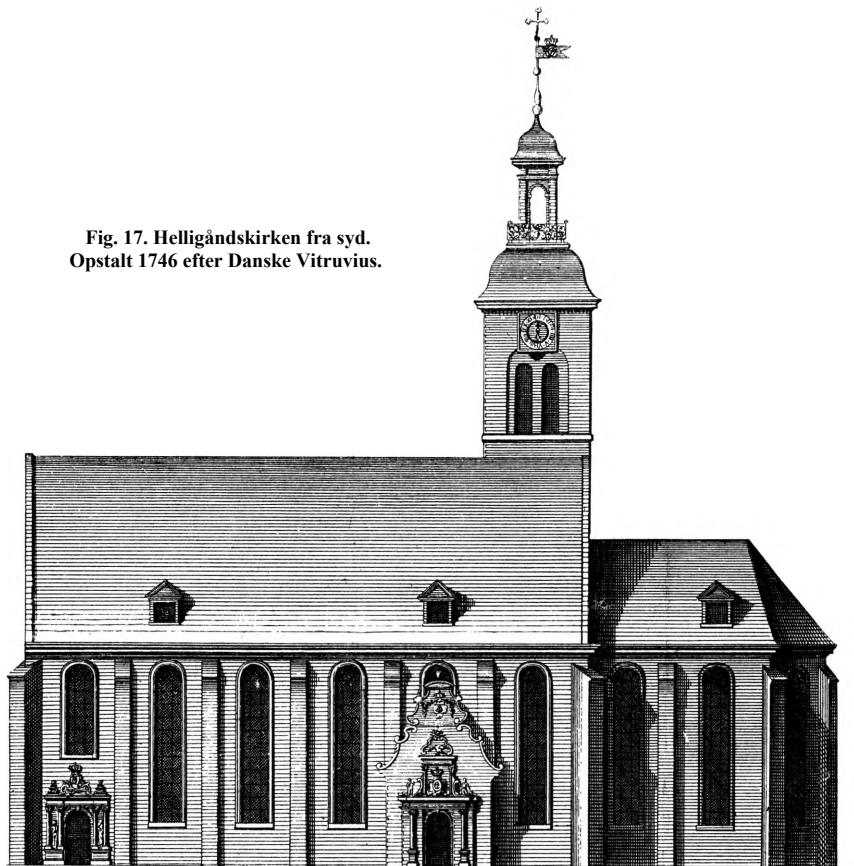
Fig. 16. Helligåndskirkens tårn. Snit 1878 af H. Storek.

I spirets topkugle blev ved fuldførelsen indlagt en forgyldt kobberplade med latinsk indskrift (gengivet nedenfor s. 719)⁴, hvorpå læstes, at spiret var endelig rejst i august 1594. I slutningen af næste århundrede sporedes der brøstfældighed i tømmerkonstruktionen. Kirkeværgerne indberettede sagen, og kongen gav 10. april 1671 ordre til at fjerne den øverste spids »indtil hatten over de øverste huller«. Inden ordren blev efterkommet, blæste spidsen ned; ifølge Ove Juels dagbog skete det 16. august 1671, »da samme Natt Spitzen paa Hellig Geistes Kircke Spiir afblæste«. Allehelgens dag samme år var skaden udbedret. Den forgyldte kobberplade, der var reddet, fik da på bagsiden en ny indskrift til minde om reparationen⁵. Sammen med den øvrige kirke brændte spiret 1728.

Kirkens indgange mod syd blev begge fornyet i 1600'erne. De middelalderlige portaler her, anbragt yderst mod øst og vest (sideskibet havde dengang kun fem fag), måtte begge vige for mere pompøse arkitekturværker i renæssancens stil.

Rådmand Thomas Lorck lod 1612 *den uestlige af de to portaler* smykke med en sandstensportal⁶ med dobbelte søjlestillinger på siderne; mellem søjlerne synes der at have været nicher med figurer, og over den vandrette hovedgesims var sandstensfrontoner, to mindre ved siderne over søjlepartierne, en større — med krone — over portalbuen. Vi kender denne portal fra Thurahs tegning (fig. 17), alle andre afbildninger af denne sydportal gengiver dens afløser fra 1770'erne. Mens man hidtil har troet, at Lorcks portal, hvori giverens navn og bomærke skulle være at se, nu efter Storcks restaurering skulle stå ved kirkens vestgavl, viser arkivalierne noget ganske andet. 1773 fik kirkeværgerne ordre til at indsende tegning og overslag til en ny portal⁷. Der indkom to udkast. Magistraten godkendte det ene 21. marts 1774, dog uden at nævne arkitektens navn⁸. Kontrakten med stenhuggeren var dateret 11. april, og 5. oktober kunne værgerne indberette, at portalen nu var færdig. Talrige regnskabsposter i kirkens arkiv fortæller om omfattende arbejder — stenhuggeren alene fik udbetalt 518 rdl.⁹ At det blot skulle være en reparation af den gamle udelukkes af andre regnskabsposter: magistraten tilkendegav således, at i stedet for kongens cifre skulle der sættes en due, ligesom »den øverste mitterste *uoge* gandske bortgaaer«. Da den gamle dørløj var for lille til det nye hul, måtte snedkeren forfærdige en ny¹⁰. Omsider kunne stenene fra den gamle portal bortsælges; en notits i Adresseavisen fra april 1775 forkyndte: »Lørdag den 8. April bliver paa Helligaands Vestre Kirkegaard ved offentlig Auction bortsolgt Steenene tilligemed Døren og Laasen af den ved Kirken forhenværende gamle Portal«. Også den nye ramme om den nu udvidede døråbning fik fire søjler, men de rykkedes tættere sammen, de små figurer i søjlemellemrummene bortfaldt, søjlerne fik kompositkapitæler, og over arkitraven sattes en profileret gavltrekant med vaser ved de yderste vinkelspidser. Det var denne portal, der 1878 af Storck flyttedes til kirkens vestgavl (fig. 20).

Fig. 17. Helligåndskirken fra syd.
Opstalt 1746 efter Danske Vitruvius.

Den østlige af sydportalerne (lig. 15) ændredes senere i 1600'rne. Der opførtes et våbenhus, 8 m bredt og med et fremspring på 4 m fra sideskibets ydermur. Materialet er små røde teglsten på (moderne) granitsokkel; på kortsiderne er 1878 udhugget to ovalvinduer (s. 651). Den store sandstensportal på sydsiden har den traditionelle renæssances opbygning: en rundbuet portåbning, hvis bueslag hviler på piller med kapitælbånd, og hvis slutsten er formet som et løvehoved; to fritstillede søjler bærer gesimsen, i hvilken årstallet 1620 er indridset. Portalens højtopyggede topstykke står i ejendommelig stilistisk kontrast til portalens kerne, et tilsyneladende senere arbejde med Christian IV.s kronede monogram i midten, flankeret af pilastre med masker i stedet for kapitæler og to drabanter i fortsættelse af søjlestillingerne nedenunder. Afdækningerne, også over den øvre arkitrav omkring øverste topstykke med Helligåndsduen i midten under æn kugle, er i bruskarok og i en udformning, der var ukendt i 1620'rne. Mens Christian VI.s monogram i toppen af våbenhusgavlen hentyder til restaureringen i 1730'rne, er atter selve gavlens afdækninger i bruskarok, altså fra 1600'rne.

Om kærnen i portalen, buen med søjler og arkitrav samt årstallet 1620 kan der næppe være tvivl. Man har med god grund ment, at den stammer fra Børsen¹¹, som under sin opførelse undergik en ændring, hvorved en portal blev overflødig. Det er vel denne, der på et eller andet tidspunkt er overført til Helligåndskirken. Gavlens afdækninger og portalens nyere topstykke i vilter bruskarok henviser disse partier tidligst til 1630'erne, og Christian IV.s navnetræk senest til 1640'erne. I henved en snes år har den formentlige Børs-portal været opmagasineret for derefter, iført en senere tids klædebon, at få sin endelige plads ved Helliggeist.

Byggeriet ved våbenhuset var dog ikke slut hermed. Da portalen blev rejst, lå det nye våbenhus i søndre sideskibs østligste fag. Nu er der eet fag mere mod øst, og den almindelige opfattelse har hidtil været, at slutfaget først byggedes efter branden 1728. Men det må nødvendigvis være en del ældre. Man ved med sikkerhed, at i dette østfag var døbefonten anbragt siden o. 1650; der var i ældre tid gravkrypt under fonten, og denne gravs historie kan føres tilbage til 1678, og den lå da inden for kirkens mure¹². Fonten, der tidligere stod længst mod vest i nordre sideskib, blev ved Helligåndshusets omdannelse til gravkapel flyttet »til den Stæd som den nu staar«, fortæller Wolf 1654¹³. Dette kan kun betyde, at søndre sideskibs forlængelse mod øst på den tid var en kendsgerning. Men forlængelsen er udført af andre sten end våbenhuset og er ikke i forbandt med dette. Den sandsynligste løsning bliver da den, at våbenhuset er rejst omtrent 1640, mens sideskibet fik sin forlængelse 1650, da dåbskapellet blev indrettet på dette sted.

Den sidste tilbygning, kirken fik, var *Griffenfelds gravkapel*¹⁴, bygget i årene 1672—73 efter tegning af Lambert van Haven. Kapellet var bestemt for Griffenfelds hustru, Karen Nansen, d. 1672. Arbejderne blev påbegyndt kort efter hendes død og stod færdig næste år¹⁵. Det er en cirkelrund bygning, 9 m i ydre tværmål, dækket af en kuppel, der har en løgformet hætte (fig. 18). Det er opført på den gamle urtegårds grund ud for nordre sideskibs østligste fag og nabo til Walkendorfs tårn. Materialet er røde tegl på sokkel af huggen granit, der bærer et øvre profilled af tegl. I muren, der at dømme efter arkitektens overslag stod oliemalet¹⁶, sidder seks ovalvinduer. Hætten dækkes siden 1728 af bly, men var oprindeligt af kobber. Fra kirkens indre blev der brudt en adgangsdør gennem sideskibets middelalderlige nordmur, og her lod arkitekten anbringe en portal, der imidlertid må være ødelagt ved branden 1728. I det indre, der oprindeligt havde plankegulv, men siden 1956 et gulv af ølandsk kalksten, er væggen leddet af toskanske pilastre; langs gulvet løber en sandstenssokkel, som mod nordvest er afbrudt med profiler, der bøjer ind mod murkærnen, utvivlsomt for at give plads til en dør, der måske var påtænkt, måske også fuldført, men som i alle tilfælde ikke kendes på grundplanen fra 1700'erne

Fig. 18. Griffenfelds kapel.

(Thurah). Pilasirene bærer en profileret sandstensgesims, over hvilken den halv-runde, murede kuppel er hvælvet; dog er denne kuppel nymuret i 1730'rne. Karen Nansens kiste er den eneste, der vides at være bisat her, og den blev efter Griffenfelds fald overført til Vær kirke ved Horsens.

1732 købte kirken kapellet¹⁷ og brugte det derefter til skriftestol og sakristi. Den nysnævnte dør mod nordvest må senest da være muret til og en anden åbnet mod nordost¹⁸. Da tagværket var brændt og det hvælvede loft vistnok var ødelagt, blev kuplen påny opmuret og en ny blyhætte¹⁹ rejst over rotunden.

Hætten, der var lavere end den nuværende, kendes fra Tvedes tegninger (fig. 19 og 21).

†*Portalen* til kapellet kendes ikke. Arkitekten indleverede et udateret over-slag²⁰ til de dobbelte dørfloje af egetræ med Griffenfelds og Karen Nansens våben i messing, dertil yderligere et alternativt forslag om at forsyne døren med kobberplader eller med »jernværk«. Det sidste synes at være foretrukket.

Efter istandsættelsen 1732 nævnes kapellet sjældent i kirkens arkivalier. Den mest afgørende ændring skete vistnok i det indre, hvor der — uvist hvornår — blev indlagt et fladt gipsloft. 1855 omtales kapellet²¹ med følgende ord: »... .et Sakristi, bygget af Grundmur i en Runddeel, 14 Alen i Diameter, 4 Alen høj, Muren 18 tommer tyk, Kuppelen belagt med Bly, gipset Loft, Brædegulv, paa Væggen 6 runde (?) Lisener og en Stenkulsovn; for Indgangen dobbelte Døre, 5 Fag Vinduer med couleurt Glas og Jernstænger«. Ved Storcks reparation 1878—79 blev det flade gipsloft fjernet²², i det indre beklædtes væggene for-neden med panel²³, og i det ydre løftedes kuplens blyhætte ved et indre tøm-merskelet²⁴, der gav kapellet dets nuværende høje rejsning. De 1855 nævnte vinduesgitre omtales allerede 1732 (rgsk.) og eksisterer endnu. Samtlige vin-duesindfatninger²⁵ fornyedes i sandsten 1878—80; to af dem stod da tilmurede, det ene formentlig over døren til urtegården, det andet kendes ikke. I kuplen maledes indvendig en forgyldt sol og Helligåndsduen²⁶. Således stod Griffenfelds kapel til 1956, da dets indre blev restaureret ved kgl. bygningsinspektør Thomas Havning.

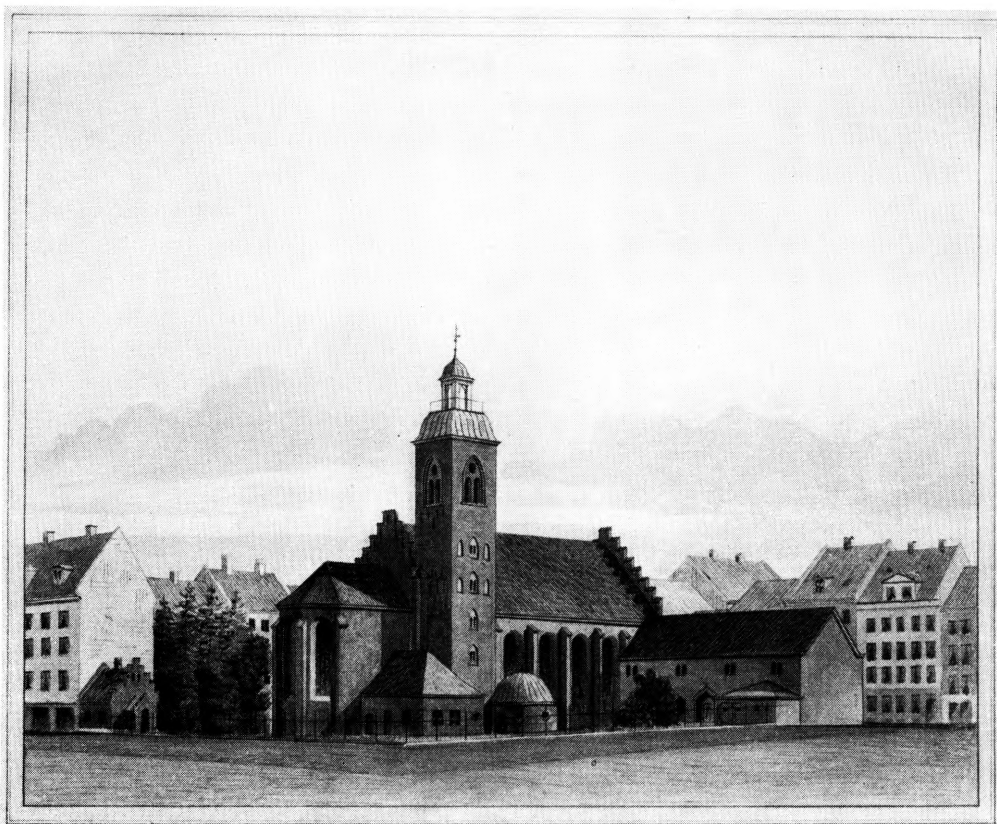

Fig. 19. Helligåndskirken 1872 set fra nordost. Farvelagt tegning af V. Tvede i kgl. bygningsinspektør Thomas Havnings arkiv. Tegneren har delvis rekonstrueret prospektet: hegnsmuren med lærredsboderne er erstattet med gitter, et ligkapel er foreslået anlagt til venstre; gavlene har fået kamtakker.

SOGNEKIRKEN 1728 — 1878

En række årstal i korets blændede vinduesniche fortæller om kirkens gentagne reparationer¹. Det første, 1538, er formet som murankre og er tidligere (s. 628) blevet omtalt. De følgende er alle med små jerntal og danner i kort begreb kirkens historie i nyere tid; 1731, 1747, 1769, 1794, 1820, 1846, 1879 og 1947. Af denne sidste række er det første og det næstsidsste afgørende: 1731 minder om den totale ombygning efter branden 1728, der ændrede en middelalderbygning til en barokkirke. Det næstsidsste beretter om H. B. Storcks radikale istandsættelse, der 1878—80 gav kirken den ydre og indre form, hvori den endnu fremtræder. De andre årstal gælder overvejende det indre: 1747 minder om inventarets endelige færdiggørelse efter branden 1728; 1769, 1794 og 1820 hentyder udelukkende til småarbejder, mest kirkens indvendige hvidt-

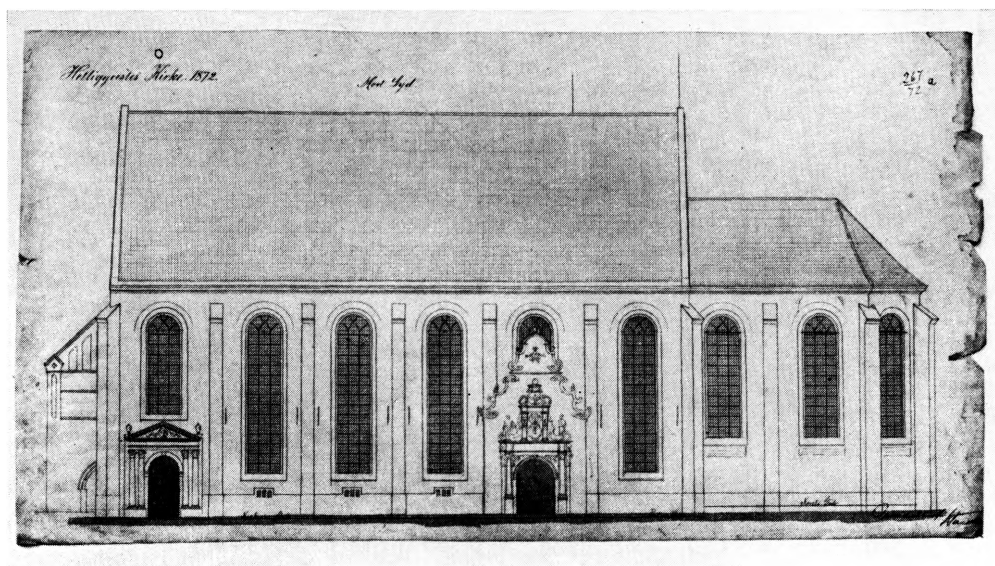

Fig. 20. Helligåndskirkens sydfaçade. Målt 1872 af V. Tvede.

ning. 1846 derimod beretter om en ombygning af kapellet og en gennemført sanering af kirkens inventar; det skal nedenfor (s. 673) vises, at denne istandsættelse har været af særdeles gennemgribende natur. Det sidste årstal, 1947, hentyder til det nye klokkespil.

Branden 20.—22. okt. 1728 ramte Helligåndskirken torsdag den 21. Islændingen Jon Olafson beretter, at husene i begge Helliggeistesstræder brændte ved 6-tiden om eftermiddagen². »Da brændte også Helliggeistes kirke omtrent kl. 8 om aftenen, ved hvilken tid tårnet faldt; det var de brændende klokkers sidste sang: »Vreden din afvend, Herre Gud af nåde«. Præsten til denne kirke, mag. Tommerup, en af de rigeste præster i byen, inden han steg ind i kareten, hvormed han kørte bort, efter at have ført sine andre sager i sikkerhed, bragte alle sine penge ind i kirken, hvor de brændte; havde han så kun lidet tilbage«.

Det er samme billede af den totale ruin, som vi også kender fra Vor Frue og S. Petri kirker. Foruden tårnet var også hvælvingerne styrtet ned, og kun de nøgne ydermure kunne i nogen grad benyttes ved den kommende genopbygning. Det blev på det nærmeste en helt ny kirke.

Den store bygningskommission, der tog sig af de offentlige bygningers genopførelse, herunder byens rådhus og de ødelagte kirker, tog sig også af Helligåndskirken. J. C. Krieger blev kirkens arkitekt; som murmester virkede Abraham Stoy, mens tømrerarbejdet var overladt til Johan Andreas Reusse og Johan Boye Junge (den ældre).

Murmesteren indleverede 9. juli 1731 til bygningskommissionen en redegørelse for de arbejder, der måtte udføres udover kontrakten³. Af denne skri-

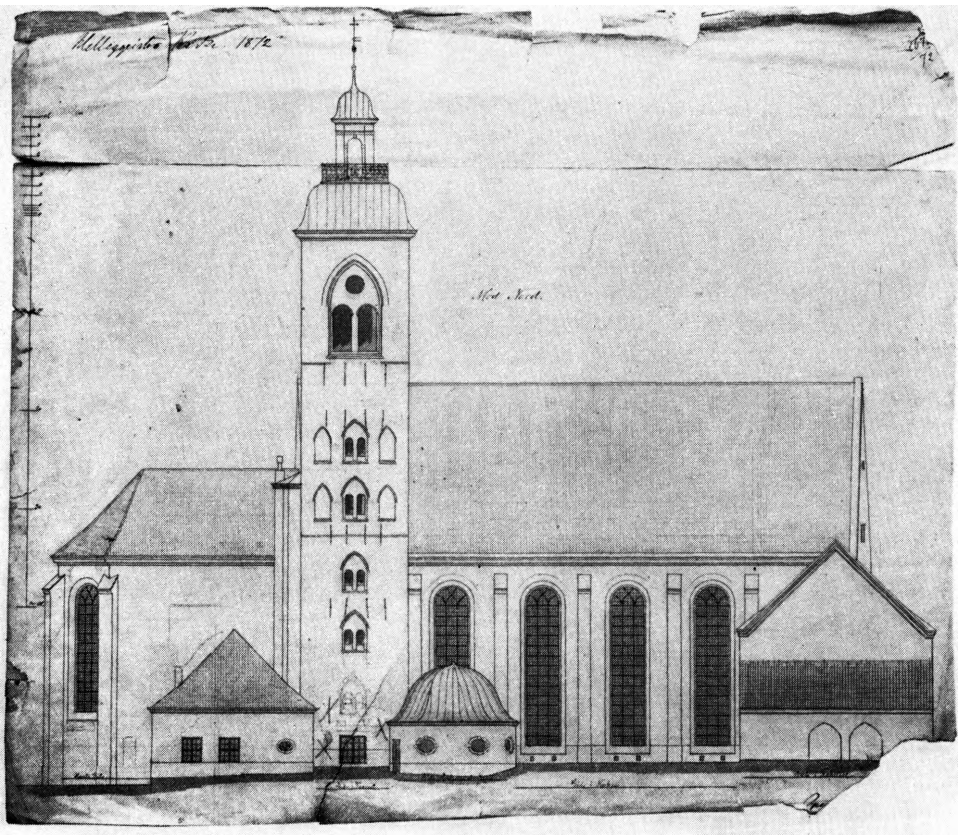

Fig. 21. Kirkens nordfaçade, målt 1872 af V. Tvede. Fig. 20—21 i kgl. bygningsinspektør Th. Havnings arkiv.

velse kan hentes nogle oplysninger om ruinens tilstand. Ifølge kontrakten, siger Abraham Stoy, skulle ydermurene blive stående i 10 alens højde. Men på grund af vinterstorme og fugtighed var de gamle krydshvælvinger styrtet ned; og de ildskørnede mure var skubbet ud af lod ca. 3—5 tommer, hvorefter de værst medtagne partier efter kommissionens ordre allerede var nedtagne, da det var farligt at opholde sig ved ruinen; en graver blev således dræbt af nedstyrtende mure under et besøg i kirken kort efter branden⁴. Den lange sydside, »den korte østgavl iberegnet«, af en samlet længde på 72 alen (1 $\frac{3}{4}$ alen tyk), stod nu i forskellig højde, varierende fra 5 til 11 alen. Angivelsen af syd-murens samlede længde er således en indirekte bekræftelse af, at dåbskapellet øst for Christian IV.s våbenhus var ældre end 1728. En del af denne sydmur, siger Abraham Stoy, måtte fornyes helt fra grunden, deriblandt to støttepiller. Koret mistede sin østgavl og lik i stedet valmtag; på grund af det ujævne murværk måtte vinduerne udmures med nye buer for at skabe »egalitet«, og

en ny gesims blev opsat. På kirkens nordside omtales hverken sakristiet (resten af østfløjen) eller Griffenfelds kapel; dette sidste var jo privatejendom og erhvervedes siden af kirken, som også for egen regning lod det istandsætte (ovenfor s. 657). Derimod nævnes tårnet, af hvis øverste mur der måtte nedbrydes ca. $1\frac{3}{4}$ alen. Sideskibsmuren mellem tårn og gravkapel — ialt 35 alen — havde som sydmuren varierende højde. Vestfaçadens gavlspids blev nedbrudt og en ny opført.

Efter Kriegers plan, der var udarbejdet kort efter branden og godkendt af Frederik IV. i dennes sidste leveår⁵, blev den fordunis klosterkirke omformet til en kirkehal. Sideskibene førtes op til korets nye gesimshøjde, som lå godt en meter under den middelalderlige, de gotiske arkader i skibet forsvandt og erstattedes af høje ottekantede piller. Alle tre skibe fik samme loftshøjde. Over sidemurenes støttepiller blev trukket en profileret gesims, der tillige gik hen over søndre sideskibs østmur og rundt om hele koret, og som lå noget lavere end den gotiske gesims (ovenfor s. 638). Mens den gamle klosterkirke i sin basilikale opbygning havde fælles tagryg for kor og midtskib, fik nu skibet på grund af halsystemet en større rejnsning; det smallere kor med den lavere tagryg kom da til at støtte sig til skibets østmur, der herefter måtte opføres med en helt ny østgavl (fig. 17, 20—21).

Kirkeværgerne havde en del anker at anføre over for Kriegers projekt⁶. Efter dette var skibet planlagt fladloftet, og værgerne foreslog da, at det blev hvælvet. Ligeledes ønskede man den tidligere tagrytter genopført; den lave tårnhætte, som Krieger havde foreslået, ønskede man erstattet af et højt ottekantet spir, velsagtens en genopbygning af Walkendorfspiret. Kommissionen bøjede sig på det første punkt; kirken fik hvælvninger af træ, dog på den betingelse, at værgerne af kirkens egne midler ville udrede halvdelen af merudgiften, hvilket også skete. På de to andre punkter var kommissionen ubøjelig; det fik forblive ved det een gang antagne projekt⁷.

De to portaler mod syd forblev uændret, men måtte istandsættes. På våbenhuset anbragte man i gavltoppen Christian VI.s kronede navnetræk i kartouche, omgivet af festoner. Fra kirkegården var der yderligere adgang til sakristiets gamle klostergang gennem en dør i østmuren og til »den runde skriftestol« (alias Griffenfelds kapel) gennem en dør mod nordøst (ovenfor s. 657). Også det store gravkapel har efter alt at dømme ved denne lejlighed fået døre midt på hver af langsiderne. — Skibets to gavle fik glatte afdækninger med strømskifter langs skrålinierne og stod glatte og prunkløse, vestgavlen gennembrudt af tre rundbuede vinduer.

I det indre nedbrødes som nævnt resterne af det middelalderlige arkadesystem, og på deres sted rejstes ni ottekantede piller, otte parvis opstillet i den middelalderlige kerne, een enligstående over for tårnet ved det o. 1650 opførte

dåbskapel. Vi finder tømrerne⁸ i gang med at opsætte træhvælvene april 1731, og 13. juni kan de melde, at arbejdet er slut. På den tid må både ydermurene og samtlige piller være opmuret.

De ni pillers fodstykker blev beklædt med egetræspanel⁹. Foroven fik de enkelt formede kapitæler af dorisk-toskansk orden. Arbejdet med at pudse hvælvene og trække disses sparsomme stukkatur-lister op var overdraget Abraham Stoy, som i øvrigt var det hele byggeføretagendes synde-buk¹⁰; der lød idelige klager over hans sendrægtighed. I nogen grad var han undskyldt, fordi magistraten brugte ham til andet arbejde (rådhuset), og i kirken kom uformodet nye udbedringer af gammelt murværk til: korets nordmur var revnet i sammenstødet med tårnet og måtte indvendig skalmures¹¹ — man gætter på, at det var ved denne indre udmuring, der i den nordre korvæg sattes hin rundbuede, blændede vinduesniche, i hvilken alle kirkens årstal nu er opsat. - Alligevel tiltager klagerne over den upålidelige Stoy i løbet af 1732, og kirken blev da heller ikke færdig til Mikkelsdag, sådan som kongen havde ønsket¹². Det blev heller ikke Abraham Stoy, men en konkurrent, Chr. Rasch, der udførte de afsluttende arbejder¹³ ved Helligåndskirken med gulvets forhøjelse og planering.

Dette sidste arbejde blev foretaget 1732. Graveren havde fjernet fra kirkerummet alle sønderslagne sten i januar. Murmesteren fremsatte sit overslag over det nye flisegulv i juni og fik slutbeløbet udbetalt 21. nov.¹⁴. Sommeren og efteråret 1732 udførtes de fleste af de resterende arbejder. Tømrerne udborede huller i hvælvingerne til ophængning af de forgyldte stjerner¹⁵, snedkrene var stadig beskæftigede, og klokkestøberen var vist den eneste, der ikke nåede at blive færdig¹⁶ til den dag, kirken blev genindviet, den 30. nov. 1732. Bygningskommissionen kunne, da alle regninger var betalt, opgøre den samlede byggesum til 30,542 rdl. 4 mark 5¹/₂ sk.¹⁷.

Det kirkerum, der skabtes ved genopbygningen efter branden 1728, eksisterer endnu. Hvad der er ændret ved det indre siden da, er først og fremmest inventaret (s. 673), men ikke interiørets struktur med vægge, vinduer, piller og hvælvinger (fig. 24, 26—27).

Det ydre derimod var meget forskelligt fra den nuværende kirkebygning. Af de to portaler på sydsiden er den ene (som nævnt s. 654) først ændret 1773—75, siden flyttet om på vestgavlen. Skibets to gavle stod glatte og prunkløse; tårnet, der nu bærer Storcks renæssancespir, havde en lav karnisformet hætte med et lille firsidet spir; det gennembrudte stokværk var omgivet af et galleri af smedjærn med Christian VI.s navnetræk, nu opbevaret på kirkegården (fig. 22) nord for kirken. Murene synes hele tiden at have stået oliemalede¹⁸.

Til billedet af kirken i 1700'erne hører også kirkegården (ovenfor s. 633) med hegnsmur og portaler ud mod Amagertorv, med den gamle husklynge ved syd-

østhjørnet og med lærredsboderne langs Lille Helliggeistesstræde, mens den fordums urtegård prægedes af de små gravkapeller med ovalvinduerne. Et samlet billede af alt dette synes ikke at eksistere, men N. Tvedes tegning fra 1872 (fig. 19) — hvori indgår forskellige forslag til ændringer i kirkegårdens indhegning og gavlenes afdækninger — er nærmest til at give et indtryk af den bygning, der kom i støbeskeen 1878.

L.L. 1957

Fig. 22. Tårngitteret fra 1730'erne, nu på nordre kirkegård.

HOVEDREPARATION EN 1878—80

Nogle istandsættelser i 1800'ernes første halvdel gjaldt udelukkende det indre. Det gælder reparationen 1820, der ikke nærmere kendes¹. Den næste istandsættelse i 1840'erne gjaldt inventaret og kapellet; den foregik under P. Mallings navn, men den daglige ledelse havde arkitekt P. C. Kramp². I denne periode er også korets østvindue muret til som blænding, men det er uvist, om det er sket 1820 eller 1845. Også de følgende år medførte visse ændringer, skønt disse ikke angreb selve bygningens kerne. I materialhuset, klosterets gamle østfløj og senere kirkens sakristi, indbyggede man 1859 kirkens første centralvarmeanlæg, og to år senere, 1861, blev der indlagt gasbelysning³.

Den mest skelsættende begivenhed efter branden 1728 blev den store istandsættelse, der lededes af H. B. Storck 1878—80. Den havde i længere tid været forberedt. Storck opmålte kirken 1872, og V. Tvede leverede opstalterne og perspektivtegningen (lig. 19)⁴, men først seks år senere blev sagen aktuel. Den plan til istandsættelse, Storck indsendte 5. feb. 1878 til magistraten⁵, og som han i hovedtræk fulgte, havde følgende punkter: 1) tagets istandsættelse -

2) rensning og fugning af det ydre murværk, samt opmuring af ny gesims —

3) vinduernes istandsættelse og delvise forandring — 4) flytning af den såkaldte Lorcks portal til vestgavlen — 5) gennembrydning af dør i tårnets nordside —

6) udbrydning af to små ovalvinduer i Christian IV.s våbenhus — 7) genåbning af korets østvindue — 8—13) gælder mest kirkens indre og inventaret — 14) materialhusets omdannelse til skriftestol og opførelse af ny gavl. — I denne oversigt nævnes ikke, at spiret fra 1731 blev nedtaget og en rekonstruktion af spiret fra 1580'erne opsat; heller ikke, at et nyt rytterspir blev bygget over skibets tagryg, og at Griffenfelds kapel fik ny tagkonstruktion under en løgformet hætte med større rejsning end den gamle. Næppe nogen del af den gamle kirke undgik den restaurerende arkitekts årvågne øje; selv dens gulv blev gennemgravet (juni 1878) og næsten alle spor af ældre begravelser udslettedes for at skaffe plads til en ny varmekælder⁶, der strakte sig ind under hele kirken. Helligåndshuset var vel den eneste del af kirken, der ikke blev ændret ved denne lejlighed.

Bygningens ydre murværk blev for en stor del omsat. Under hele kirken anbragtes en ny granitsokkel (maj 1878)⁷. Ældre tiders maling blev fjernet fra murene⁸, hvor store partier måtte repareres. Den barokke gesims fra 1730'erne blev taget ned og en ny med en enkel række savsnit blev opsat, idet den ældre sengotiske gesims først et lille halvt århundrede senere (ovenfor s. 639) blev kendt. Skibets to gavle fik en iklædning af sen renæssance. Man tog østgavlen helt ned (april 1878)⁹ og opmurede en ny; begge gavle fik glatte afdækninger med profillister af sandsten, desuden fod-, midt- og toptinder, vandrette pryd-

bælter og ornamentkugler, alt i den stil, der kendes fra Christian IV.s senere bygninger; henover vestgavlens midterste prydbælte står årstallet 1878 i jernankre. Sydportalen fra 1775 blev taget ned, døråbningen lukkedes med mur og en ny dør gennembrudt i vestgavlen; her opstillede Storck en del af den gamle portal, buen og de flankerende søjler, men gavltrekanten forsvandt og erstattedes af et nyt topstykke med indskrifttavle om kirkens historie og restaurering¹⁰. — Som tidligere nævnt blev også Christian IV.s våbenhus istandsat. Sandstenene er for en stor del fornyet, der kom nye dørfloje, og i side-murene udrødes der ovalvinduer¹¹, hvis sprinkelværk (ovenfor s. 651) mulig stammer fra et af urtegårdens gravkapeller.

De forskellige arbejder ved tårnet afsluttedes 1879. Sent på året 78 ophængtes stilladset¹², og man gik igang med at afhugge pudslag og farve omkring de fire øverste lugepartier. I underste stokværk byggede man en ny trappe op til pulpituret (ændret 1926) og døren til nordre sideskib blev udvidet¹³. Samtidig kan man se, at Storck har haft øje for den gamle, murede vindeltrappe, måske for at genåbne den: »Afhugge Puds i Taarnet for at søge Indgangen til en Taarntrappe«, står der i en af murmestrenes ugelister (april 1878); forsøget er i alle tilfælde opgivet. Fra nederste tårnrum åbnedes yderligere en dør mod nord ud til urtegården, med udskårne fyldinger, Walkendorfs våben og årstallene 1582 og 1879. — Spørgsmålet om spirets endelige skæbne var ikke afgjort, da byggearbejderne begyndte. Efter forslag af kirkens patron, borgmester H. N. Hansen, iværksatte man en indsamling blandt menigheden¹⁴, og spiret kunne da rejses foråret 1879 (fig. 25). Storck havde til forlæg for sit spir brugt det gamle billede af Helligåndskirken fra van Wijcks projekt; hans løsning af problemerne har været heldig, det nye spir må regnes for den store istandsættelses vigtigste aktiv. Heller ikke spørgsmålet om en ny tagrytter var afgjort ved byggearbejdernes begyndelse. Tegningen godkendtes først dec. 1878¹⁵, trækonstruktionen til klokkespiret opførtes maj 1879, og arbejdet var vistnok afsluttet allerede ud på sommeren¹⁶. Rytterspiret sidder midt på skibets tagryg og har ligesom det store tårnspir lånt væsentlige træk fra sin forgænger, der var gået til grunde ved branden 1728.

Foruden inventaret, der omtales særskilt nedenfor, gjaldt arbejderne 1879 mest det indre; her havde man 1878 indrettet en ny forhal under orgelpulpituret ved vestgavlen, støbt betongulv under skibet og lagt marmortrin i koret. Nu blev pillernes fundamenters konsolideret, væggene pudsede, hvælvingerne — der mistede deres pryde, de forgyldte stjerner — blev afbanket og pudset. En særlig post hedder: opsætning af årstal (oktober 79); der må her hentydes til de mange årstal, der er anbragt i korets nordre blændvindue, og hvoraf de fleste, med undtagelse af de to første og det sidste, menes opsat af Storck¹⁷. Blandt de sidste arbejder nævnes feb. 1880: genåbning af det tilmurede vindue bag

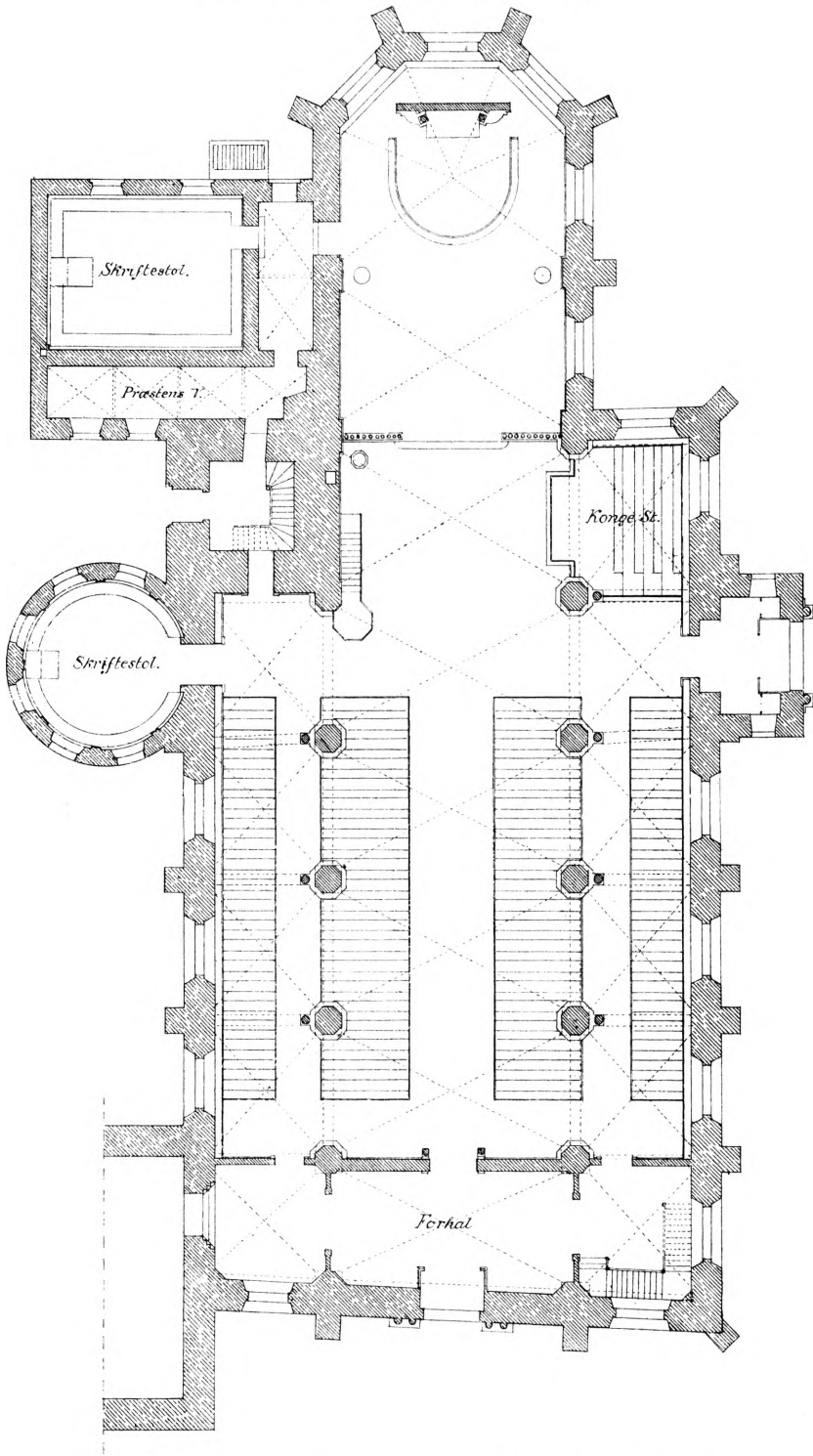

Fig. 23. Helligåndskirken. Plan, 1:300. Målt af H. Storck 1878. Øst opad.

Fig. 24. Kirkens indre for sidste restaurering. Farvelagt tegning af Chr. Bloeh Suhr. Københavns Bymuseum.

altret¹⁸. Helligåndskirken kunne herefter genindvies Kristi Himmelfartsdag 6. maj 1880.

Senere ændringer. Kapellets ombygning er tidligere omtalt, s. 642 f. 1892 begynde opsættelsen af glasmalerier i koret. 1897 fik skibets vestvæg under orglet sit store maleri, bebudelsen, malet af Joachim Skovgaard. — 1900 styr-

Fig. 25. Helligåndskirken set fra øst.

L. L. 1957

Fig. 26. Interiør set mod vest.

N. E. 1958

Fig. 27. Interior set mod ost.

N.E. 1958

tede en af hvælvingerne i kirken ned og måtte på ny opsættes. 1926—27 fik tårnrummet vægpaneler og ny trappe. 1930—31 opsattes nye smedejernslygter ved hovedindgangen mod vest. 1934: en ny trappe og jerndør fra orgelpulpitret til præsteværelset i Helligåndshuset. — Samme år: Pilasterbaserne fornyes i Griffenfelds kapel (og nye bænke langs væggene). — 1939: Thorvaldsens font opstilles (nedenfor s. 684). Samme år: Døren til biblioteket i Helligåndshuset ændres. 1940: nye stolestader i kirken. 1947—48: nyt klokkespil. — 1948—49: nyt gulv af Ölandssten i Christian IV.s våbenhus. — 1950: trappe og dør fra nordre pulpitur til andet stokværk i tårnet. 1956: Griffenfelds kapel istandsættes; nyt gulv af Ölandssten; bænkene fjernes, restaurering af gesims, ny jerngitterdør. — 1957: ændring af årstallene i korets vinduesniche og tilføjelse af et sidste årstal: 1947. — Samtlige arbejder siden 1926 skyldes kgl. bygningsinspektør Thomas Havning.

INVENTAR

Helligåndskirken ejer nu i det 20. århundrede en del sjældne og fornemme inventargenstande, men meget er gået tabt, dels ved brand, dels ved restaureringer. Fra klostertiden i middelalderen er der således intet tilbage. Den rige skat af gravminder, bohaver i form af stolestader o. lign. fra de første to århundreder af dens tilværelse som sognekirke gik til grunde ved branden 1728. De generationer, der fulgte derefter, gav dog rigelig erstatning ved at fylde kirkerummet med barokinventar, alter, font, orgel, stader og pulpitur. Men også dette har i tidens løb lidt svære tab, navnlig da man 1846 udskiftede en mængde gammelt, men utvivlsomt endnu tjenligt inventar. 1862 nævnes det, at der kun var eet epitafium tilbage — nu er der intet — og 1878 fandt man ved opbrydningen af gulvet kun een eneste ligsten, og den gik i stykker¹. Det er vistnok en udbredt opfattelse, at H. B. Storck ved sin gennemgribende restaurering 1878—80 alt for hårdt ødelagde værdifulde fortidsminder. Helt rigtigt er det ikke. Det var utvivlsomt P. Mallings udrensning 1846, der rettede det hårdeste slag mod kirkens gamle inventar. Når der alligevel ved Helligåndskirken findes både tekstiler, i form af alterklæder og messehagler, og genstande af ædelt metal, i form af vasa sacra, er der vel en dobbelt årsag dertil; dels rammes disse ting ikke naturnødvendigt ved kirkens restaurering, og dels har Helligsåndskirken 1806 ved nedlæggelsen af Nicolai kirke fået et meget anseligt tilskud af messerede.

Alterbordet er en kasse af træ fra begyndelsen af 1730'erne. Den svære tommers egeplade² opsattes 1732. På kassens sider er i ny tid indsat fyldinger, men hele konstruktionen er stadig den gamle.

Alterklæder. 1) 1665, broderi med guld, sølv og blåt på bund af sølvtråd, forbogstaverne C H S og M D D, foruden årstallet 1665. Som påvist ovenfor s. 526 må dette alterbordsforhæng være det samme, som tidligere fandtes i Nicolai kirke, hvorfra det 1806 blev afleveret. Navnetrækkene hentyder da til borgmester Christoffer Hansen og hustru Margrethe Didriksdatter. 2) 1701, af violet fløjlm med guldfrynser foroven og forneden og smalle, kniplede sølvborter i sømmene. Midt på klædet findes et utvivlsomt senere tilsat broderet stykke med Helligåndsduen. Forneden ses årstallet 1701 på begge sider af et spejlmonogram. Det er formentlig identisk med det alterbordsforhæng, der 1701 skænkedes til Nicolai kirke af »Anneke Steenwinckel salig Christen Olsens«, og som 1806 overførtes hertil (s. 526 f.). 3) 1752, af rødt fløjlm, Helligåndsduen i guld- og sølvbroderi, samt sølvbroderede bræmmer³. Forneden to årstal, 1752 og 1924; det sidste hentyder til fornyelse af fløjlet. Ifølge kirkens regnskab er duen, glorien og årstallet (det første) udført af perlestikkeren Jacob Harras.

†*Alterklæder.* 1) 1674, skænket sammen med nedennævnte hagel af Peder

Fig. 28. Alteret efter Danske Vitruvius 1746, i den ældre skikkelse.

Griffenfeld⁴; af karmoisinfarvet fløj, foroven med guld- og sølvfrynser, forneden og på siderne med guld- og sølvkniplinger. I inventaret 1727, der nævner dette⁵ og de fire følgende, siges Griffenfelds alterklæde at være af blommet,

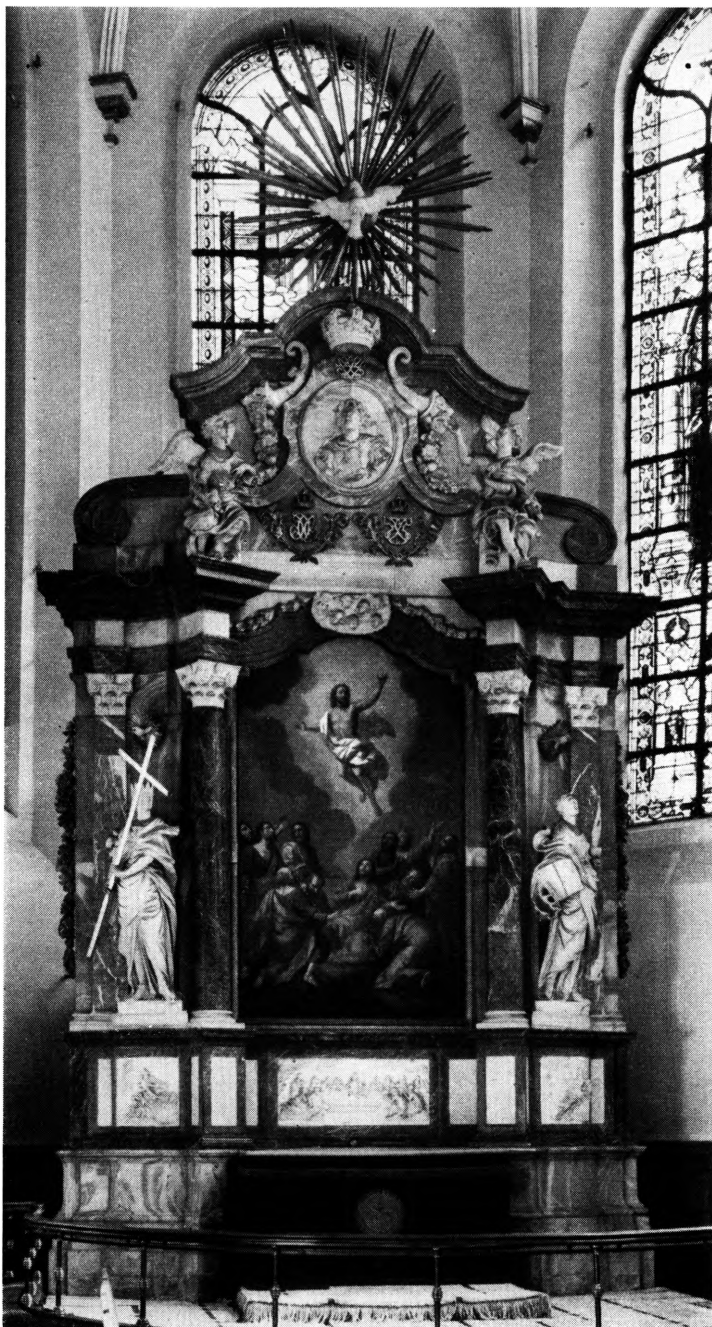

Fig. 29. Helligåndskirkens altertavle (s. 677).

rødt fløjl »broderet med våben og krans«. I modsætning til de følgende numre 2 til 5 synes dette alterklæde at være reddet fra branden 1728, og det må sandsynligvis også være det, der sammen med den af Grilfenfeld skænkede messe-

Fig. 30—31. Detaille fra alterets fodstykke.

L. L. 1957

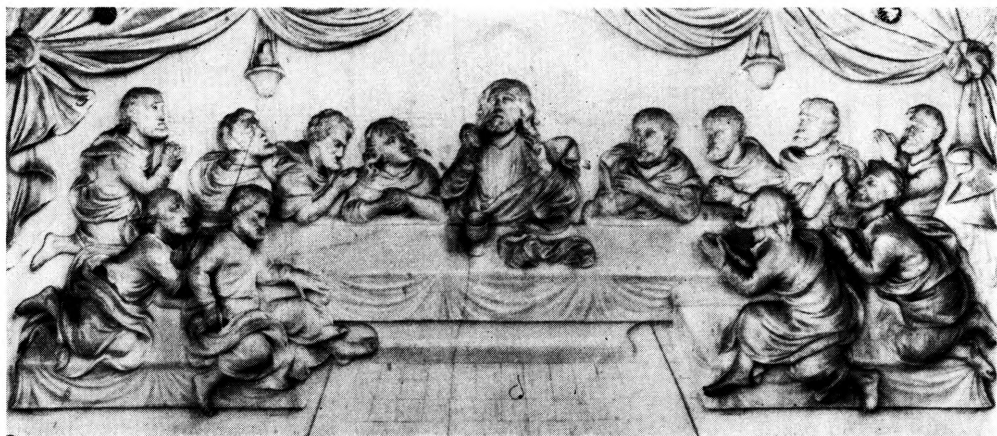

Fig. 32. Detaille fra alterets fodstykke.

hagel udgjorde eet sæt messeklæder, og som begge 1783 blev solgt til en islandsk kirke. Ved salget skildredes alterklædet som gammelt og ubrugeligt⁶. 2—5) Nævnes alle 1727 og var da af ældre dato, af rødt fløjl med silkefrynser. De synes at være gået tabt ved branden. 6) 1732. Nævnes i inventariet 1748 som »et rødt alterklæde med guldgaloner om tungerne, underforet med rødt lærred«⁷. 7) 1781, af rødt fløjl, broderet med perlestukket årstal, kantet med ægte guldgaloner, købt af kirken 4. sept. 1781 hos kræmmer Wasserfal; Jacob Raphael leverede galonerne⁸. Kostede ialt 81 rdl. 8) Nævnet 1806, men må være ældre. Det skildredes som et klæde af rødt fløjl; det havde tilhørt Nicolai kirke og blev nævnte år leveret videre til Vallensbæk kirke⁹. Der kan mulig være tale

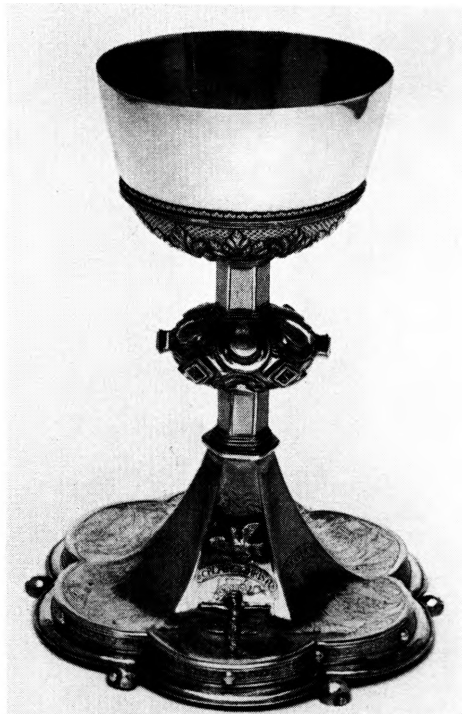

Fig. 33. Kalk og vinkande (s. 680 f.).

om et af de alterklæder, som Henrik Fuiren og Ane Sophie Ulfeld havde skænket til Nicolai kirke, nævnet ovenfor s. 527. 9) 1858, af rødt fløj¹⁰; det nævnes endnu 1878, men er efter sigende senere omdannet til messehagel.

Knæleskamler. 1) Af samme stof og med bort af samme mønster som alterklædet fra 1701. 2) En skammel, ganske svarende til alterklædet fra 1752.

Altertavle, 1727 (fig. 29), af marmor, oprindeligt hjemmehørende i slotskirken, men 1732 opstillet i Helligåndskirken og endelig fuldført 1747. Efter branden 1728 underskrev Fr. Ehbisch en kontrakt om at levere altertavler og prædikestole til byens ødelagte kirker. Men før der var sket noget med Helligåndskirkens inventar, kom der kontraordre: Christian VI. ville hertil skænke både alter og prædikestol fra slotskapellet ved Københavns slot¹¹, der i disse år blev nedrevet for at vige pladsen for det første Christiansborg. Selve alteropbygningen, et stykke barokarkitektur som ramme om et himmelfartsbillede af H. Krock (sign. af kunstneren 1727), førtes til Helligåndshuset¹², hvor det nærmere skulle behandles før dets endelige opstilling i kirken. Kongen undtog fra sin gave en del skulptur og et par søjler, der først i næste tiår blev føjet til. Altertavlen, der i sin ældre skikkelse kendes fra Thurahs gengivelse (fig. 28), var i hele sin

I., L. 1957

Fig. 34. Helligåndskirkens L-L. 195/
kalk 1579, nu i S. Pauls kirke.

Fig. 35. Detalje af kalk 1579 (s. 680).

arkitektoniske opbygning udført af Didrik Gercken, mens den friere skulptur-udsmykning var Just Wiedewelts værk¹³. Den hvilede på en muret fod, som Abraham Stoy med vanlig sendrægtighed forhalede så grundigt, at arbejdet måtte overdrages til Chr. Rasch (sommere 1732)¹⁴. I postamentet af gråligt, året norsk marmor med stærkt fremadvunget midtparti var indfattet tre relieffer af Just Wiedewelt, tro og håb ved flankerne, nadveren i midtfeltet lige over alterbordet. På radiært stillede fodstykker skulle der nærmest altermaleriet stå et par søjler; de blev dog tilbageholdt af kongen og i stedet udførte stukkatøren Brenno et par korintiske søjler af marmorstuk¹⁵. Yderst til højre og venstre var søjlerne sammenstillet med pilastre; mellemrummet var beregnet til opstilling af figurer, som dog heller ikke straks blev frigivet af kongen. Den stærkt fremadvungne arkitrav afbrydes på midten, ligesom for at give plads til den vertikale flugtlinie i Krocks himmelfartsbillede. I topstykket sad — og sidder — Frederik IV.s portræt i medaillon, hvorunder man 1732 anbragte sønnen Christian VI.s navne-ciffer med palmegrene. Øverst over portrætfeltets krone og topstykkets gavl svæver den Helligånd's hvide marmordue i en glorie af gyldne stråler. Foruden de interimistiske søjler havde Brenno tilføjet et par stukfigurer, siddende på arkitraven, symboliserende »das Verlangen und die Vorsicht Gottes«. — Sin endelige udformning fik altertavlen 1747, da den nye

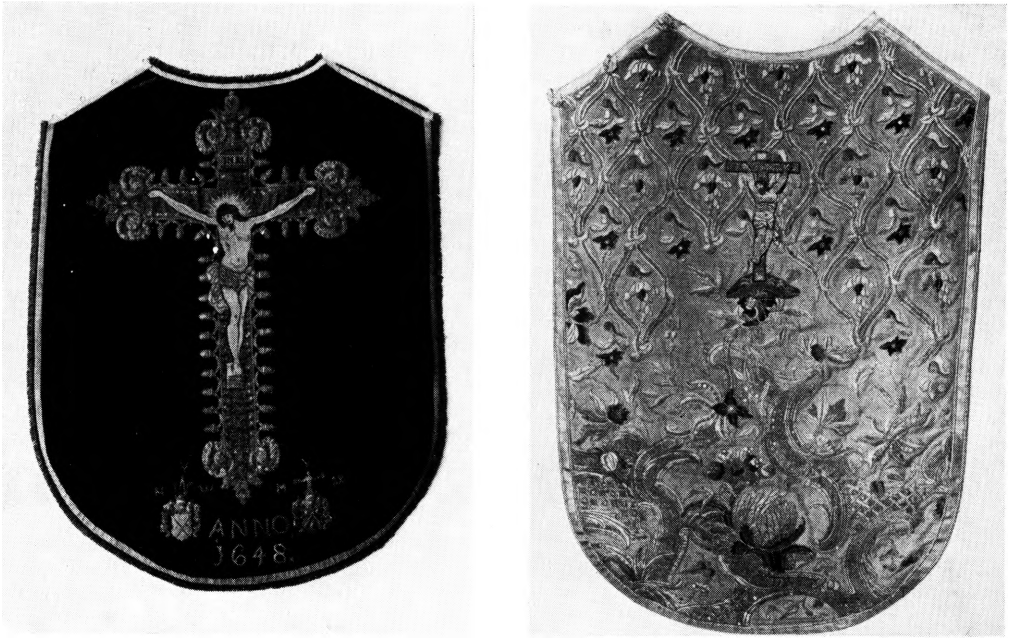

Fig. 36—37. 36. Messehagel 1648, oprindelig i Nicolai kirke. — 37. Messehagel 1752 (s. 682).

konge, Frederik V., føjede de manglende dele til: i tomrummene mellem søjler og pilastre opstilledes nu Just Wiedewelts allegoriske figurer¹⁶, der hidtil var forblevet ved slottet for mulig at finde anvendelse der, og som symboliserede Tro og Håb, troen som en kronet skikkelse, bærende et kors, til venstre og håbet som en kvinde med åben bog og en kalk i venstre hånd til højre. På arkitraven satte man to af samme billedhugger til samme tavle oprindelig fuldførte siddende engle. Brennos udsmykning i stuk forsvandt, og i topstykket sattes nu hele tre kongers navnetræk: Frederik IV. (som først lod tavlen udføre, og hvis portræt endnu kroner den), Christian VI. (som skænkede tavlen til kirken) og Frederik V. (der omsider lod tavlen fremtræde i sin oprindelige skikkelse).

Altertavlens hele opbygning, dens forkrøbbede gesims med de perspektiviske virkninger og hele den dramatiske opstilling med det stærkt bevægede himmelfartsbillede i midten, er påvirket af samtidens barokkunst, særlig af Tessins alter i Vor Frelsers kirke på Christianshavn.

†*Altertavle*. Om den middelalderlige højaltertavle er der ingen oplysninger. Fra 1600'rne omtales lejlighedsvis begravelser i nærheden af »alterfoden«. Kort før branden blev den da eksisterende altertavle¹⁷ »renoveret«; maleren Johan Krüger stafferede den, og Johan Gundelach »bilthugger« fik 4 rdl. »for en liden reparation ved altertavlen«. Den gik til grunde ved den store brand.

†*Sidealtre*. De ovenfor s. 628 nævnte sidealtre, hvoraf der i slutningen af

middelalderen fandtes: S. Peders, S. Pouls, Marie Magdalenes samt et i S. Annæ kapel, har formodentlig alle haft altertavler eller lignende alterdekorationer, der må formodes at være fjernet ved reformationen.

Altersølv. Kalk, 1624, 28 cm høj, ifølge indskriften (ovenfor s. 530) skænket til Nicolai kirke af brygger Jacob Jørnson og Anne Nielsdatter (fig. 33). Den har sekstunget fod; indskriften, i versaler, er graveret i en af tungerne. Den profilerede fodplade har på standkanten et mønster af indridsede ovaler mellem lodrette streger. På det sekskantede skaft sidder en knop af oval gennemsnit, med seks rudebosses, indlagt med blå emaille, hvori ses bogstaverne IHISOVS; det første bogstav I samt emailen i bossen med O og det sidste S er fornyet 1948 ved Ejler Fangel. Knoppen har mellem bosserne et tungeformet mønster. Derover en glat kumme, indvendig forgyldt. Sølvstemplet er formentlig Alexander Trægaards mestermærke (Bøje 37). Den tilhørende store disk, diameter 21 cm, med opbøjet kant i gennembrudt mønster bærer Københavnsstempel 1707 og Ditlev Brasenhauers mestermærke (Bøje 49)¹⁸.

**Kalk*, 1579, sølvforgyldt, 24,5 cm høj (fig. 34-35), i S. Pauls kirke, København. Den sekstungede fod hviler på små kuglefødder, formet som frugter. Standkanten har indgraveret rudemønster. På tungerne af den opdrevede fod og op mod det sekskantede skaft er dels støbt, dels indgraveret billeder af bibelsk indhold. Støbt er således den korsfæstede frelser og over ham den svævende Helligåndsdue, mens korstræet og de to hosstående figurer, Maria og Johannes, er indgraveret. I de fem andre felter er følgende fremstillinger, alle indgraveret og alle med latinske indskrifter: opstandelsen (Kristus med sejrspanen); pinsedagen; Kristi dåb, der foruden Kristus og døberen viser Gud Herren i skyen sammen med den indskrift, der daterer kalken: »Hic est filius meus dilectus in quo mihi complicatum est. 1579« (denne er min søn den elskede, i hvem jeg har velbehag); endvidere: Kristus som verdensdommer, siddende på regnbuen, der spænder over jordkloden, med isopstængel og sværd i munden, og omgivet af engle, mens foruden de døde rejser sig af gravene; endelig syndefaldet (med latinsk indskrift: Lapsus Ad[am]æ). Knoppen, af oval tværsnit, har tungemønstre foroven og forned; mellem disse er der seks rudebosses, hvori læses med versaler: IHESVS. Bægeret, der kan være fornyet, men som sandsynligvis er det originale, er foroven glat, mens bugen er smykket med bladkrans i drevet arbejde på prikket grund. — At kalken er hjemmehørende i Helligåndskirken, er hævet over enhver tvivl; den stemmer i alle enkeltheder med den alterkalk, som tidligere fandtes ved Helligåndskirken, og som Jonge i sin beskrivelse af denne kirke har leveret en indgående redegørelse for¹⁹. Sammen med altersølv fra Nicolai kirke, nemlig alterkanden fra 1707 og oblatskrinet fra 1656 (ovenfor s. 531), der fra 1806 var deponeret ved Helliggeist, er den 1876 kommet til den da nyopførte S. Paulskirke i Nyboder²⁰.

Sygekalke. 1) 1619, 22 cm høj, sølvforyldt med tilhørende disk i gammelt federal. Den har sekstunget fod og knop på skaftet; foroven skruelåg med oblatgemme og vinbeholder. På foden en indgraveret indskrift: Iohand Post 1619; I. P. var guldsmed, men der er intet mesterstempel (jfr. Bøje 28). *Disken* er glat, sølvforyldt med mestermærke for Jens Christensen 1722 (Bøje 64).

2) 1722, sølvforyldt med tunget fod og knop. På det glatte bæger indskrift : »H: Geistes: Kircke: i Kiøbenhavn: Tilhørende«. Den tilhørende, sølvforyldte disk har ingen stempler²¹. 3) 1862, af sølv, i federal, med skruelåg, oblatgemme og vinbeholder. — 1792 blev kirkens bestand af sygebestik opforyldt indvendig (rgsk).

†*Sygekalk* blev anskaffet til kirken 1730 og 1750²².

Alterkande, 1654, 37 cm høj, sølvforyldt²³; i bunden er indgraveret: 185 Lod, desuden mesterstempel for Niels Enevoldsen (Bøje 39). Kanden har indskrift i versaler; i øverste ring om lågets dup læses: »Gud til Ære og Kirken til Gafn«, og i næste ring: »Hafver Borgemester Hans Nansen oc hans Hustrue Sofia Hans Daater forærit denne Alterkande til Helliggeistis Kirke Aar 1654«. Den bugede kande har bøjleformet hank med bladornamenter og på ryggen en kuglerække som i bruskarok; foroven en gæk i form af en lille, siddende puddehund. På det profilerede låg en dup i form af en drueklase (fig. 33).

†*Alterkande*, 1596, af sølv, skænket af arvingerne efter rådmand Jens Vibe; er ikke omtalt 1727 eller de følgende inventarier²⁴.

Oblatskrin, 1709, af sølv, i form af en kiste, som hviler på fire dødningehoveder; bukkelt bort langs kanterne. På låget et liggende, støbt krucifiks. På kistens forside er indgraveret med skriveskrift: »Til SKUEBRØD jeg DETTE KAR Opofrer og frembærer En GAVE paa GUDS ALTAR staar, Hans Nafn til ævig Ære. MIN SKÆRF, o Gud, lad tækkis vel, Mig Sielf tag i din Gjemme, Du mætte hver vandsmægted SIÆL, som synd og sorrig klemme«. På undersiden læses: »Til Hellig Geistis Kircke er dette gifvet af Jehanne Christiansdaatter Brun Ao 1713«. Dertil er angivet vægten, 54 lod y_2 q, samt mestermærke for Jens Jensen Klitgaard 1709 (Bøje 60)²⁵.

†*Oblatskrin*, omtalt i 1727-inventariet, formet som en bog »med otte hjørnebånd, tvende sider plader med tvende spænder«.

Alterstager, 1597. På alterbordet står to svære malmstager, 65 cm høje. Hver af dem hviler på tre kugleformede fødder. Den enkelt profilerede, brede fod går over i et balusterformet skaft, der foroven krones af en bred åben skål. En indskrift i versaler læses i to ringe på foden: »Anno 1597 lod Jørgen Bubert oc Hinrich Fyren Kircke Verge till S. Nicolai Kircke støbe disse tho Lysestager«, og indskriften fortsætter på balustrens skaft: »Paa Kirckens Bekostning«. Stagerne er kort omtalt under S. Nicolai kirke, s. 531 f. 1806 blev de afleveret til Helligåndskirken og har siden stået på alterbordet.

†*Alterstager*. To store messingstager nævnes i inventarierne 1727, 1748 og 1806, men er siden forsvundet (mulig identiske med de to på fig. 10?).

Bibel, udgaven 1647, med sølvbeslag og -spænder, er 1657 skænket til Nicolai kirke af dennes to værgere (ovenfor s. 534), der forrest i bogen har ladet indføre følgende mindeord: »Denne S. Nicolaj Kirckes Bibel haffuer Kirckevergerne Hinrich Jacobsen oc Niels Autesen med Søloff ladet beslaa oc til Kircken foræret Till Nytaars Dag 1657«. Beslagene omfatter fire plader på forsiden og fire på bagsiden, i gennembrudt arbejde med blomster og blade; desuden i midten et ovalfelt med lignende ornamenten og på forsiden initialerne H I, på bagsiden N A (hentydende til de to værgers navne). Spænderne har rosenranker af drevet sølv. — På forreste side har to senere værgere indføjet en tilskrift om Nicolai kirkes skæbne og om denne bibel, der sammen med de øvrige vasa sacra fra den brændte kirke er overgået til Helligåndskirken.

Krucifikser. 1) 1867, af bronze og forsolvet på en fod af træ (122 cm højt); skænket af pastor dr. phil. Johs. Bloch Suhr i anledning af hans 25-års præstebubilæum²⁶. Efter giverens ønske skulle det »bestandigen have sin Plads paa Alterbordets Midte«. Nu opbevaret i præsteværelset. 2) 1894 (?), af udskåret eg (180 cm højt). Et krucifiks anskaffedes 1894 til ophængning ved opgangen til prædikestolen²⁷ og er vistnok identisk med det, der nu hænger på korets sydvæg.

Messehageler. 1) 1648, af rødt fløjl, kantet med sølvbort. På rygskjoldet et krucifiks i guld- og sølvbroderi; korstræet har broderede volutter i brusbarok, dets sider er kantet med broderede agernranker. Kristusfigur broderet i silke. Under korstræets fod er broderet årstallet: Anno 1648. På begge sider af dette et våbenskjold med initialer: til venstre H V S W uden om skjoldets topfigur, en passer; til højre M Y S W, grupperet uden om topfiguren, en kransbærende kvinde. Ovenfor s. 534 er det nævnt, at hagelen har været blandt dem, der 1806 afleveredes fra Nicolai kirke, hvortil den i sin tid var skænket af Hans van Steenwinckels enke, Trine Willum Hybertsdatter. Hvis denne fortolkning er rigtig, kan intet af de to navnetræk være giverens. De er snarere at opfatte som et minde om de to kunstnerbrødre, arkitekten (med passeren) H(ans) V(an) S(teen) W(inckel), og maleren — med den kransbærende genius — M(orten) V(an) S(teen) W(inckel). Den teknik, der er anvendt i krucifiksets brokader synes at røbe, at hagelen ligesom Nicolai kirkes store, med guld og sølv broderede hagel (s. 532 ff.) er udført på Osserins værksted (fig. 36). 2) 1752, af gylden med sølvtråd indvirket bund med S-formede ranker i sølvbrokade og store, røde og grønne blomster med fligede blade. Foret er vinrødt taft. På rygskjoldet er broderet et lille krucifiks. Forneden på begge sider gengiver brokaden den udviklede rokokos rocailleværk med stigemønstre. På venstre skulder tre sølvforgylde hægter. Hagelen er bræmmet med sølvliste. Kir-

kens inventarium nævner den som »en drodors hagel med sølvranker og kulørte blomster«, bekostet af kirken 1752. I regnskaberne er noteret: 1752, til Meyer Moses jøde for »1 støcke Gull Drodoer med rige Sølv Ranker og . . . colleurte Blommer ... til den nye Messehagel — 62 Rdl«. Guldsmeden Reiniche modtog 11 rdl. for de tre »af Sølv forgyldte Hager«, og perlestikkeren Jacob Harras fik 90 rdl. for sit arbejde ved det tidligere nævnte alterklæde samt for krucifikset at sy på denne hagel²⁸ (fig. 37).

* *Messehageler*. 1) 1513 og 2) o. 1650, oprindelig hjemmehørende i Nicolai kirke, opbevarede ved Helligåndskirken fra 1806 til 1846, da de afleveredes til Nationalmuseet, ovenfor s. 532 ff.

† *Messehageler*. 1) 1477 skænkedes et par messeklæder med to blå hageler af Godske Barsebæk til Helligåndskirken²⁹. 2) 1583, af sort fløj, skænket af Eske Bille til Svanholm, forsynet med giverens våben³⁰. Omtales endnu 1727 »af sort fløj med to våben«, men er vistnok brændt 1728. 3) 1672 skænkede Griffenfeld en »ny gyldenstykkets hagel med guldkniplinger omkring besat, tre par guldhager deri med emaillerede roser, at hægte på akselen, et baldyret krucifiks af virket guld og sølv«, samt forsynet med giverens og hans hustrus navne og våben³¹. Den nævnes 1752 som meget gammel; magistraten gav da ordre til at sætte den i stand og bevare den ved kirken. Det er sandsynligvis den samme hagel, der 1783 formedelst ælde og ubrugelighed solgtes til en islandsk kirke³². 4—7) Fire hageler, nævnet 1727. Inventariet fra dette år opregner ialt seks messehageler, deraf de to ovennævnte: Billes fra 1583 og Griffenfelds fra 1672. De øvrige fire af uvis alder må formodes at være gået til grunde 1728 og omtales kort: 4) af sort sars med hvidt kors, 5) gammel, af brunt damask med et krucifiks, 6) gammel, af guldbrokade, underforet med blå lærred, og 7) af rødt fløj med guldgalonier og kors, underforet med taft. 8) 1732, af rødt fløj med guldgalonier om kanterne »og et kryds bag på ryggen«, tre messinghægter, underforet med rødt bommes; den var sammen med alterdug og -klæde samt messeskjorter m.m. indkøbt af bygningskommissionen for ialt 213 rdl. Den blev 1761 omdannet til betræk på prædikestolen³³. 9) 1761, af rødt fløj med guldgalonier³⁴; har erstattet nr. 8, og blev bekostet af kirken 16. feb. 1761. 10) 1782, af rødt fløj, kantet med ægte galonier, bekostet af kirken for ialt 58 rdl. 38 sk. En ældre hagel (som nævnt vistnok Griffenfelds) blev ved denne tid solgt, for at man derved kunne dække udgiften til den nye³⁵.

Knæfald, 1733, i en runding om alteret, med jernbalustre og messingringe. Oprindelig var gulvet inden for skranken belagt med hvide og sorte marmorfliser. Både gulvet og balustraden ændredes 1878.

Font, 1827, af hvidt marmor, udført af Bertel Thorvaldsen i Rom og oprindelig bestemt som en gave fra kunstneren til Island. Imidlertid kom en anden af Thorvaldsen udført font til kunstnerens fødeø og står nu i Reykjaviks

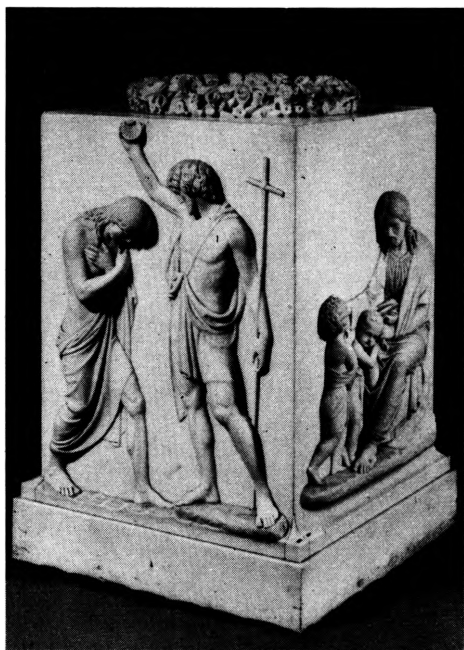

Fig. 38. Thorvaldsens font 1827.

domkirke, mens det her omhandlede eksemplar kom til London³⁶. Fonten har latinsk indskrift: »Opus hoc Romae fecit et Islandiae terrae sibi gentiliciae pietatis causa donavit Albertus Thorvaldsen A. MDCCCXXVII« (I året 1827 udførte Bertel Thorvaldsen dette værk i Rom og skænkede det af sønlig kærlighed til sit fædrene land Island). Fonten, der er opstillet midt i koret, og som er en gentagelse af fonten i Brahetrolleborg kirke, er en firesidet blok på lav fod. Relieffet på venstre side, ud mod korets nordside, forestiller Maria med de to børn, Jesus og Johannes. På den side, der vender mod vest, ned mod kirkens midtskib, ses Kristi dåb; sydsidens relief forestiller Kristus og børnene. På østsiden, mod alteret, ses tre svævende englebørn, og under disse den ovenfor

citerede indskrift. På blokkens overflade er udhugget en blomsterkrans, bestemt til ramme om dåbsfadet. Fonten var 1939 udbudt til auktion i London, hvor den købtes af kirken. Samme år opstilledes den på sin nuværende plads (fig. 38).

*Font, 1730, af sandsten, siden 1941 i Gørslev kirke (fig. 39). »Daabsstenen«, der var hugget af Didrik Gercken, nævnes første gang 1730, da den endnu henhod i materialhuset³⁷. 1732 må den være opstillet på sin plads i kirken, i søndre sideskibs østlige fag, hvor siden 1878 kongestolen har været anbragt. Den brede, runde kumme hviler på en ottekantet, stærkt profileret fod, hvis vigtigste led er formet som en omvendt ottesidet pyramidestub med ophøjede felter. Kummens runding har tungeformede led under en frise af cirkelslag med indskrevne akantusrosetter. Sandstenens overflade stod oprindelig marmorert, mens alle ornamenten var — og er endnu — forgyldte. Fonten fjernes fra kirkerummet 1846, men blev af Storck 1878 restaureret og derefter atter taget i brug, denne gang placeret i koret³⁸. Da Thorvaldsen-fonten blev anskaffet 1939, fjernes barokfonten påny og blev 1941 afleveret til Gørslev kirke. — Den var oprindelig omgivet af et *fontegitter* af eg med dokkebalustre samt to halvdøre³⁹. 1749 blev dåbsbalustraden smykket med to siddende og fire stående figurer og mellem disse seks små vaser, alle skåret i lindetræ af J. Fr. Hännel⁴⁰, der samtidig udførte en fontehimmel af eg, »hængende i en jernstang med 12 forgyldte trækugler«; billedværket har ifølge inventarieli-

sierne forestillet Kristi dåb, fem børn og fire englehoveder. En smukt udskåret rokokovase, nu opbevaret i Nationalmuseet, stammer utvivlsomt herfra. —

Balustrade og himmel blev udskiftet 1846.

†Fon/. 1) Kirken har i klostertiden næppe haft nogen font. Skønt det intetsteds nævnes, er det en nødvendig forudsætning, at en font blev anskaffet ved reformationen, da Helliggeist blev sognekirke. En font, skænket 1609 af rådmann Peder Andersen Randulf, var anbragt vestligt i nordre sideskib lige foran den da tilmurede portal ind mod Helligånds-
huset⁴¹. Da denne klosterfløj 1651 atter overgik til kirken, blev døren påny åbnet, og fonten måtte flyttes. Dens nye sted blev da søndre sideskibs østlige fag, der dengang utvivlsomt var nybygget (ovenfor s. 656). Om denne ældre font, der blev odelagt 1728, ved man kun, at den havde en indskrift, gengivet hos Resen: »Denne Fundt oc døbested haffuer Peder Andersen Randulf, Raadmand i Kiøbenhafn, ladet bekoste oc giffvet til den hellig Aands Kircke Anno 1609«. 2) 1846, af bronze(?), støbt af (Jørgen?) Dalhoff⁴². Den afløste Gerckens font og fik plads midt i koret. Dens udseende er mangelfuldt kendt; på en slank, vaseformet fod hvilede en lav, bredt udhængende kumme (fig. 24). Fonten, der 1880 betegnedes som værende af zink, blev ved Storcks restaurering atter fjernet⁴³. Dens senere skæbne er ukendt.

Dåbsfad, 1682, af sølv, diameter 49 cm. Fadet, der er glat med bred kant, har indgraveret Helligåndsduen og en indskrift, der beretter, at assessor i kommercekollegiet Hans Nielsen og hustru Kirstina Robring, der havde gravsted i krypten under fonten, havde skænket dåbsfadet 24. juni 1682. Ingen stempler. Under bunden et udhamret rosetornament, åbenbart tilføjet som forstærkning.

Korgitter, ombygget 1878 med nye fodstykker og gesims, men med bibeholdelse af ældre messingbalustre (fig. 26). Et korgitter med kordør og 30 messingpiller nævnes i 1727-inventariet, men må formodes ødelagt ved den påfølgende brand 1728. Juni 1732 leverede Chr. Rasch⁴⁴ overslag over »fundamentet under galleriet for koret at opmure«. Nov. 1732 afregnede man med snedkeren for hans arbejde ved gitter og døre, og desuden med rotgeteren for 30 nye messing-

Fig. 39. Helligåndskirkens font 1730, nu i Gorslev kirke.

piller⁴⁵. Foruden disse piller, der stadig eksisterer (94,5 cm høje), var der dobbelte fløjdøre, ligeledes med messingbalustre. Oven på skranken sattes 1749 fire egetræsfigurer, forestillende gudsfrygt, tro, sejr og opstandelse, skåret af J. F. Hännel, der også leverede et par barokvaser⁴⁶. Ved en ombygning af korgitret 1846 forsvandt dørene, og Hännels skulpturer flyttedes til orgelskranken; muligvis blev hele skranken gjort lavere, idet der formentlig siden 1730'erne havde været højt fodpanel; men sikre oplysninger savnes. Ved den næste restaurering 1878 blev figurerne afleveret til Nationalmuseet, hvor de dog ikke nu med sikkerhed kan identificeres. Af den oprindelige skranke er således kun balustrene tilbage i Helligåndskirken.

Prædikestol, 1879, ved korets nordside og nordre sideskibs østlige fag, er udført i renæssancestil efter Storcks udkast. Detailtegningerne skal være udført af Martin Nyrop, og stolens plastiske udsmykning med figurer er modelleret af W. Bissen⁴⁷.

†*Prædikestol*, 1) fra begyndelsen af 1600'erne, var skænket af Adam Bødiker, død 1607, og hustru Wendele von Delden, hvis anden husbond, borgmester Matthias Hansen lod den staffere; de to førstnævnte gives navne skal have været anbragt på stolen⁴⁸. 2) 1720'erne, stammede ligesom altertavlen oprindeligt fra kapellet ved Københavns slot, hvorfra den i begyndelsen af 1730'erne afleveredes til Helligåndskirken. Her blev den anbragt på nordsidens tredje pille, regnet fra vest. Da den på slottet havde haft en anden placering, måtte der udføres en ny opgang og en ny fod, ligesom der også kom andre ændringer til⁴⁹, således Christian VI.s kronede navnetræk i et våbenskjold. Stolens opbygning, et snitværk af Fr. Ehbisch, kendes fra Thurahs gengivelse (fig. 40). Den var af eg; dele af dens skulpturudsmykning findes nu på Nationalmuseet, således putti, der tumlede sig i skyerne ved topstykket af den fod, der støttede kurven, endvidere en flammevase fra himlen. 3) 1846 afløstes barokstolen af en ny stol i sen klassicisme, efter tegning af P. Malling (fig. 24). Den stod kun godt 30 år i kirken, til den 1879 måtte vige for den nuværende. Dele af fyldinger med kvadratiske felter og udskårne englehoveder er sammen med himlens topfigur, en stående engel i antikt draperi, modelleret af C. J. Bosenfalk⁵⁰, i Københavns Bymuseum.

Stolestader, 1940, af eg, udført efter tegning af Thomas Havning. Ved opbygningen af de nye stole er i udstrakt grad anvendt materialer fra ældre stoleværk. Således er lågerne ud til begge sideskibe gamle, ligeledes en stor del af ryglænene, mens samtlige gavle og alle låger i midtskibet er nye. De bevarede egetræslåger, der har to kvadratiske felter med enkle fyldinger, stammer utvivlsomt fra 1730'erne.

†*Stolestader*. Om staderne før branden er der efterretninger i kirkens stolestade- og pulpiturprotokoller fra 1706; men deres udseende er ukendt. Sta-

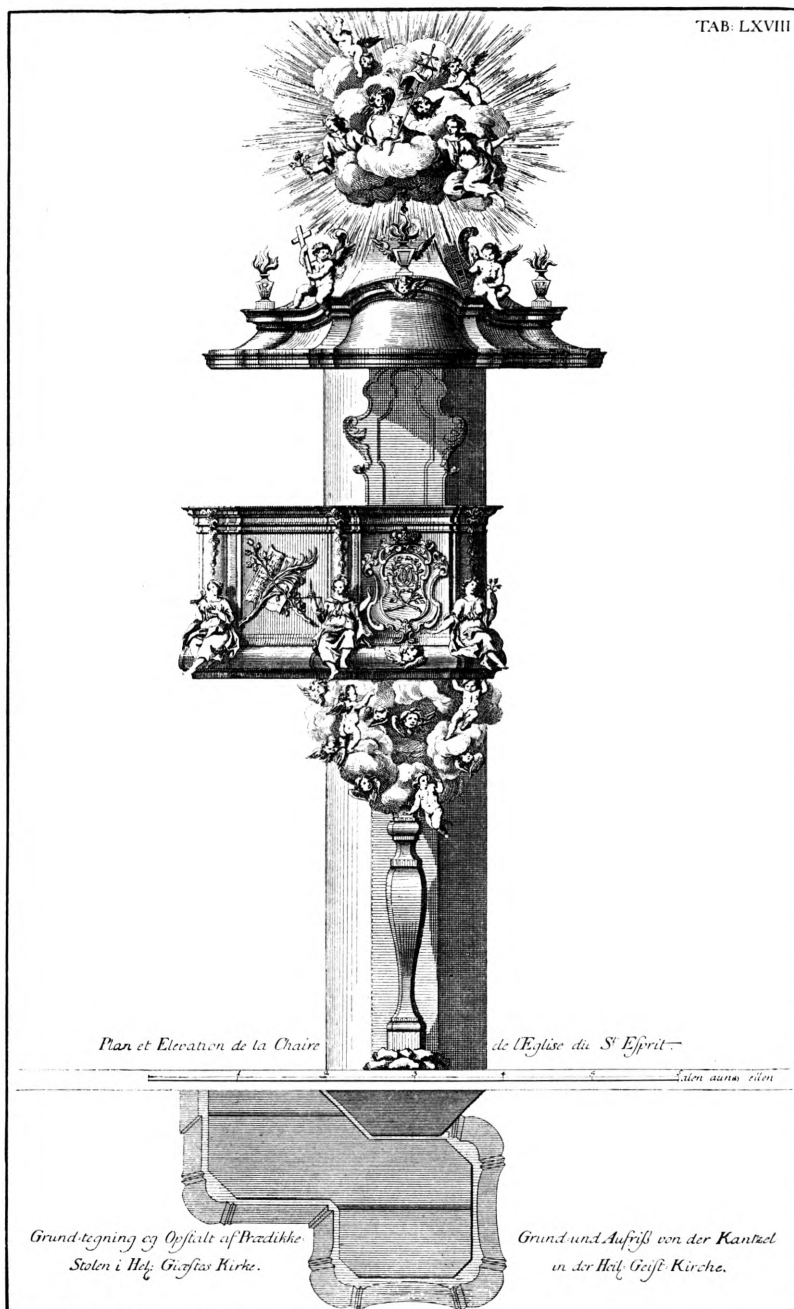

Fig. 40. Prædikestolen. Efter Danske Vitruvius 1746.

derne efter branden udførtes af snedkerne Joh. Kock, Christoffer Quist, Joh. Petersen, Chr. Woller, Søren Pedersen og Christoffer Hennings⁵¹. Gavlene havde udskårne topstykker, skåret af Joh. Weiss⁵², men deres udseende kendes ikke.

Lågerne er formentlig de ovenfor omtalte. Der nævnes i 1730'rne 96 stole med bænke, bogbrædder, fodskamler og tykke egerammer under hvert stade, så stolene nemt kunne flyttes, når der skulle foregå bisættelser under kirkegulvet⁵³. 1733 forsynedes mands- og kvindestole med malet nummer⁵⁴. Dertil kom nummererede klapper. Drejer Weil fik 1773 betaling for »små piller til stolene«, altså dværggallerier foroven langs bænkenes ryglæn⁵⁵. Kort efter, 1774—76, nævnes »tralværk« for de korte stole i nordre sideskib (hvor i den følgende tid nogle stader forbeholdtes drengekoret med deres hørere) og i søndre sideskib (hvor fra gammel tid guldsmedelauget havde stole)⁵⁶. Ved langsiderne var der lukkede stole, forsynet med »kolonner« samt vinduer til at lukke op og i⁵⁷; i søndre sideskib havde disse lukkede stole efter en uklar opgivelse tre døre med vindfang fra kirkegården; skønt meddelelsen herom i 1706 og senere i 1748-inventariet⁵⁸ er tydelig nok, er det alligevel mærkeligt, at disse herskabsdøres senere skæbne er ganske ukendt, og at et billede i Danske Atlas ikke gengiver dem. — Af særlige stole nævnes magistrats-, kirkeværg- og fattigforstanderstole. En *†fadderstol* ved dåben⁵⁹ (østligt i søndre sideskib) nævnes allerede 1679, og atter 1732 og 1748, ligesom en *†brudestol* er omtalt 1706⁶⁰. — Stoleværket blev ombygget 1846 (Synsprotokol), sml. fig. 24.

†Skriftestole. Så længe prædikestolen var anbragt ved den tredje pille i kirken, benyttedes det bagved liggende Griffenfelds kapel til sakristi⁶¹. Fra 1878 benævnes kapellet dog skriftestol, et navn, der også knyttet til det store rum i østfløjen. Betegnelsen er vakkende, idet lige fra 1727-inventariet skriftestol og sakristi bruges i flæng. Særlig byggede skriftestole nævnes i 1727. Ved genopbygningen efter 1728 indrettedes to skriftestole i koret, en på hver side af alteret⁶². Fra 1806 nævnes en ny skriftestol, i lighed med den til højre for alteret; en ændring må være sket 1846, thi kort efter nævnes der to skriftestole, den ene i Griffenfelds kapel, den anden i søndre sideskibs østfag⁶³, hvor tidligere døbefonten havde stået. — *Altergangstavler*, opbevaret i skriftestolene, omtales ganske vist ikke direkte, men 1727-inventariet beretter om sølvpinde i skriftestolene, formentlig til brug ved den slags tavler.

†Herskabsstole. I de første århundreder efter reformationen, da mange adelsfolk havde ejendomsgårde i sognet, har der også været herskabsstole i Helligåndskirken. At Griffenfeld havde stol, forsynet med hans våben, bliver nærmere omtalt nedenfor. Ligeledes Leonora Christina og Corfitz Ulfeld. Deres gård lå i sognet på nuværende Gråbrødreplads; efter deres flugt udstedtes der 1663 ordre om, at deres våben skulle fjernes fra Helligåndskirken og andre københavnske kirker⁶⁴. Antagelig drejer det sig om våbenskjolde på deres herskabsstol, kaldet »det blå pulpitur«.

Kongestolen er siden 1878 indrettet i søndre sideskibs østfag, hvor der før 1846 havde været dåbskapel og fra 1846 til 1878 skriftestol. I tidligere tid næv-

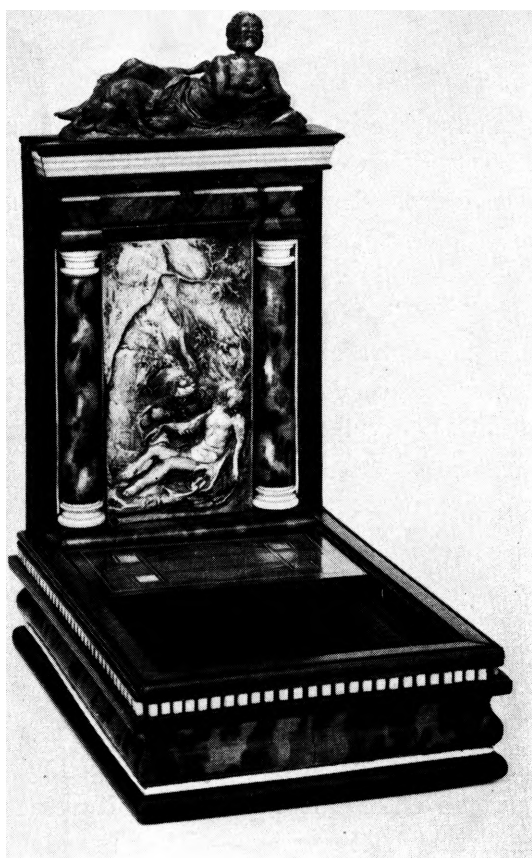
nes kongestolen flere gange⁶⁵, men uden stedsangivelse. Det er dog indlysende, at den må have været anbragt på søndre pulpitur lige over prædikestolen. Her fandtes den også efter restaureringen 1846. Den nuværende kongestol har bohave fra o. 1840⁶⁶.

Pulpitur langs sidemurene mellem midtskibspillerne blev opsat 1878, efter tegning af Storck i den af ham anvendte renæssancestil. Pulpiturene støttes af jernsøjler, hvoraf der er anbragt een bag hver pille, camoufleret med træbeklædning som korintiske søjler.

†*Pulpiturer* har siden 1600'rne, og måske endnu tidligere, været at linde i stort tal, og der byggedes stadig nye. Navnet dækker dog ofte begrebet herskabsstol; således kaldtes Griffenfelds nysnævnte stol et pulpitur — var altså formentlig hævet over kirkens gulv⁶⁷. Det var fra denne stol, man hentede det våbenskjold, som boddelen ved retterstedet maj 1676 fik ordre til at bryde⁶⁸. 1706 er der tale om et vestre pulpitur med 31 stader og fem herskabsstole⁶⁹. Før branden fandtes også »det perlefarvede pulpitur« ved sakristiet, d.v.s. ved Griffenfelds kapel, og med opgang nede ved det lange kapel⁷⁰; her ses det, at Hans Nansen har haft sin stol. »Det nye, grå pulpitur« blev bygget 1709, men dets placering er usikker⁷¹. Når der lejlighedsvis hentydes til et »øverste pulpitur over hvælvingen ved den vestre ende«⁷², viser disse ord, at man ligesom i Nicolai kirke havde udnyttet pladsen over de dengang lave sideskibshvælvinger til adgang for højtliggende pulpiturer. Da kirkevæggerne efter branden forgæves ansøgte om at få bygget et øvre pulpitur ved sydsiden, var motiveringen netop den, at man ellers mistede den pulpiturplads, der tidligere havde været »over de sydre Hvælvinger«⁷³. — Efter branden kom der i første omgang kun pulpitur i eet stokværk, et langt, ubrudt pulpitur (med kongestolen) på sydsiden og to kortere på nordsiden (eet på hver side af prædikestolen)⁷⁴. Desuden omtales pulpiturer under orgelværket ved vestgavlen⁷⁵. De fik alle panelede forsider med forkrøbbede fyldinger, »postamenter og kolonner« samt vinduer og var alle gråt anstrøgne med marmorering⁷⁶. Først 1759 realiserede man planen om et øverste pulpitur på sydsiden⁷⁷. Trapperne hertil, med gelænder af dokkebalustre⁷⁸, var lagt ved de to indgange i søndre sideskib.

Orgel, 1876, helt nybygget af orgelbygger Olsen⁷⁹, fik ved kirkens istandsættelse få år senere en ny façade, udført efter tegning af Storck af billedskærer H. C. Berg⁸⁰ i den samme renæssancestil, der præger hele kirken efter den store fornyelse. Værket, derved nybygningen 1876 havde tre manualer og eet pedalklavatur med ialt 40 stemmer, blev ombygget 1935 (Marcussen).

•*Orgel*. Om kirkens ældre orgeler er der få og spredte oplysninger. Heller ikke orgelets placering i kirkerummet før 1728 kendes med sikkerhed. Det er dog sandsynligst, at det som sine efterfølgere har været ved vestvæggen, over det førnævnte herskabspulpitur. 1709 blev der i sydsidens øverste pulpitur

N. I. 19.78

Fig. 41. Pengetavle 1672, oprindelig fra Nicolai kirke, nu i Dansk Folkemuseum.

indrettet to nye stole »i den vestre ende næst ved Christian Geist Organistes Stok«⁸¹, og organisten havde vel sin plads under prædiken tæt ved orgelet. Om dette ældre orgel vides det, at Hans Nansen april 1662 skænkede 100 rdl. til »kirkens zirat og orgelværkets nødvendige forbedring«⁸². 1727-inventariet omtaler »10 Stykker Tralværk omkring Aarreværket«. — Det nye orgel efter branden blev bygget af Lambert Daniel Kastens; kontrakten er dateret 20. juli 1730 (approberet af kongen 1. august). Det var under opførelse foråret 1731 og stod færdigt oktober 1733⁸³. — Orgelpulpituret, der hvilede på to jernpiller i midtskibet⁸⁴, havde ud mod kirken en marmorret front, stafferet af Joh. Krüger⁸⁵, og var ved brystlænet forsynet med en skråpult til musikanternes noder⁸⁶. Selve orgelfaçaden med dens snitværk stod til en begyndelse i træets naturlige farve. 1749 måtte Joh. Fr. Hännel udbedre façadens billedhuggerværk, fordi det i sin umalede tilstand allerede da var ormædt. Orgelet blev derefter malet af Chr. P. Getreuer »i lighed med alteret og prædikestolen med

x. !.: i<i:>8

Fig. 42. Pengetavle 1720, nu i Dansk Folkemuseum.

ægte glans og matguld på snitværket, men snedkerværket marmoreret, og skillerummet samt det yderste om værket med oliefarve anstrøget. Ovenover på gevelften malet med vandfarve i en klar sky en del positurer og dér bag en mørkeblå maling⁸⁷. Forud for stafferingen var selve værket efterset og repareret af orgelbygger Hartvig Møller, som også efter Getreuers fuldførte arbejde måtte rense piberne for malerklatter⁸⁸. — Orgelet er gentagne gange blevet repareret. En hovedstandsættelse, for o. 1300 rdl., nævnes 1766—67, også ved Hartvig Møller⁸⁹; atter 1789, 1828, 1836 og 1845⁹⁰. — Enkelte dele af den gamle orgelfaçade med marmorering skimtes endnu bag den nye façade fra 1878.

Blok. Kirken ejer to gamle, jernbundne blokke af eg, utvivlsomt fra 1730'rne. Den ene er 79 cm høj, 32 cm i kvadrat og forsynet med to svære låse; den anden 73 cm høj, 31 cm i kvadrat, uden låse. De ligger nu i kirkens varmerum; i slutningen af 1800'rne stod de i kapellet. 1748 nævnes tre blokke: 1) kirkens blok ved indgangen fra Christian IV.s våbenhus; ved denne blok stod en tavle med

malet påskrift: »Heilig Geistes Kirches Block Anno 1740«, nu i Nationalmuseet;

2) en blok ved indgangen under orgelet, og 3) Kvæsthusblokken under orgelet. — De to er altså bevaret, men hvilken af de tre der er gået tabt, lader sig næppe afgøre.

* *Pengetavler.* 1) 1672 (fig. 41), med skildpaddefiner og elfenbenslister, åben men med et lille forskydeligt låg, prydet med indlagt arbejde (fornyet 1909); udbuede sider i skildpadde. Opstanderen har fortil på siderne snoede søjler i skildpaddefiner med elfenbensbaser og -kapitæler som ramme om en drevet sølvplade med relief, den barmhjertige samaritan, og foroven en liggende skikkelse, udskåret i træ, Lazarus med to hunde. På opstanderens bagside, der er beklædt i kanterne med skildpaddefiner, er anbragt et ovalt sølvskjold med indskrift: »Heinrich Høyer, Oldemand, Jacob Kitzerow, Johan Müllich, Jacob Feltman, Forstandere, Anno 1672«. Denne liste rummer navne med tilknytning til Nicolai kirke (jfr. ovenfor s. 544, 606 og 608). Tavlen er altså blandt de kirkelige sager, der 1806 blev afleveret fra Nicolai kirke til Helligåndskirken. 2) 1690 (fornyet 1723 og 1769), af træ med skildpaddefiner på de svagt-buede sider, der foroven og forneden kantes af søvllister; i hjørnerne sølvbeslag. Låg af mahognifiner; den bageste, faste del har indlagt blomsterornament. Den foroven buede opstander er kantet med skildpaddefiner; i midten fortil et relief af drevet sølv, Lazarus og to hunde; derunder graveret: »Giver den Arme, saa vil Gud sig Eder forbarne«. Opstanderens bagside dækkes af en sølvplade med sølvforgylt kant og en indgraveret inskription: »De Fattiges Forstandere udi Hellig Gestis Sogn Som er: Christian Meyer Kiøbmand, Hans Bertelsen Slagter, Hans Henrich Bechel Isen Kremer, Iochum Winecke Brøger, Haver givet ok bekostet denne Taule til de fattige Huusarme der i Sognen deris Almisse derudi at indsamle. Anno 1690 den 29 September«. På den forgyltde kant: »Bepareret af Jens Brenniche A° 1723, Morten Andersen, Bartholomæus Jacobsen, Matthias Busch, af da værende Fattiges Forstandere«. Og over billedfeltet: »A° 1769 d. 31 Martj Niels Wolling Br(ændevins)br(ænder)«. Københavnsstempel 1690 og mestermærke for Conrad Ludolf og Morten Stilcke (Bøje 43). I randen mestermærke for Johan Resenhof (Bøje 52). 3) 1720, anskaffet for kirkens midler, med skildpaddefiner på de bugede sider, der kantes af søvllister (fig. 42). Kassen dækkes af låg med utvivlsomt senere tilsat mundstykke for mønter; lågets bageste, faste del har skildpaddefiner. Opstanderen har fortil pilastre med kapitæl- og basisbånd af sølv. Hele feltet optages af et drevet relief af sølv, forestillende pinseunderet med Helligåndsdue og 12 apostle; på toppen tre forsøvede vaser, den midterste med hanke. På bagsidens sølvplade ses en indskrift i skriveskrift: »Hellig Geistes Kircke Tavle Aaret 1720 af Sahl(ig) lens Graa Forrige Kircke Værger Foræred⁹¹«. Tavlen har oprindelig været forsynet med en lille bjælde, mulig den, der endnu gemmes i

kassen; senere er der tilsat en større sølvklokke på opstanderens bagside; på underkanten af dennes bøjede hank ses Københavnsstempel 1735, gardeinstempel for P. Nic. van Hauen og mestermærke for Thyge Madsen Werum 1733 (Bøje 68). 4) 1732, af sortmalet bøg. Opstander med udsavet kontur; på dens forside er malet i forgyldte versaler: »Søe Quest Huus Tavle«. På bagsiden årstallet 1732. Det senere tilsatte låg dækker nederste del af indskriften.

Alle de lire, her omtalte, pengetavler findes nu på Dansk Folkemuseum.

Pengebøsser af kobber, fra 1700'rne. Kirken ejer ialt 11 pengebøsser, hvoraf een er ny og seks stammer fra Nicolai kirke, mens fire er hjemmehørende ved Helligåndskirken fra ældre tid. Af bøsserne fra Nicolai bærer den ældste indskriften: »Ste. Nicolai Keerches Taule Bøsse Anno 1742 d: 26 Juli«, de fire næste, ganske ens, har indskrift: »St. Nicolai Sogns Fattige Skoeles Collect-Bøsse, Bekostet Anno 1774«, og den yngste: »St. Nicolai Kierkes Tavle Bøsse Anno 1780 d. 13. Decbr.« — Af Helligåndskirkens egne bøsser er de to uden indskrift og årstal, mens en enkelt bærer indskriften: »H(ellig) G(eistes) K(irkens) Fattiges-Bøsse 1742«, og endelig er der een, der er forsynet med kirkens initialer: H G K.

Salme nummertavler, hvidmalede, af helt ny oprindelse. Dog messingtallene og et v(ers) fra Storcks tid, tegnet af V. Koch⁹².

† *Salmenummer tavler* blev efter cancelliets skrivelse af 10. marts 1781 ophængt i kirken, »hvorpaa de Psalmers Numre skal læses, der skal synges, naar den nye Psalmebog første Advent Søndag skal indføres«⁹³.

Malerier. 1) 1600'rne, forestillende nadveren, skænket af pastor Johs. Bloch Suhr 1872; nu i søndre sideskib⁹⁴. 2) 1700'rne, forestillende Kristi nedtagelse fra korset, skænket 1861 af fru generalkrigskommissær Anna Dorothea Dahl til ophængning i sognepræstens skriftestol⁹⁵; nu i nordre sideskib. 3) O. 1875, malet af A. C. Thomsen, forestillende Hans Tausen i Viborg, skænket 1876 af pastor Johs. Bloch Suhr og oprindelig ophængt i koret⁹⁶; nu i nordre pulpitur.

4) 1837, forestillende Luther i Worms, malet af Adam Mtiller og 1837 skænket til kirken af Kunstforeningen⁹⁷. Det meget store billede i ramme, tegnet af Bindsbøll, har altid hængt på korets nordre væg. 5) 1897, Mariæ bebudelse, malet af Joakim Skovgaard og skænket af kirkeværgen Georg Bestie; på tværmuren under orgelet.

Lysekroner, o. 1610, skænket 1750 til kirken af Christian Drevitz, bager i København, og hustru Birgitte Suur⁹⁸. Kronen (fig. 43), der er af forgyldt malm med sølvbeslag, har 12 arme, ordnet i to rækker med seks i hver. I den store kugle forneden er indbygget et urværk, der slår time- og kvarterslag, og som ved to koncentriske visere på en vandret urskive viser tiden (fig. 45). Timerne angives med romertal, medens 60 minuttal er indhamret i skivens rand med arabertal. Urkuglen er vandret tvedelt; nederste halvdel kan ved hængsel åb-

nes og muliggør derved tilsyn med urværket. I højt relief strækker tre malmstøbte kerubimhoveder sig nedad ud fra kuglen, hvis øvrige overflade prydes med gennembrudt sølvbeslag af renæssancepræg, fortrinsvis tre store ovalfelter i ramme af kartoucheværk med fligede akantusblade. Øverste kuglehalvdel har lignende udsmykning, men kerubimhovederne, der her er opadvendte, er mindre fremtrædende; på et af ovalfelterne læses den senere tilføjede indskrift om gaven til Helligåndskirken: »Gud til Ære og Hellig Giestes Kirke til Prydelse er denne Crone foræret af Christian Dreves, Borger og Bager her i Staden, og hans Hustrue Bergitte Suer 16 Jan. 1750«. Lysarmene, der fæstnes til vandrette malmskiver, har ~-form med svagt antydet bladværk på kanterne og med det inderste slyng formet som et grotesk dragehoved. Under lysepiberne, der 1750 fik indlæg beregnet til mindre lys", har de brede malmskåle sølvbeslag med tungemønster. Stangen mellem de to kronringe har balusterform med sølvbeslag af samme mønster som urkuglen, dertil tre svungne bøjler med randbelægning af små sølvkugler. Mellem bøjlerne sidder tre malmstøbte fauner med musikinstrumenter af sølv, een med fløjte og een med harpe; om den tredje hedder det i kirkens regnskab 1750, at der til guldsmed Langermann udbetaltes 4 rdl. 4 mark »for en Søvlut, vægtig 3 Lod 3 quintin og 3 Ort, at sætte i Hænderne paa en af de tre Positurer, siden de andre tvende Positurer har hver sit Instrument«; efter dette synes luttten altså tilsat, men også nu savnes den (fig. 44). Over den øvre krans af lysarme sidder en gennembrudt kongekrone af malm med kronering af opdrevne ovalmønstre i sølv. Kongekronen kranser en halvkugle af malm, over hvilken findes lysekronens øverste led, en broncepelikan med fligede gribvinger; den sårer sig i brystet og nærer sine tre små unger med sit blod, her gengivet som en rød sten i glorieindfatning.

Ved en istandsættelse af kronen 1957, foretaget på Nationalmuseets konserveringsanstalt, fik de i tidens løb stærkt anløbne sølvbeslag og de tidligere stærkt forgyldte malmpartier hele deres gamle glans igen. Samtidig blev urværket undersøgt. Af dettes tekniske data skal følgende anføres¹⁰⁰. Urværket må ifølge sin tekniske indretning og dennes udførelse være fremstillet tidligt i 1600'rne. Det består foruden af gangværk også af kvarter- og timeslagværk. Alle tre værker er fjederdrevet med kæde og snække. Mellemhjul, kronhjul og ganghjul er senere, uvist hvornår, fornyet, af messing og skåret på maskine. Mens hverken fjederhuse, kæder, snækker eller andre større dele udover de allerede nævnte er blevet fornyet, kan der spores flere mindre reparationer. Således er uroen udskiftet og udstyret med en spinkel spiralfjeder af messing, og den dertil hørende reguleringsmekanisme af samme art som på et 18. århundredes lommeur er en tilføjelse, som er indsat samtidig med ombygningen af gangværket.

Lysekronens sølvbeslag er overalt stemplet med to sæt mestermærker, der

Fig. 43. Lysekrone o. 1610.

ganske svarer til dem, hvormed Christian IV.s sølvalter i Frederiksborg slotskirke er stemplet. Tidligere har man anset det ene mærke for at være Hamborgs bystempel, mens det andet skulle være mestermærke for Jacob Mores den yngre¹⁰¹. Efter de nyeste tyske undersøgelser eksisterer der dog intet sikkert

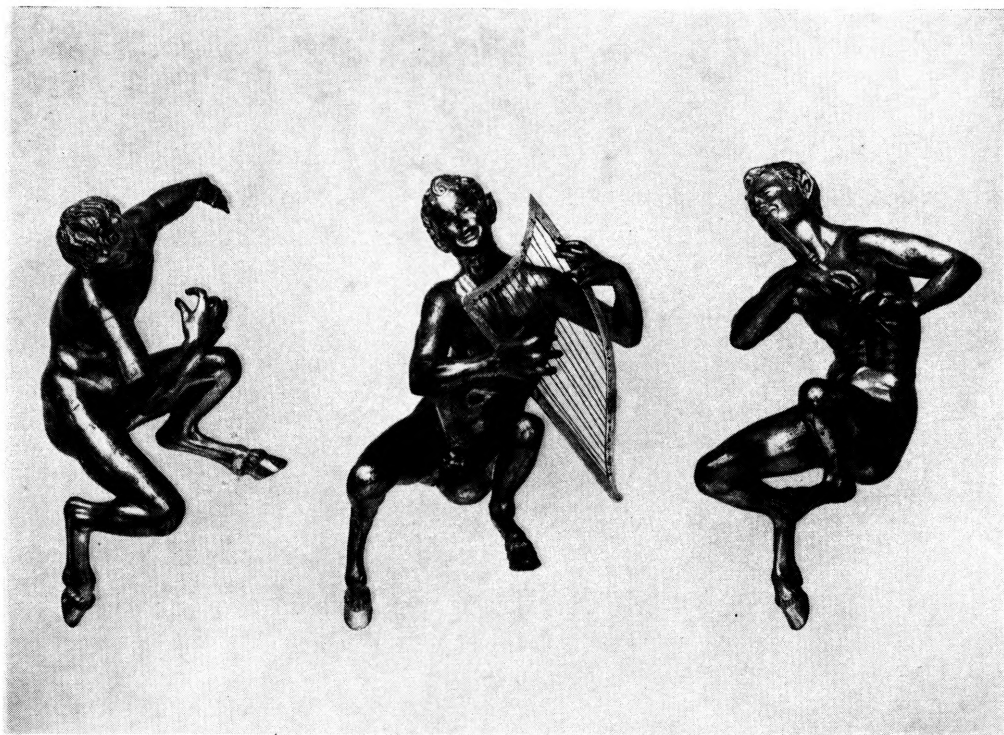
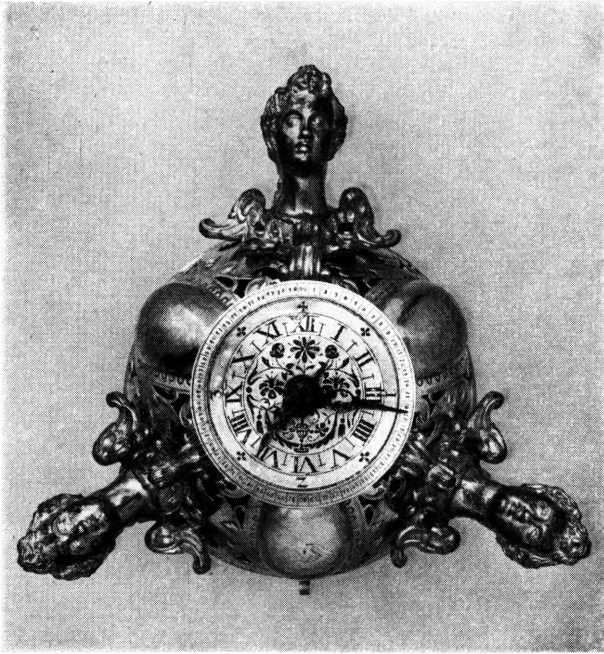

Fig. 44. De tre fauner på lysekronen o. 1610.

påviseligt stempel for den yngre Mores, og af Frederiksborgalterets mærker skal det ene herefter tilskrives Hinrich Lamprecht, død 1628. Det andet mærke, noget lignende Københavnsstemplet med tre tårne og en port i midttårnet, skal nu fortolkes som fælles oldermandsstempel for den ældre Jacob Mores (død 1609) og hans efterfølger Herman von Bordeslohe (død 1613)¹⁰². Da Helligåndskirkens lysekrone bærer begge mærker, må den være nogenlunde samtidig med sølvalteret, der stammer fra 1606, og kan senest være stemplet 1613. Det er da på forhånd en rimelig tanke, at lysekronen stammer fra Frederiksborg. Der vides dér at have været en sølvkrone med indbygget urværk, omtalt vistnok allerede 1608, og vi finder senere en sådan krone ophængt i kongens bedekammer på Frederiksborg¹⁰³. Denne stues ringe loftshøjde umuliggør dog, at der kan være tale om den her omhandlede. Senere inventarielister nævner da også foruden urkronen i bedekammeret tillige en tilsvarende i kongens smykke-kammer (i Krydshuset, kongestokværket)¹⁰⁴, senere flyttet til dronningens store vinterstue. I 1677-inventariet skildres denne krone med følgende ord: »En lysekrone af sølv med et sejrværk udi, forgyldt med kroner og 12 lysearme; en pelican paa lysekronen . . .«¹⁰⁵. Beskrivelsen passer godt på den, der nu findes i Helligåndskirken. På Frederiksborg ses den ikke at være om-

Kig. 45. Urskiven på lysekronen o. 1610.

L. 191

talt senere end 1677; men kort efter dukker den muligvis op på Rosenborg¹⁰⁶, hvor en udateret inventariefortegnelse fra Christian V.s tid nævner »en Lyse-Krone af sær Metal, stærk forgyldt med Uhrværk udi, haver sex Lyse-Arme neden, og sex oven til, og en rød Steen«. Ved Helligåndskirken er der imidlertid tradition for, at kronen oprindelig var hjemmehørende på Københavns Slot¹⁰⁷. Dette kan næppe nu efterspores, men er traditionen rigtig, er der intet til hinder for, at kronen har fortsat sin vandring fra Rosenborg til Københavns Slot, hvor den da kan formenes at være blevet hjemløs, da Christian VI. i 1730'rne og 40'rne byggede det første Christiansborg. At lysekronen har haft en fortid på kongelige slotte, turde være temmelig sikkert. Og sikkert er det også, at bageren Christian Drevitz ikke har erhvervet den til privatbrug — en krone af denne kaliber hænger man ikke i en lille borgerstue. Han har erhvervet den, købt den eller fået den foræret, for derefter at skænke den til sin sognekirke. — På Nationalmuseet opbevares en sølvbeslået kugle til en lysekrone med indbygget urværk. Kronen stammer fra det kgl. kunstkammer. Da urværket er fra samme tid og har ganske samme indretning som det ovenfor omtalte, er der en vis sandsynlighed for, at kronen er identisk med den, der i sin tid hang på det frederiksborgske bedekammer.

Lysekrone, fra 1600'rne, skænket 1763; af malm, med otte arme. På den store knop en indskrift med udhævede bogstaver: »Til Hellig Giæstes Capeis Giands,

Ziir og Nytte gav jeg Christian Samuel Kaalund, Urtekræmmer og Conditør i Kiøbenhavn samt Eyere til Begravelset 30, Denne Krone 28 October 1763«. Over kransen af lysearme en ring af bøjler med kvindelige karyatider; øverst Neptun med trefork, ridende på et havuhyre. Kaalunds grav (jfr. gravminder s. 704) lå i kapellets nordvesthjørne; i hvælvingskrydset her må kronen i sin tid have været ophængt. Den er registreret i kapellet 1862 og 1875¹⁰⁸. Ved kirkens istandsættelse 1878—80 fik den sandsynligvis sin nuværende plads i kongestolen, søndre sideskib.

Udover disse to kroner fik kirken ved restaureringen 1878 11 nye kroner, to store i midtskibet, resten små; dertil to store kandelabre i koret og to syvarmede stager på korsranken (fjernet o. 1930 og nu opbevaret på loftet over sakristiet).

†*Lysekroner*. 1727-inventariet opregner otte lysekroner i kirken: en stor krone i koret med otte arme og dobbelte piber; tre kroner i midtskibet, hver med 16 arme; tre kroner i søndre sideskib, een med 16 arme, de andre hver med otte; og endelig een krone med otte arme i nordre sideskib. Blandt disse må man søge nedennævnte to lysekroner: 1) 1609, skænket af Peder Andersen Bandulf (jfr. ovenfor under font, s. 685)¹⁰⁹; 2) o. 1660, med indskrift: »Gud til Ære og Hellig Geistes Kirke til Beprydelse hafver Borgemester Hans Nansen og hans Hustrue Sophia Hans Daatter foræret denne Lilise Krone«¹¹⁰.

Endvidere omtaler 1727-inventariet 3) en lysekrone i kapellet med »otte arme, piber, plader og anden zirat«. — Senere er tilkommet: 4) 1750, skænket til kirken 16. maj nævnte år af Anders Munchs enke Mette Pedersdatter til ophængning over hendes mands grav i søndre sideskib (begravelse efter 1748-protokollen nr. 69). 1754 fortælles det, at tre af armene var stjålet¹¹¹. 5—6) 1861; to ældre kroner i kirkens midtskib fjernedes og erstattedes med to »solbrændere« til gasbelysning. Afskaffet 1878.

* *Lysekrone*, o. 1650, købt af kirken for midler, der var skænket af brygger Andreas Andersen Buch og hustru Pauline Luno 24. dec. 1760. Kronen, som har to rækker arme med otte i hver, og som oprindelig var ophængt i kirkens midtskib, blev efter at kirken havde fået gasbelysning 1865 afleveret til Maribo domkirke (D.K. Maribo amt, s. 69)¹¹².

†*Lysearme*. 1) O. 1609, skænket af Adam Bødiker og hustru; var vistnok identisk med en dobbelt lysearm, der ifølge 1727-inventariet var anbragt på prædikestolen, og hvorpå givernes navne var indgraveret¹¹³. 2) 1613, skænket af brygger Niels Michelsen, der yderligere gav kirken 100 rdl. til køb af voksllys. Den var at se til »en Havfrues Efterlignelse, af Messing støbt, meget stor, paa hvis Hoved et stort Voksllys kan staa, og eet udi hver hendes Haand, og to udi hendes Svans«¹¹⁴. — Desuden nævner 1727-inventariet to dobbelte lysearme, een i magistratsstolen, een i kvindegangen, og 10 enkelte arme fordelt på kirkens tre skibe.

Tårnur, elektrisk drevet, opsat ved istandsættelsen 1878—80 (synsprotokol).

† *Tårnur*. Helligåndskirkens tårnur er nævnet 1562 og 1651 (ovenfor s. 628)¹¹⁵, da købmændenes og kræmmernes lavsskrå beordrede alle medlemmer at rette sig efter Helliggeistes ur. Wolf taler (1654) om den store »Seyer-Skifve«, som sad på hver side af tårnet og kunne ses langt bort¹¹⁶. Urværket blev repareret 1717¹¹⁷. — Efter branden byggede Peter Matthiesen det nye urværk »ligesom det i den tyske Kirke«¹¹⁸ (ovenfor s. 301). Kontrakten blev underskrevet 30. april 1731; uret var færdigt og opsat 1734. Maleren Cordes forgyldte urskiverne, og kobbersmeden Ernst Didrich leverede fire kobbervisere, een for hver skive¹¹⁹. To små klokker slog tillige time- og kvarterslag i kirken¹²⁰. I forbindelse med urværket blev der 1747 i koret ved nordvæggen opsat en urviser »med en kobberkugle, der viser Maanens Til- og Aftagen«. Joh. Fr. Hännel fik i den forbindelse 8 rdl. »for en Sols og Maanes Udhuggelse«¹²¹. Den ejendommelige anordning skildres i 1748-inventariet: »Paa Taarmuren er et Drivværk, fra Seyerværket af, med en Skive for, af Kaaber, der viiser hvad Klokken er. Nok en liden Skive paa den mindste Ende af Viiseren, som og viiser, hvad Klokken er. Atter oven over er een Kaaber Kugle, halv forgyldt og halv blaae, med Stierner i, som presenterer Maanens Til- og Aftagelse. Samme Kugle holdes af tvende dito Løver og oven paa en dito Kaaber Gloria forgyldt med en Aand udi Midten, som er forfærdiget paa Kirkens Bekostning 1747«. Dette urværk i kirkens indre omtales kun sjældent; det synes afskaffet ved istandsættelsen 1846.

Sangværk, 1947, udført af Jydsk Jernstøberi og Maskinfabrik for midler, tilvejebragt ved indsamling, med ialt 41 klokker er indviet 28. nov. 1947. En mindetavle med navnene på de bidragydende institutioner opsattes i kirkens forhal.

† *Sangværk*, 1647—49, bestående af 19 klokker, var støbt af Henrik Vestrinck fra Kampen. Det spillede en salmemelodi hver halve og hele time, og »om Aftenen leegis der lig Psalmer derpaa, naar lig begrafves«, fortæller Jacobsens¹²². En ændring foretoges 1718 ved Johan Mercki, hvorefter spillet kunne præstere dobbeltslag¹²³. Det var den overhåndtagende brug af klokkespillet ved begravelser, der ligger bag det ovenfor s. 628 anførte holbergske citat fra »Den Vælgelsindede«. Ved branden 1728 gik det til grunde, mens klokkerne for sidste gang spillede »Afvend din Vrede, Herre Gud, af Naade«, den samme salme, som også det nye klokkespil 1947 indledte sin tilværelse med.

Klokker. Kirken har fire klokker, alle omstøbt 1931, men med de originale indskrifter i behold. Omstøbningen foretoges af det samme firma, som 1947 leverede det nye sangværk. 1) 1732, lille klokke, med indskrift: »Me fecit Iohan Barthold Holtzmann Hafniæ 1732. Gloria in excelsis Deo«. 2) 1732, mellemstor klokke, med indskrift: »Anno MDCCXXXII Gloria in excelsis Deo. Me fudit

Henr: Tessien civis Hafn[iæ]«. Under indskriften til den ene side: Christian VI.s kronede monogram, og til den anden side: Helligåndsduen. 3) 1733, største klokke, med indskrift: »Anno MDCCXXXIII Gloria in excelsis Deo. Me fudit Heenr: Tessin, civis Hafn[iæ]«. Nedenunder Christian VI.s navnetræk og Helligåndsduen. 4) 1804, mellemstor klokke, med indskrift: »Støbt af I. C. Gamst Kiøbenhavn 1804«. Denne klokke, der bar navnet Syv-slet-klokken, og som nævnte år blot blev omstøbt, stammede som de andre fra 1730'rne, støbt af Holtzmann, der 15. maj 1733 fik anvisning på 239 rdl. for de to mindre klokker i tårnet¹²⁴. — Tessins kontrakt om de to større klokker på henholdsvis 8 og 12 skppd., er dateret 28. juni 1731 og indeholder et krav til klokkestøberen om, efter gammel sædvane, at lade klokkerne prøveringe i tre dage, hver dag på otte timer¹²⁵.

†*Klokker*. 1) 1589, støbt af Borchardt Gelgeter, med latinsk indskrift, gengivet af Resen, s. 142. 2) 1640, støbt af Claus van Dam. Under en latinsk indskrift stod en version af den fra Rundetårn kendte rebus med Jahves navn i hebraiske skrifttegn, »Dirige.....meum« omkring et hjerte, og nedenunder Christian IV.s kronede navnetræk; gengivet hos Resen s. 141. — 1727-inventariet omtaler to klokker i tårnet, altså de her nævnte, og desuden to små klokker i tagrytteren.

Glasmalerier i koret, opsat 1892—94. 1) Nord for alteret, med billede af apostelen Johannes, skænket af Georg Bestie og hustru, udført af Mayers Kunstanstalt i München, til minde om Christian IX.s og dronning Louises guldbryllup 1892. 2) Syd for alteret, billede af Jacob den ældre, opsat i samme anledning og af samme firma som det foregående, skænket af Carl Jacobsen.

3) Korets syvindue, billede forestillende Maria Magdalena, vistnok udført af samme tyske firma, skænket af Carl Jacobsen i anledning af kronprins Frederik (VIII) og kronprinsesse Louises sølvbryllup 1894. 4) Bag alteret, dekorativt glasmaleri, udført af Aug. Duvier, Kbh., efter tegning af C. N. Overgaard, skænket af fru Pauline Margrethe Husted 1894.

* *Glasmalerier*. Fire små, ovale glasmalerier, afleveret fra kirken til Nationalmuseets 3. afdeling (Dansk Folkemuseum). 1) 1720; i det firkantede midtfelt: korsfæstelsen. 2) 1759; nadveren, med påmalet navn: J. F. A. Steill. 3) 1760; hudflettelsen, med malet navn: J. F. Irgang. 4) 1769; Kristus for Pilatus, med påskrift: M. Barclay.

Jordpåkastelsespade, 1700'rne, med sort, drejet skaft og tunget spadeprofil, opbevares nu på sakristiets loft.

Gittervinduer, fra 1700'nes første halvdel, er anbragt i kordøren mod nord ud til munkegangen og i døren fra tårnet til nordre sideskib. Efter traditionen stammer disse kunstfærdigt udarbejdede gitterværker i regencestil fra Nicolai kirke; deres hjemhørighed har dog ikke med bestemthed kunnet udredes.

GRAVMINDER

Af tidligere tiders store rigdom på gravminder er der ikke meget tilbage i Helligåndskirken. Kun i et hjørne af kirkegården, mellem kirkens nordlige sideskib og Helligåndshuset, hegnet af det gamle tårngitter fra 1730'erne, er der bevaret nogle gravsten. Og i kapellet lindes en beskedent samling epitafier, mens en række gravsten dækkes af det moderne gulv. Ad anden vej kan man danne sig et overblik over, hvad der i tidens løb er gået tabt. Således giver Resen værdifulde bidrag, både i sin trykte bog, *Inscriptiones Hafniensis* (1668)¹, og i hans håndskrevne *Atlas Danicus* (Kgl. bibliotek, Uldall 186 fol.), hvori han har gengivet billeder af en del af de epitafier, der gik tabt ved branden 1728. Også kirkens talrige arkivalier rummer mange oplysninger, navnlig den store begravelsesprotokol, anlagt 1748 og siden ført å jour, her citeret som protokol 9. Den giver enkelte oplysninger om tidligere begravelser, og den har desuden en gravplan over kirken med de numre, der gjaldt til 1728, og de nye numre fra 1748, gengivet i Mollerups plancheværk s. 39; en tilsvarende gravplan over kapellet giver den ikke, men det er uden stort besvær muligt at rekonstruere gravenes placering her. De var ordnet i fire rækker, to for hvert af søjlehallens skibe; gravene begyndte med nr. 1 ved den nordøstlige indgang (identisk med indgangen til Freeses lille kapel) og fortsatte ned til kapellets dør mod kirken, idet første række sluttede med nr. 15. Anden række, omfattende numrene 16 til 30 lå langs vestvæggen, begyndende fra syd. Tredie række lå langs søjlerne i østre skib, omfattede nr. 31—45 og løb parallelt med første række. De sidste numre, 46 til 60 lå i vestre skib på den anden side af søjlerne og begyndte mod syd². Den plan, som Storck 1882 tegnede over de bevarede gravsten (fig. 49), er yderligere en værdifuld hjælp til at lokalisere de enkelte grave.

EPITAFIER

1) O. 1580, af sandsten, med ungrenæssancens stilformer, stærkt forvitret, 105 x 142 cm. Flankeret af to karyatider ses i en niche et portrætrelief af en kappeklædt herre; derunder en stærkt forvitret og helt ulæselig indskrift. Epitafiet er formentlig rejst over storkøbmanden Henrich Potthof van Felen, død 24. december 1578, og tre af hans børn. Efter Resen har det haft tysk indskrift.

Resen, *Inscriptiones*, s. 141. Kornerup, s. 75.

2) 1602, rejst af kgl. furer Urban Noll over hans, den 9. september 1602 afdøde, hustru. Det enkelt formede sandstensepitafium, 90x130 cm, med profileret ramme har tysk indskrift med fordybede versaler: »Hir light begraben der erbar vnd wolgeacht Vrbann Noll Kon: Mat: zv Dennemarck Fvrir geseven starb Anno □. Anno 1602 starb die tvgendsame Frav Nilcke Orban

Nolls eheliche Havsfrav den 9 Septembri der Seelen Gott genedig«. Udvendig på Helligåndshusets østmur.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. I, s. 174.

3) 1769, bogholder (senere krigsassessor) Eggert Rasmussen, død 1. september 1777, og hustru Karen Andersdatter Worgod. Lille stentavle, delvis overkalket, indvendig i kapellet ved det sydøstlige hjørne. Indskriften med fordybede versaler melder, at E. R. har købt gravstedet nr. 15 i kapellet (under stenen) 8. juli 1769, og at ingen andre end han selv og hustruen må bisættes her.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 229. Prot. 9, s. 251.

4) 1773, rejst over Søren Pedersen, muremester i København, der ifølge indskriften 1766 havde tilkøbt sig grav nr. 3 i kapellet med de vilkår, at graven også skulle rumme Aage Chr. Ribers familie og derefter stå urørt i 180 år efter Søren Pedersens død, der indtraf 16. august 1773. — Dansk indskrift; navne og tal med fordybet kursiv, det øvrige med fordybede versaler; alle bogstaver med spor af forgyldning. Under indskriften er tilføjet: »Denne Regravelse er kjøbt til Anno 1903 af E. M. Riber«. Glat, lys marmortavle i profileret ramme af mørkere marmor, anbragt over graven i kapellets østmur, i nordøstligste hvælvingsfag.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 231. Prot. 9, s. 227.

5) 1779, Agnete Lunding, født 1. juni 1734, død 9. marts 1779, rejst af hendes efterladte husbond, borgmester Matthias Lunding, over hende og tre børn, mens et fjerde var død i Vestindien. Latinsk indskrift med forgyldte, fordybede versaler. Smal stele med poleret marmortavle, udført af C. F. Stanley³. I postamentet en hvælvet niche. I mellemstykket et cirkelfelt med hvid marmortavle, hvorpå et relief, opstandelsen. Derover indskrifttavlen med nagler af bronze. Støtten krones af segmentformet gavlf med trefoldighedstegn af hvidt marmor; øverst en gravurne. Monumentet var oprindeligt anbragt på vestsiden af pille nr. 2 i kapellet, regnet fra syd (fig. 10); ved restaurationen 1894 flyttet til nordvæggen.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 232. Prot. 9, s. 321.

6) 1780, Christian Peter Getreuer, kgl. hofmaler, født 10. marts 1710, død 22. oktober 1780, og hustru Maria Thomasdatter Riis, født 20. november 1698, død 28. marts 1778, og over deres tre børn, der alle døde unge. Indskrifttavle i ramme, af norsk marmor, indfældet i kapellets væg, hvilende på rillet fodstykke med laurbærkrans; over rammen en flammevase med dødningshoved (fig. 46). Indskriften, med forgyldte, fordybede versaler, slutter med ordene: »De henlagde deres efterladte Formue til bestandig Hielp for begges Familie«. Legatstifternes gravsted var kapellet nr. 10, ved østvæggen, hvorover epitafiet altid synes at have siddet.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 233. Prot. 9, s. 241.

7) 1780, opsat af stempelpapirforvalter Frederik Adam Müller til minde om sin hustru Martha Sophia Garboe, født 11. oktober 1744, død 20. februar 1780. Latinsk indskrift med versaler. Senere har børnene tilføjet mindeskrift over faderen, født 28. maj 1725, død 27. februar 1795 og nedsat i graven, begravet af tre efterladte børn. — Graven var i kirkens søndre sideskib ved dåbskapellet (senere skriftestol). Da der her 1878 indrettedes en kongestol, var epitafiet, der sad på pillen, i vejen og fjernedes. Nu er kun indskrifttavlen bevaret, indmuret i nordre sideskibs ydermur, 99 x 81 cm. Epitafiet, der var udført af Wiedewelt, kendes fra et stik af F. L. Bradt: over trinformat fodstykke en gravniche med urne; nichens fod havde mæanderbort og liankeredes af to lodretstillede, ombundne knipper (fascies). Derover en bred indskrifttavle, fastgjort med nagler, fornedet med trapezformede dråber (guttæ). Foroven en gesims med tandsnit. Ved istandsættelsen af kirken 1878 var dette det eneste bevarede epitafium.

Personalhist. Tidsskr. 5. R. 1, s. 175. Kernerup, s. 120 f. Mag. Res.prot. 1780, s. 315. KSA. HG. Pk. 27 (begravelser 1699 1805).

8) 1782, rejst over universitetsbogtrykker Nicolaus Christian HøplTner. Indskriften, malet og forgyldt med kursiv, melder bl.a.: »leg kom i denne Verdens Tumle Plads den 14 Februarij 1721 og i samme tiende 3de glørværdige Konger som Directeur over det Kongelige og Universitets Bogtrykkerie«. Død 29. september 1782 og efterlod sig hustru, Metta Magdalena Otzen, og 10 børn. Sortmalet epitafium af træ med forgyldte ornamenten, i tidlig Louis Seize-stil, tilskrevet C. F. Stanley⁴. Ved fodstykket, der hviler på to udskårne dødningehoveder og kantes af bladrammer, sidder dødsengelen, en vinget, skægget mand med timeglas og le. Ved indskriftfeltets indadsvajede sider sidder to sørgende putti. Herover rejser pyramiden sig, omvundet med blomsterguir-

Fig. 46. Chr. P. Getreuers epitafium 1780 (s. 702).

Htule

Fig. 47. n. C. Høpffners epitafium 1782. ".*" bog samt pauke og tuba. Midt på stelen

en firkantet blok med pånaglet indskrifttavle af hvidt marmor, hvilende på to konsoller; indskriften i fordybede, forgyldte versaler. Monumentets top er i pyramideform med afstumpet spids og forsynet med tøjguirlande. Under indskrifttavlen, mellem de to konsoller, læses: »Bekosted den afdøde til Ære af hans Morbroder Iacob Schricke 1783«. Bekostningen gjaldt dog ikke blot monumentet, men også opmuringen af kapellets nordlige pille (ovenfor s. 647). Ved kapellets nordvæg i nærheden af det af Kaalund ejede gravsted nr. 30.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 232. Prot. 9, s. 279.

10) 1785, rådmand og isenkræmmer Christian Poul Freese, født 7. januar 1714, død 8. april 1785, og hustru Maria Jacobi Lund, født 16. oktober 1721, død 12. december 1787 (det sidste ciffer mangler, men kan rekonstrueres ved protokol 9). Epitafiet af sandsten er formet som topstykket til den portal, der

lande og kronet med en mandsfigur, stående på skyer, iført antikt gevandt og med en nu afbrudt stav i højre hånd, vistnok symboliserende den opstandne frelser. Forneden på pyramiden et våbenskjold, omgivet af guirlander, fletmønstre og volutter; derover, på et vandret, sammenbundet knippe (fascies), en dødsurne med rillede sider og tøjguirlande. Fra pyramidens skydækkede top hænger kvaster, hvortil er fastgjort palme- og løvgrene. — Epitafiet stod tidligere ved kapellets vestlige inder-side i nærheden af Høpffners grav nr. 26—27, men flyttedes senere til sin nuværende plads på sydvæggen foran den gamle hospitalsstues udgang til kirkegården (fig. 47).

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 230. Prot. 9, s. 273.

9) 1783, urtekræmmer og konditor Christian Samuel Kaalund, født i Stubbe-købing, død 5. juli 1782. Stele af norsk marmor, nyklassicisme i Wiedewelts stil. Nederst en hvælvet grotte, i hvis bund er udhugget i hvidt marmor en åben

førte fra kapellets søjlehal ind til det mindre, oprindelig for Ditmer Bøfke opførte kapel (ovenfor s. 647). Den rundbuede portal med sidestillede ioniske pilastre har ved toppunktet en kartouche, der griber ind over den ovenover liggende arkitrav, og som mulig har været bestemt til indskrift, men nu er tom. Over arkitrav og gesims den sortmalede indskrifttavle i barok indfatning med volutsvungne sidevinger og blomsterfestons og foroven kronet af en gavltrekant med blomsterkrukke i toppen. Indskriften med fordybet, forgyldt kursiv meddeler kort ægteparrets data.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 231 f. Prot. 9, s. 341.

11) 1790, Peter Aagaard, førstedeputeret i Danske Kancelli, konferensråd, født 17. februar 1718, død 28. juli 1790 på Eriksholm i Sjælland, og hustru Bolette Sophie Hersleb, født 18. december 1728 som datter af Sjællands biskop Peder Hersleb, og død 29. november 1765. Epitafiet af året marmor er formet som et dobbeltmonument med to sidestillede tavler i profilerede rammer. Som topstykke er anbragt en kvindefigur i antikt klædebon; hvilende på en lille

sarkofag, i traditionel sørgestilling støtter hun hovedet til højre hånd og højre albue til et dødningshoved, mens hun i venstre hånd holder et timeglas. Indskrifttavlerne af poleret marmor har indskrifter med fordybet, forgyldt kursiv. Efter Aagaards data læses: »Saadan Søn, Fader, Ægtefælle, Embedsmand, Borger, Ven, som han var, udmattet af 53 Aars Arbejde og efter at have opfyldt sine Pligter her, og han nu var moden til større, tog Gud ham til sig og gav ham hisset Evig Belønning«. Og efter hustruens data: »Ofte over, aldrig udenfor hendes Kald . . . Gud . . . haster med at opløse saadanne Siæle i saadanne Tiider«. På kapellets nordvæg i nærheden af grav nr. 60.

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 232 f. Prot. 9, s. 339.

12) 1791, Johan Peter Schneider, borger og blytækker i København, død

Fig. 48. J. P. Schneiders epitafium 1791.

14. juli 1791, og hustru Bente Andersdatter, død 28. oktober 1775, bisat i begravelsen i kapellet nr. 47 efter skøde, som er dateret 1. november 1775, og som magistraten 25. juni 1783 bevilgede familien til evig ejendom. Dansk indskrift med fordybet, forgyldt kursiv. I monumentets postament en maskeret gravgrotte; under indskrifttavle af poleret marmor en udhugget tøjguirlande. Epitafiets topstykke har gesims, båret af konsoller, og tandsnitfrise, foroven kronet af skyer med forgyldt stråleglans samt en gravurne. — Da Schneider 1783 lod den sydligste af kapellets piller i nærheden af graven ommure, fik han samtidig ret til at opsætte et epitafium; om det skete da eller ved hans død, kan næppe med sikkerhed afgøres. I kapellets sydvæg (fig. 48).

Personalthist. Tidsskr. 5. R. VI, s. 230. Prot. 9, s. 313.

13) 1896, til minde om justitsråd Christian Hee-Wadum og hustru Margrethe Lange, der i deres testamente 1812 havde skænket deres formue til et fond for »unge Søkrigeres Dannelse for Danmarks Konges Tieneste«. Hvid marmortavle, båret af volutter, fastgjort til væggen ved broncenagler og kronet med segmentformet gavnl og flammevase. Opsat 1896 af Søofficersskolen. Anbragt i kapellets vestvæg. — Chr. Hee-Wadum, død 1814, og hustru, død 1834, gravsattes i kirkens begravelse nr. 98 (nu sakristiets præsteværelse). Graven lukkedes ved kirkens reparation 1845. Tre kister herfra blev 1858, da varmekælderens skulle installeres i gravkrypten, flyttet til kapellet nr. 32.

Prot. 9, s. 219.

GRAVSTEN

Helligåndskirken er ikke mere så rig på gravsten, som den een gang var. Hvad der er bevaret, er en beskeden samling store sten, der nu ligger utilgængelige under bræddegulvet i Helligåndshuset; men vi kender deres placering (fig. 49) og deres indskrifter, som er offentliggjort i Personalthistorisk Tidsskrift 5. række 6. bd. Desuden er der på nordre kirkegård, i hjørnet mellem kirken og Helligåndshuset, samlet nogle få større sten, mens en række mindre er indfældet i kirkens nordmur; disse sidstnævnte er offentliggjort i Personalthist. Tidsskr. 5. r. I.

1) 1757, Peter Bendizen Stavanger, kommissariatskriver ved Landetaten, født 24. aug. 1702, død 20. aug. 1757, og hustru Sara Dorotea Dreier, født 12. aug. 1700, død 9. okt. 1765. I kapellets sydvesthjørne, nu utilgængelig⁵.

2) 1758, Hans Federsen »Borger og Skoemager med kiære Hustru . . .«. Indskrift med fordybede versaler, nu næsten ulæselig; en stump af indskriften er tydet i Personalthist. Tidsskr. 5. r. I, s. 174. Kalksten, liggende på nordre kirkegård mellem numrene 10 og 11, 101 x 176 cm; let profileret kant, spor af bladornamenter foroven og forneden.

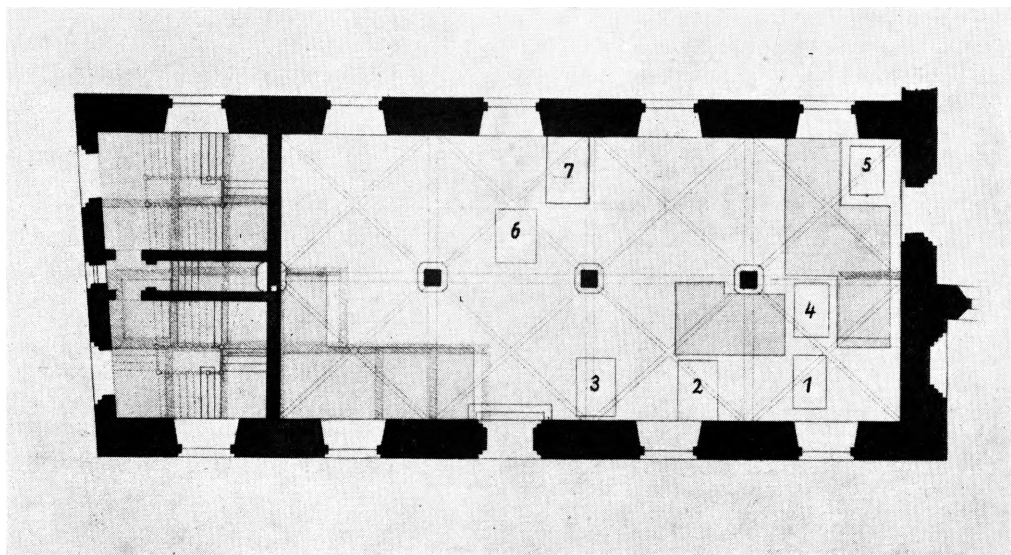

Fig. 49. Helligåndshusets kapel. Plan, tegnet af H. Storck 1882. Til venstre indtegnet forslag til aldrig gennemførte skillerum og trappeløb. I gulvet er gengivet forskellige gravsten (numrene indtegnet ved redaktionen af Danmarks Kirker). 1. Peter Bentzen (jfr. gravsten nr. 1). 2. Andreas Buch (se gravsten nr. 4). 3. Ingen indskrift (familien Conradt?). 4. J. P. Schneider (se epitafium nr. 12). 5. Eggert Rasmussen (se epitafium nr. 3). 6. Knud Steenberg (se gravsten nr. 8). 7. Getreuer? (jfr. epitafium 6). I kgl. bygningsinspektør Th. Havnings arkiv.

3) 1760, Andreas Andersen Buch, brygger, død 1760. Stor sten i kapellets gulv, i øjeblikket utilgængelig. I gravskriften (Personalhist. Tidskr. 5. r. VI, s. 230) er også nævnt hustruen, Pauline Luno, hendes fader, kirkeværgen Jacob Luno, dennes hustru Ingebore Nørager, samt brygger Carl Engmand med hustru Ellen Lorentze Luno, og Jens Luno. Da kun A. A. Buchs dødsår er nævnt, mens de øvrige står in blanco, er stenen lagt ved hans død 1760.

4) 1760, Andreas Andersen Buch, død 1760. Den aflange sten, 98x60 cm, nu anbragt i kirkens nordmur, er ingen egentlig gravsten, men en mindeplade, der oprindeligt må have siddet i kapelvæggen over graven, og som dels beretter, at familien har erhvervet skøde på en dobbeltgrav i kapellet, dels at brygger Buch er bisat her 24. dec. 1760. Velbevaret, med tydelig indskrift med versaler. Stenen har rammestreg, i hjørnerne er indridset blomster, i midten foroven et timeglas, og forneden et dødningehoved⁶.

5) 1762, Arved Christian Linde, kasserer ved zahlkassen, født i Norge 1683, død 1762. »Jeg var betroet uden at stille Borgen for mig Kongens og Landets Penge I Tre og Følge tiuge Aar og efterlod mig Hverken Midler eller Gieid«. Indskrift med kursiv og versaler. Stenen, 65 x 97 cm, sad tidligere ved kirkens sydside, nu indsat i nordmuren⁷.

6) 1775, Bente Andersdatter, død 28. okt. 1775, og over hendes husbond, blytækker J. P. Schneider (hvis dødsår ikke er udfyldt); jfr. epitafium 12).

»Dette Begravelse er efter Skiøde af 1ste Novembr 1775 overdraget til mig Johan Peter Schneider paa det Vilkor, at intet andet Lig end af mine egne Arvinger maa i 100 Aar fra min Død af her blive nedsat«. I kappellets sydvestlige fag, nu utilgængelig (fig. 49)⁸.

7) 1780, kgl.hofmaler Christian Peter Getreuer og hustru, jfr. epitafium nr. 6. Gravskriften, uden data, indeholder bestemmelse om »at denne Steen aldrig maae flyttes af sit Stæd (og) at begge Gravere her ved Kirken bestandig, saalenge som der er Gravere ved Kirken, skulle holde denne Gravsteen tillige med den her obenfor i Muuren insatte Marmorsteen med sine Ornamenter alle Tider reene og nette«. Personalhist. Tdsskr. 5. r. VI, s. 233 opgiver gravens nummer fejlagtigt som nr. 19 i st. f. nr. 10, ved kappellets østvæg, hvor epitafiet endnu er, og hvor stenen antagelig er at finde under det moderne bræddegulv. På Storcks plan 1882 (fig. 49) er der her antydet en sten, men uden oplysning om gravskrift.

8) 1786 (?), Knud Steenberg, porcellænshandler, født 3. april 1736, død 1. okt. 1786, og hustru Ludolphine Fridericha Lillie, født 3. april 1746, død 28. dec. 1827; samt sønnerne Ludolph Henrich Steenberg, thehandler i København, født 20. sept. 1766, død 30. marts 1791, og stud. theol. Magnus S., født 18. nov. 1778, død 24. jan. 1798. Angivet på Storcks plan (fig. 49) i østsidens midtfag. Nu utilgængelig. K.S. købte gravstedet 1780 »med paaliggende Sten«⁹.

9) 1791, Gabriel Linde, kasserer ved partikulærkassen og skatkammeret, »født Aar 1715. Tjente tre Konger i 48 Aar og blev her nedsat Aar 1791«. Glat sten, 57x97 cm, indskrift med fordybet kursiv; tidligere ved kirkens sydside (jfr. ovenfor under gravsten nr. 5), nu indsat i kirkens nordmur¹⁰.

10) 1792 (?), Christiane Caroline Hammerich, født 7. feb. 1786, død 1. jan. 1792. Stor kalksten, 120x192 cm, med gavlformet, trekantet topstykke, nu på nordre kirkegård. Den ret forvitrede gravskrift, med fordybede versaler, nævner også en yngre søster til ovennævnte, død 1798, samt forældrene (købmand) Cay Hammerich, død 26. april 1816, og hustru Christine Sacco, død 4. april 1816, samt hendes broder Martin Sacco, død 13. nov. 1800 (gravskriften gengivet Personalhist. Tdsskr. 5. r. I, s. 174). Stenen er rimeligvis lagt af forældrene over det først afdøde barn, mens de øvrige gravskrifter er senere tilføjelser.

11) 1795, Hans Koefoed, melhandler, stivelse- og pudderfabrikør, født 29. juli 1744, død 1. juni 1795. Stor kalksten, 125x192 cm, ved kirkens nordside, liggende på linie med ovennævnte nr. 2 og 10, profileret kant, ovalt indskriftfelt og indskrift med fordybede versaler¹¹.

12) 1796, Abel Maria Hansen, født Clausen, død 42 år gammel 22. aug. 1796. Mørk sandsten, 56 x 95 cm, buet topfelt med udhugget, krydsvis liggende kors og basun, omgivet af bladranker. »Dette Minde er helliget qvindelig Fuldkorn-

menhed hos en mageløs Hustrue for Peter Hansen, Dr. Prof: Theol: Sognepræst for hellig giæstes Menighed«. Under tavlen frise med løbende hund. Udvendig på kirkens nordmur¹².

13) 1801, Sara Jensen Liebenberg, født 9. sept. 1740, død 14. feb. 1801, gift

1. gang med vinhandler C. H. Cruse, 2. gang med Johan Ditlef Liebenberg »af Stadens 32 Mænd og Bundmager Dette Minde satte hendes efterlevende Mand«. Epitafiumlignende, lodret stående gravsten, indfældet i muren, opbygget som en lav gavl, forneden kantet af frise med løbende hund. Lys kalksten, 125 x 128 cm. Indskrift med fordybet kursiv. Nu i kirkens nordmur¹³.

14) 1803, Elisabeth Kirstine Phister, født Undahl (død 1803). Glat sten, 50 x 66 cm, indskrift med fordybede versaler, stærkt forvitret, anbragt i kirkens nordmur¹⁴.

15) 1809, Børge Biisbrigh, professor i Filosofi, »Danmarks Socrates, den lærde, den ædle«, født i Veilby på Fyn 5. dec. 1731, død i Kbh. 18. april 1809. »Hans Søstermands Broder Gisle Thordsen Thorlacius, fød paa Gaarden Teig paa Søndrelandet i lisland 1742, død i Kiøbenhavn i Dec. [1806], Rector ved Skolen i Reikevig paa lisland i 26 Aar«. Stor kalksten, 110x190 cm, let profileret kant; under indskriften, med fordybede versaler, et fordybet felt, tilsyneladende beregnet på et relief. Nordre kirkegård¹⁵, på linie med nr. 2, 10 og 11.

16) 1815, Skule Thordsen Thorlacius, rektor, født i Island 10. april 1741, død i Kbh. 30. marts 1815. »Klar laae Sagas dunkle Bog — For hans skarpe Grandskerøie — Af dens Sagn fra Oldtids Høie — Nordens Kløgt han snildt fremdrog — Bliv en ædel Dannemand — Yngling lev dit Folk til Ære — Dette var hans Raad hans Lære — Stolt af ham vær Fædreland«. Enkel kalksten, 50 X 74 cm. Indskrift med fordybede versaler. Nu i kirkens nordmur¹⁶.

17) 1826, Conrad Daniel Linde (kasserer ved partikulærkassen og ved skatkammeret), født i Kbh. 21. jan. 1754, død 16. sept. 1826. »Jeg var betroet ligesom min her i denne Grav nedlagte Fader og Faerfader Kongens og Landets Penge i 56 Aar og efterlod til min Kone Juliane Charlotte Putscher og 6 Børn den med hende modtagne Formue«. Glat sten, 65x97 cm, indskrift med fordybet kursiv. Nu i kirkens nordmur¹⁷.

18) 1829, sognepræst Michael Christian Müller, pastor emeritus til Høyby i Sielland, født 1744, død 1829, og hustru Giertrud Helena Saaby, født 1748, død 1823. Glat sten, 47x73 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur¹⁸.

19) 1829, urtekræmmer Christian Høeg, født i Hiermind præstegård ved Viborg 1758, død 14. juni 1829 i Kbh., og begge hustruer, søstrene Maria Schouw, født 1757, død 19. okt. 1801, og Ottonie Amine S., født 1762, død 8. april 1810. Stor kalksten, 90x172 cm; let ophøjet indskriftfelt, med fordybede versaler. På den vestre kirkegård ved Walkendorfs-gade¹⁹.

20) 1830, Odin Wolff, professor, født 23. april 1760, død 16. aug. 1830. Stærkt forvitret indskrift med fordybede versaler. 60 x 86 cm. Nu i kirkens nordmur²⁰.

21) 1833, Jochum Elias Taagerup, død 14. juni 1833, 51 år gammel, og hustru Marie Elisabeth Diedriksen, død 19. okt. 1819, 38 år gammel (samt en datter, død 1836). Glat sten, 48x80 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²¹.

22) 1839, Rasmine Marie Christine Ipsen, født 18. feb. 1813, død 29. dec. 1839. Oval sandsten, 45x65 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²².

23) 1840, brændevinsbrænder Christen Christensen Wæver, død 18. juli 1802, 50 år gammel, og hustru Christine, født Hansen, død 16. dec. 1840, 96 år gammel. Forvitret sandsten, 48 x 73 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²³.

24) 1845, Anna Elisabeth Lund, født Reineldt, født 12. sept. 1786, død 13. april 1845. Glat sten, 44x66 cm. Indskrift med fordybede versaler. Nu i kirkens nordmur²⁴.

25) 1847, søstre, [institutbestyrerinder] Vilhelmine Charlotte Linde, død 1847, og Christie Linde, død 1832, »efter et virksomt Liv viet til Ungdommens Dannelse«. Glat sten, 86x55 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²⁵.

26) 1850, Maren Beathe Hansen, født Faber; født 8. marts 1793, død 7. aug. 1850. Glat sten, 46 x 77 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²⁶.

27) 1865, Johan Gabriel Linde, født 19. nov. 1781, død 13. feb. 1864, »Sønnesøns Søn af Arved Christian Linde, Tjent 4 Konger i 64 Aar«. Glat sten, 65 x 97 cm. Indskrift med fordybede versaler. I kirkens nordmur²⁷.

†EPITAFIER

Listen over forsvundne gravminder ved Helligåndskirken er meget lang. Den største del, både epitafier og gravsten forsvandt ved branden 1728. Også de gravminder, der kom til i tiden derefter, er blevet udrenset, og kun tilfældige dele er bevaret, mest i kapellet. En redegørelse for, hvad der fandtes i 1600'erne, har Resen gengivet, både i »Inscriptiones« (1668), i hans redaktion til denne bogs nye udgave 1683 (håndskrevet, i Københavns Stadsarkiv) og i Atlas Danicus (Kgl. Bibliotek). En indgående redegørelse for disse epitafier og gravsten er givet af Victor Hermansen i bogen om Helligåndskirken (1949), hvortil der henvises.

1) 1552, Eske Bille til Svanholm, rigshofmester, død 12. feb. 1552. Epita-

ium af træ; våbenskjoldene gengivet i Resens atlas (jfr. Kornerup, s. 65). Dansk indskrift. I koret²⁸.

2) 1555, Anna Hansdatter Rosensparre. Versificeret indskrift på latin, forfattet af Hans Jørgensen Sadolin. Epitaf af træ, i koret²⁹.

3) 1566, Lange Brock til Vemmetofte, død 30. okt. 1566. Epitaf af træ i form af en fløj altertavle (fig. 50); i midtfeltet var fremstillet Kristi hudstrygning og i baggrunden Peters fornægtelse; i venstre fløj Lauge Brock, knælende i rustning, i højre fløj fru Margrethe Bille, knælende i enkedragt. Dansk indskrift. I koret³⁰.

4) 1572, rejst af borgmester Marcus Hess over sin hustru Lisbeth Bertelsdatter, død 9. juni 1572. Epitafium af sten, i koret, båret af konsoller; i midtfeltet det knælende ægtepar og en engel, indrammet af ioniske søjler og (yderst) karyatider; over gesimsen en brudt segmentformet gavl med topstykke; over midtfeltet to våbenskjolde. Gengivet i Resens atlas (Kornerup s. 71). Dansk indskrift³¹.

5) 1580, rådmand Peder Siversen, død 7. juli 1580, og hustru Barbara Nielsdatter, død 24. juli 1575, samt syv børn. Epitafiet, formentlig af sten, var anbragt uden på kapellets mur, men 1672 flyttet ind i nordre sideskib; gengivet i Resens atlas (Kornerup s. 74). Ægteparret var afbildet ved fronten af en søjlebygning; i topstykket, en klassisk gavltrekan, var vistnok genanvendt en ældre ligsten, hvor der om et bomærke læstes: Lavritz Jensøn Buntmager, Maria Pedersdaatter Anno 1532. Dansk indskrift³².

6) 1583, Wilhelm von Unna, kgl. apoteker under Christian III. og Frederik II., død 87 år gammel 9. feb. 1580. Opsat 1583. Senere tilføjet: Fridrich von Unna, død 8. juni 1590. Epitafium (af sten) uden på kirkemuren. Tysk indskrift³³.

7) 1592, Godske Wedinghusen fra Osnabrück, død 1. okt. 1592. Tysk indskrift med dansk efterskrift. Af sten, i kirkens sideskib³⁴.

8) 1605, Christen Vibe, død 4. jan. 1605. Epitafium af sten med dansk indskrift. I sideskibet.

Af 1600'ernes øvrige epitafier nævnes kort: 9) o. 1607, Karen Poulsdatter, g. m. mester Thomas Wandhausen. Plattysk indskrift, der også omfattede hendes første mand, stadshauptmand Hans Lange, død 1566, og dennes to sønner. (Resen 135); 10) 1611, Otto Akselsen Brahe, faldet ved Kalmar 31. maj 1611 (Resen 117); 11) 1616, over borgmester Peder Munch og to hustruer (Resen 127); 12) 1622, borgmester Peder Andersen Randulf, død 1620; han »gaf denne Funt til hellig Geistis Sogne Kirche« (jfr. ovenfor s. 685); Resen s. 136. 13) 1622, Knud Urne til Aarsmark, død 7. feb. 1622. Højrenæssance (fig. 51), i koret³⁵;

14) 1624, kirkeværgen Peter Kniphof (Resen 128); 15) 1625, sognepræst mag. Peder Pedersen Hee (Resen 121); 16) 1655. »Anno 1655 in julio er dette Monumentum opset« over kongens tøj mester Christoffer Svendsen, død 1653, og

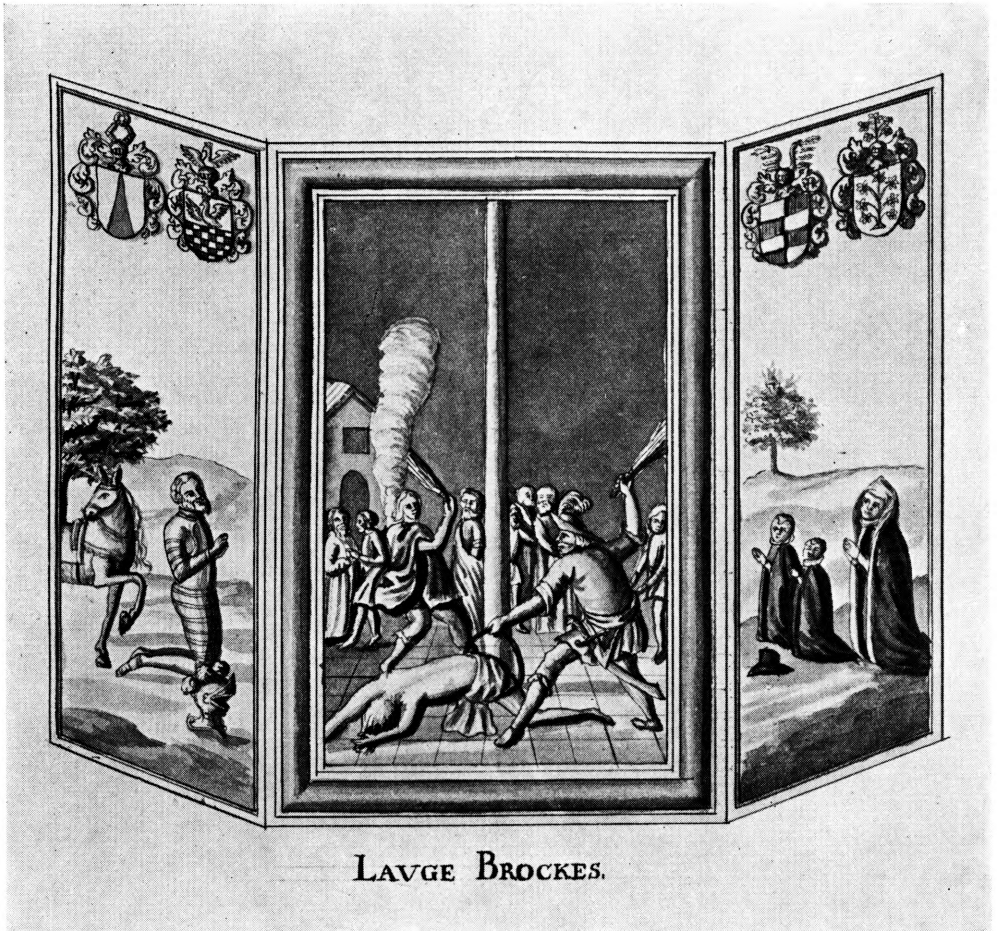

Fig. 50. Lauge Brocks epitafium 1566. Efter Resens Atlas.

to hustruer (Resen 136); 17) 1657, Hans Haagensen, handelsmand i Kbh., død 2. dec. 1655. »Hans efterladede Hustru Margrete Eriksdatter har ladet dette Epitafium opsætte 1657«. I kirkens midtgang (Resen 1683, s. 147); 18) 1661 (?), ridefoged Frederik Frederiksen, død 12. nov. 1661, og hustru Kirsten Mortensdatter, død 13. aug. 1654. I kirkens midtskib (Resen 1683, s. 147). 19) 1667, præsident Hans Nansen, død 12. nov. 1667; latinsk indskrift ved P. N. Mehrn, i koret (Resen 121 f.); 20) 1667, Peder Juul, brygger. Epitafium af sten opsat i kapellets vestmur, dækkende det sydlige vindue, over grav nr. 16. Arvingerne betalte 1667 til kirken 500 rdl. og erhvervede dermed ret til opsættelse af et epitafium; påny 1695 betaltes 300 rdl., bl.a. for vedligeholdelsen. Epitafiet led skade ved branden 1728; en del af stenene blev fornyet, malet og forgyldt (ved Gertræuer) 1747. Indskrifttavlen, hvis her citerede oplysninger dækker, hvad begravelsesprotokollen 1748 anfører, sad endnu i slutningen af 1800'rne på sin

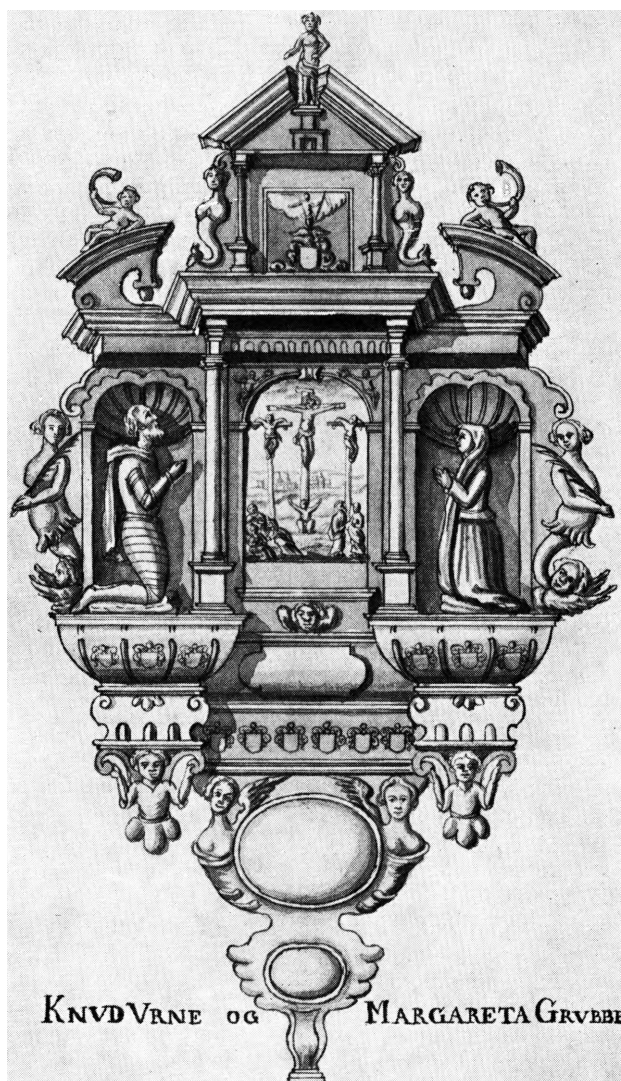

Fig. 51. Knud Urnes Epitafium 1622. Efter Resens Atlas.

plads. P. C. Kramp har i en tegning 1846 (i Nationalmuseets arkiv) gengivet epitafiet ved kapellets sydvesthjørne; den firkantede indskrifttavle blev båret af konsolhoveder med nedhængende guirlande; ved siderne og om topstykkets volutter var der blomsterfestoner. I listen over kapellets gravminder (Personalhist. Tidsskr. 1909) omtales det som endnu eksisterende. Men det var dog vitterligt nedtaget senest 1893—94, da Storck genskabte alle kapellets vinduer, og er siden gået til grunde³⁶.

21) 1669, rådmand Jacob Andersen, død 1668; panegyrisk indskrift over den mod kirken og de fattige gavmilde mand; samt to hustruer, den sidste, Maren Pedersdatter, død 1669. I midtskibet (Resen 1683, s. 146); 22) o. 1675, Esaias Fleischer, kgl. livapoteker, død 13. jan. 1663, og hustru Maren Hansdatter, død 25. jan. 1675. I midtgangen (Resen 1683, s. 146); 23) 1678, Sophie Hansdatter, død 12. jan. 1678, g. m. Hans Nansen, på hvis epitafium der mulig er kommet en tilføjelse, hvis ikke mindeskriften over hustruen stammer fra en gravsten³⁷;

24) 1678, tavle eller epitafium fra Bøfkes kapel. Ditmar Bøfke har »Diesen Monument aus Christlichen Lieben verfertigen lassen. 1678«. (Kgl. bibl. Ny kgl. saml. nr. 682, 4to); 25) o. 1680, rektor, mag. Peter Foss. Kirkens protokol nr. 7 meddeler, at der ved hans kones første mand, islandsk købmand Peder Nielsen, tilfalder kirken 500 rdl., at udrede ved hendes død; rektor overtager det ledige gravsted på den betingelse, at værgerne renholder »den sal. Mands Epitaphium, som i Hellig Geistes Kircke er oprettet«³⁸; 26) o. 1688, Hans Knudsen Lee-gaard, død 1688; over hans grav nr. 1 i koret var opsat »et lidet Epitaphium«, som skal renholdes af kirken³⁹; 27) 1767, N. P. Schiøtt⁴⁰, epitafium opsat i kapellet ved grav nr. 9; 29) 1789. Stentavle opsat på væggen ved det tidligere herslebske kapel: »Etatsraad [Enevold Berregaard] Lugges Begravelse 1789«. Et samlet epitafium over familiemedlemmer, døde mellem 1788 og 1817, har været opsat i kapellet; indskriften er gengivet i Personalhist. Tidsskr. 5. r. VI, s. 232, dog uden angivelse af, at tavlerne sammen med det luggeske kapel var tilintetgjort 1878.

† GRAVSTEN

Om begravelser fra tiden før reformationen i Helligåndskirken er der kun få og tilfældige oplysninger. Rådmand Bernt Hackenberg og hustru, der 1479 skænkede rige gaver til S. Annæ alter for en sjælemesse, er øjensynligt gravsat inden for kirkens mure⁴¹. Christian II.'s to sønner har i 1530'rne været bisat i tårnet⁴². Desuden vides Sjællands sidste katolske biskop Joachim Rønnow⁴³ at være begravet i koret 1544. Med støtte i Resens »Inscriptiones« kan man give en del oplysninger om gravsten i tiden efter reformationen. Fra tiden efter 1728 giver kirkens egne arkivalier en del meddelelser. De fleste af de sten, hvorom der kan skaffes nogen viden, er dog forlængst gået tabt.

1) 1535 (?), borgmester i Kbh. Per Willatzen, opgives at være begravet i Helligåndskirkens kor torsdag efter Michaelis 1535. »Den som vel lefver hand icke ilde döer«. Dansk indskrift. Mulig er årstallet en fejllæsning for 1537 eller 1539. I koret⁴⁴.

2) 1548, rådmand Christen Eskisen, død »Sancti Georgii dag« 1548; begravet i midtskibet. Dansk indskrift⁴⁵.

3) 1552, Eske Bille til Svanholm, rigshofmester; død 11. feb. 1552. I koret. Dansk indskrift⁴⁶.

4) 1557, borgmester i Kbh. Peder Jensen. 20. okt. 1557 lod hustruen Lisbeth Bertelsdatter sin mand begrave under denne sten. Hendes anden husbond borgmester Marcus Hess lod 1572 tilføje en gravskrift over hustruen. Dansk indskrift. I koret (Resen 127).

5) 1558, sognepræst mag. Peder Duns, død 20. aug. 1558. Latinsk indskrift. I sideskibet⁴⁷.

6) 1559, Anna Jørgensdatter, død 21. aug. 1559. Latinsk indskrift. »Tres quondam Charites æque erat Anna Georgi« (Anna Jørgens(datter?) var de tre gratiers lige). I midtskibet⁴⁸.

7) 1564, Peder Jacobsen, død 1564. Latinsk indskrift: ». . . injuste et crudeliter oppressus« (uretfærdigt og grusomt kvalt). I sideskibet⁴⁹.

8) 1565, Matz Jensen, død 1565, og hustru Karen. Dansk, versificeret indskrift. I koret (Resen 123).

9) o. 1565. »Her hviler Erlige Anders Due, som kaldedes Godske oc vaar Borgemester i Kiøbenhaffn med sin kiere Hustru«. Uden årstal. I koret⁵⁰.

10) 1566, Lauge Brock til Estrup [og Vemmetofte]. Dansk indskrift. I sideskibet (Resen 137).

11) 1584, Claus Føerd bogfører, død 27. april 1584. Latinsk indskrift, som fremhævede hans andel i reformationen. I midtskibet⁵¹.

12) 1587, rådmand Anders Lauritzen, død 17. nov. 1587. Dansk indskrift. I midtskibet⁵².

13) 1590, Niels Bille til Ellinge, død 16. april 1590, bisat i Helligåndskirken 28. maj. Dansk indskrift. I koret⁵³.

14) 1594, Jens Vibe kirkevæрге, død juli 1594, 64 år gammel. Stenen, med latinsk indskrift, lagt af brodersønnen Christiern Vibe. I midtskibet⁵⁴.

15) 1596, borgmester Søren Christensen [Flue], død 1596, og hans to sønner. Dansk indskrift. I midtskibet⁵⁵.

16) 1601, Hans Reinholtsen, død 30. dec. 1601, og hustru Else Nielsdatter. Dansk versificeret indskrift. I koret⁵⁶.

17) 1602, over borgmester Marcus Hess, død 1590, og hustru Margrethe Surbech. »Anno 1602 den 12 Septemb. lod Ifver Povelsen her begrafve sin kiere Hustru Margrethe Surbech oc lod udhugge oc nedlegge denne Steen . . .« I koret⁵⁷.

18) 1605, købmand Christian Vibe, død 4. jan. 1605. Stenen var lagt af hustruen, Elisabeth Kock, over manden og de to sønner Michael og Claus. Latinsk indskrift. I sideskibet⁵⁸.

19) 1610, Catharina Tancredsdatter; stenen lagt af sønnen Tancred (Dancker Lælius) 1. aug. 1610. Latinsk indskrift. I sideskibet⁵⁹.

20) 1613, Peder Frandtzen, kgl. herold, død 27. juli 1608, og hustru Katharine Johansdatter, død 26. dec. 1613. Dansk indskrift. I koret⁶⁰.

21) før 1613. »Erlig Mand Peder Munch Jacobsen, Borgemester i Kiøbenhaffn, forðum Kirckeverge til den hellig Aands Kircke haffver ladet bekoste denne Steen for sig oc sine Hustruer, Børen oc Arffvinger oc er hand i Herren hensoffved den 11 April 1613«. I midtskibet⁶¹.

22) 1622, rådmænd Lauritz Mogensøn, død 17. aug. 1622, og hustru Bodel Hansdatter. Hustruens dødsår stod in blanco. Dansk indskrift. I koret (Besen 123).

23) 1625, sognepræst Peder Pedersen Hee (Hiennius), død under pesten 13. maj 1625, samt tre børn. Hustruen og en overlevende lille søn lagde stenen over de afdøde. Latinsk indskrift. I koret⁶².

24) 1636, Knud Jørgensen, ridefoged ved Københavns slot og rådmænd, død 14. marts 1635, og hustru Anna Dirksdatter Mumme, død 28. marts 1636. Dansk indskrift. I midtskibet⁶³.

25) 1637, Jørgen Braad rådmænd, død 25. nov. 1633, 63 år gammel, og hustru Karen Christensdatter Wibe, død 17. aug. 1637, 68 år gammel. Dansk indskrift. I midtskibet⁶⁴.

26) 1652, Erik Monrad, tidligere præst i Middelfart, dernæst denne kirkes [dvs. Helligåndskirkens] sognepræst, sidst biskop over Fyn; født 1607, død 26. juli 1650. Hustruen Margrethe Bang lagde stenen. Latinsk indskrift. Ifølge Wolfs Encomion (1654) blev kisten først nedsat på sit endelige sted og stenen lagt i året 1652. I koret⁶⁵.

27) 1653, Peder Otto, handelsmand i Kbh., født i Angel »i Holsten« 23. marts 1606, død 1. sept. 1653. Dansk indskrift. I koret (Besen 1683, s. 141).

28) 1656, rådmænd Lauritz Michelsen, kirkeværge, født i Bibe, død 2. okt. 1656, 60 år gammel. Dansk indskrift. I koret⁶⁶.

29) 1662, Laurids Pedersen Hesselberg (brygger, af de 32 mænd), død 22. okt. 1662. Latinsk indskrift. I midtskibet⁶⁷.

30) 1663, Hans Mandixen (materialsriver), død 1663. Latinsk indskrift. I midtskibet⁶⁸.

31) 1667, Laurids Sørensen, brygger, død 1667, 65 år gammel, og hustru Anna Jacobsdatter. Hustruens data står in blanco. Dansk indskrift. I midtskibet⁶⁹.

Fra slutningen af 1600'erne til den store brand er meddelelserne om gravsten sparsomme. De fleste oplysninger kan findes i kirkens begravelsesbog, protokol 7, 1678—1830. Talrigst er her meddelelserne om genanvendte gravsten. Ved køb af gravsted oplyses hyppigt, om der i købet medgik en ligsten: »Med påliggende sten«, »med påliggende blåsten nord for altret«, »med påliggende gamle ligsten« — er udtryk, der ofte anvendes. —

32) 1756, Birgitte Suhr, og hendes to mænd. Gravstenen, der 1878 fandtes i vestenden af nordre sideskib (grav nr. 87), smuldrede bort ved optagelsen, men indskriften blev forinden afskrevet: »Herunder hviler den agtbare og vel-fornemme Mand Niels Poulsen, fordum Borger og Bager her udi den kgl. Residenz Stad Kjøbenhafn, Hvis Livs Lys blef antent den 27. Aug. 1686 udi Aalborg og udslugt den 21. Aug. 1737 udi Kiøbenhafn, tillige med sin høylovede Kj ære Hustrue Mad. Brigitte Drevis, født Suhr, [født] d: 10. Dec. 1686 og døde d. 13. Jan. 1756 i sit Alders 70 Aar 7 Uger 6 Dage, som ved Døden efterlod sin anden Mand Sgr. Christian Drevis, Borger og Bager i Kiøbenh[afn], Født d:

25. Aug. 1701 og død d: □ i sit □ Aar. Gud give dem en naadelig Opstandelse paa den yderste Dag«. Jfr. under lysekroner, ovenfor s. 693. Chr. Drevitz, hvis dødsår står in blanco, blev begravet 1. feb. 1775⁷⁰.

33) 1785, Christian Schifter, kaptain i det Asiatiske kompagni, født 21. jan. 1741, død i Kbh. 8. jan. 1785. — Gravmælet var udført af Wiedewelt og vakte opsigt ved — efter Jonges ord — at være »af en ny Opfindelse« med hvælvet marmorsten foroven »hvilende paa tvende friestaaende Socler. Ved Enden er af hvid Marmor indfattet en Lampe og ved Fødderne en Taarekrukke«. I magistratens resolutionsprotokol noteres 7. nov. 1785, at »paa Kina-Kaptain Schifters Grav paa Sprøitekirkegaarden lægges en Gravsten, som er højere end normalt og har en kuppelagtig Façon paa den øverste side«⁷¹.

Hvad der var af gravsten i selve kirken, blev optaget fra deres plads ved den store restauration i 1840'rne. Magistraten godkendte 9. maj 1845, at de endnu eksisterende åbne begravelser skulle tilkastes »og de derpaa værende Sten nedsænkes«⁷². Dette kan forklare, at man 1878 kun fandt een gravsten i selve kirkens gulv, nemlig den føromtalte på Chr. Drevitz' grav⁷³.

† K I S T E P L A D E R

1) 1658, Casper von Gerstorff, kgl. køgemester (og fiskemester), død 8. feb. 1658. Dansk indskrift. I sideskibet. (Resen 139).

2) 1665, Frederik Bille til Burholt, født 1648, død i Kbh. 8. juli 1665 »om Aftenen mellem 10 oc 11 udi hans Alders 17 Aar«. Dansk indskrift. I sideskibet. (Resen 139; Kornerup 70, 145).

3) 1667, præsident Hans Nansen (ovenfor s. 712). Dansk indskrift. I midtskibet. (Resen 134).

4) 1667, Henrik Willumsen Rosenvinge til Lystager, kongens resident i Spanien, England og Nederlandene, født 1604, død på Lystager 14. feb. 1667. Dansk indskrift. I sideskibet (Resen 139 f).

5—8) er alle fra det 1879 forsvundne Bøfkes kapel (ovenfor s. 647).

5) 1674, Sofie Bøfke, født 1661, død 17. dec. 1674.

6) 1679, Mikkell Bøfke, født 1664, død 1679, broder til ovenstående; lang dansk indskrift; samt disse søskendes forældre:

7) 1677, Maren Nansen, født 27. okt. 1631, død 23. aug. 1677. Dansk indskrift; og:

8) 1681, rådmænd Ditmar Bøfke, født i Dortmund 24. maj 1612, første gang g. m. Cicilie Clausdatter, anden gang med Anne Multerpass, tredje gang med Maren Nansen; død 26. aug. 1681. Lang dansk indskrift⁷⁵.

**Kisteplade*, 1672, Karen Nansen (gift med Peder Griffenfeld), med angivelse af alder, ægteskabets varighed og datterens fødsel. Latinsk indskrift. Kisten stod i Griffenfelds runde kapel, men er senere overflyttet til Vær kirke ved Horsens⁷⁴.

† I N D S K R I F T E B

I den øverste kugle på Walkendorfspiret (ovenfor s. 654) var indlagt en forgyldt kobberplade⁷⁶ med en latinsk indskrift, hvis indhold på anden hånd kendes: »Anno Christianæ Epochæ MDXCIV ab inauguratione Christiani Quarti decimo, Pastore Ecclesie hujus Jona Jacobi Venusino, Ædilibus vero Severino Andreæ et Henrico Bogentino, Mense Quintili, summa Manus huic Operi imposita est« (I året 1594 efter kristen tidsregning, i Christian IV.s 10. regeringsår, da Jon Jacobsen Venusin var sognepræst og Søren Andersen og Henrik Rogentin var værger ved denne kirke, blev i juli måned sidste hånd lagt på dette værk). — Ved istandsættelsen af spiret 1671 blev der på kobberpladens anden side sat følgende tilskrift: »Ne Moles Turris, quæ L X X V I I Annos steterat Ædificio Templi noceret, Cacumine ablato, hic Globus cum Corona repositus Anno Christi M D C L X X I Festo Omnium Sanctorum, Regnorum Christiani Qvinti secundo, ætatis X X V, a Nato Principe Federico Mense secundo, Pro-Rege Norvegiæ Uldarico Friderico Guldenløv, Pastoribus Esaia Fleischer et Georgio Nicolai; Ædilibus Bartholomæo Johannis et Jacobo Nicolai« (For at ikke tårnet, som havde stået i 77 år, skulle skade kirkebygningen, blev spidsen fjernet og denne kugle med krone genopsat år efter Christus 1671 på Allehelgensdag, i Christian V.s andet regeringsår, i hans alders 25. år, den anden måned efter prins Frederiks fødsel, da Ulrik Frederik Gyldenløve var statholder i Norge, kirkens præster var Esaias Fleischer og Jørgen Nielsen, kirkeværgere Bartholomæus Jensen og Jacob Nielsen). Efter Jonges udsagn blev kobberpladen med begge indskrifter fundet på tomten efter branden 1728.

I det nye spir fra 1879 indlagde man en lignende bygningsindskrift i den øverste kugle⁷⁷.

KILDER OG HENVISNINGER

Forkortelser

Kbh. Dipi. = Kjøbenhavns Diplomatarium, udgivet af O. Nielsen 1872 ff.

HMK — Historiske Meddelelser om Kobenhavn, udgivet af Københavns Kommune 1907 ff.

L. Dipi. — Diplomatarium i tilknytning til Johs. Lindbæk, De danske Helligaandsklostre (1906).

Hofm. Fund. = Hofmans Fundationer. Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve (1755 ff.).

RA. = Rigsarkivet.

KSA. — Stadsarkivet for Kobenhavn.

KSA. HG. — Stadsarkivet: Helliggeistes arkiv.

Prot. 1 — KSA. HG. Forhandlingsprotokol 1678—1792.

Prot. 7 = KSA. HG. Begravelses-kopibog 1678—1830.

Prot. 9 — KSA. HG. Begravelsesprotokol 1748.

Pk. 27 — KSA. HG. Pakke med forsk. Sager, Kirken vedk.: 1) Begravelser i og ved Kirken 2) Sager vedr. Kirkens Opbygning efter Branden 1728 og 3) Reparationer 1804—49.

Pk. 28 = KSA. HG. Hovedreparationen 1878 ff.

Pk. 29 = KSA. HG. Inventarium 1805—78.

Inv. 1727 = KSA. HG. Kirkens inventarium (et bind sammen med inv. 1748).

Inv. 1748 = KSA. HG. Kirkens inventarium 1748.

RA. Bygn.k. — Rigsarkivet. Bygningskommissionen 1731.

RA. Forh.prot. = Bygningskommissionen 1731, Forhandlingsprotokol 1731—36 Litra A.

RA. Kopibog = Bygningskommissionen 1731, Kopibog 1731—34.

RA. Reg.prot. = Bygningskommissionen 1731, Registraturprotokol 1731—42 Litra A.

RA. Pk. III = Bygningskommissionen 1731, Sager vedk. de enkelte offentlige Bygninger (Bilag m. m.).

KSA. Mag. Res.prot. = Magistratens resolutionsprotokol, Stadsarkivet.

KSA. Mag. Kopibog = Magistratens kopibog, Stadsarkivet.

Helligåndskirkens arkivalier er for størstedelen opbevaret i Københavns Stadsarkiv (KSA), hvor f. ex. Prot. 9 og Pk. 28 er særlig vigtige kilder. Arkivalierne om genopbygningen efter den store brand 1728 findes dog i Rigsarkivet (RA), under den store bygningskommission 1731, og kun et fåtal af dokumenterne er havnet i KSA. HG. Pk. 27 (se ovenfor). Det er en beklagelig kendsgerning, at de fortløbende regnskaber (citeret rgsk.) først er bevaret fra 1727, hvorved en vigtig kilde til vor viden om kirken i de første århundreder efter reformationen er gået tabt. En kronik, der omfattede begivenheder ved kirken fra 1538 og fremefter, har kunnet spores til 1804, men er siden forsvundet.

I

Litteratur. Den trykte litteratur, omtalt ovenfor s. 220, 445 og 614 er også anvendt her. Særlig nævnes W. Møllerup, Helligaandskirken i Kjøbenhavn, Kbh. 1892 (i det følgende citeret som *Møllerup*); desuden Bjørn Kornerup (ed.), Helligaandskirken i Kobenhavn. Et historisk Tilbageblik, Kbh. 1949 (i det følgende citeret som *Kornerup*), og af andre bøger med emne af interesse for denne kirke: Johs. Lindbæk, De danske Helligaandsklostre, Kbh. 1906 (citeret som *Lindbæk*), og Y. Lorenzen, De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie, Kbh. 1912.

Helligaandskirken s. 627—629. ¹ Lindbæk, De danske Helligaandsklostre, s. 8 f. ² Lindbæk, s. 15. ³ Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen, s. 299 f.

⁴ L. Dipi. nr. 58. — Kbh. Dipi. II, s. 89.

⁵ L. Dipi. nr. 62.

⁶ Kornerup, s. 213 ff.

⁷ Kornerup, s. 220. ⁸ Lindbæk, s. 168. ⁹ Kbh. Dipi. IV, s. 119, 130, 232. ¹⁰ KSA. HG. prot. 7, fol. 85 b (15. jan. 1765), fol. 89 b (31. dec. 1768). ¹¹ Jfr. Borgerrepræsentanternes Forhandlinger XLI, s. 924—27. ¹² Kornerup, s. 233. ¹³ Inv. 1748, s. 117. — Mollerup, s. 4. ¹⁴ KSA. Rgsk. 8. maj 1730, 24. april 1742. ¹⁵ Olaf Olsen, Chr. IVs Tugt- og Børnehus, i HMK, 4. R. III, s. 257 f. ¹⁶ Kornerup, s. 144 ff., særlig s. 148 (A. Fabritius). ¹⁷ Kornerup, s. 203. ¹⁸ Kbh. Dipi. III, s. 384. ¹⁹ Resen, Inscriptiones, s. 142. ²⁰ RA. Bygn.k. 1731, Kopibog 1731—34, fol. 10 b. ²¹ RA. Bygn.k. 1731, Forhandlingsprotokol 1731—36, fol. 16 b; Kopibog 1731—34, fol. 49 a (31. maj 1731); KSA. HG. Pk. 27, bilag 2 (31. maj 1731). ²² Pk. 27: reparationer 1804—49, brev dat. 14. juli 1810 og 6. juli 1819. — Mollerup, s. 24. ²³ Henning Valeur Larsen, En Tur paa Strøget (1955), s. 17. ²⁴ Pk. 29 (Korresp. april—juni 1856).

Kirkegården s. 630—636. ¹ HMK. 1. R. III, s. 504. ² Ramsing, Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, II, s. 140 f. ³ Ramsing, anf. v., s. 140. ⁴ Lindbæk, s. 158. ⁵ Allen, De tre nord. Rigers Hist., II, s. 325. — Lindbæk, s. 168. ⁶ Kbh. Dipi. II, s. 547 f. ⁷ Wolf, Encomion Regni Daniæ (1654), s. 373. ⁸ Pk. 27, læg 2: Genopbygn. 1731—33 (29. marts 1731). — RA. Bygn.k. 1731, Kopibog fol. 18 b (19. april 1731). ⁹ Prot. 1, fol. 33 a. ¹⁰ Inv. 1748, s. 106. ¹¹ Prot. 1, fol. 26 b, 27 b. ¹² Prot. 1, 17. novbr. 1717. — Inv. 1727, s. 74. — Inv. 1748, s. 113. — Jfr. KSA. Mag. Res.prot. 1719—22, under 18. april 1720. ¹³ RA. Kopibog, fol. 18 b (19. april 1731). ¹⁴ Prot. I, fol. 7 b (13. oktbr. 1706); prot. 8 (17. august 1736). ¹⁵ Prot. 1, fol. 8 b. ¹⁶ Prot. 1, fol. 26 b (juni 1764). ¹⁷ Prot. 1, fol. 27 b (dec. 1767). ¹⁸ Prot. 1, fol. 33 a (sept. 1773). ¹⁹ KSA. HG. Rgsk. 1736, fol. 77 a; 1739, fol. 33 b; 1740, fol. 19 a; 1746, fol. 35. — Inv. 1748, s. 105. — Rgsk. 1770. ²⁰ Synsprotokol 1862 ff., s. 79 (hos kirkens væрге). ²¹ Kbh. Dipi. I, s. 340; II, s. 227. — Kornerup, s. 6 og 8 (Chr. Elling). ²² KSA. Mag. Res.prot. 1729—30, s. 338 (23. novbr. 1729). ²³ Inv. 1727, s. 73. ²⁴ RA. Kopibog fol. 115 a (3. marts 1732) og 139 b (30. juli 1732); Forh.prot. fol. 57 a (5. august 1732), samt Pk. III, bilag 551 (18. juli 1732). ²⁵ HMK III, s. 500. — Kbh. Dipi. I, s. 338, 340, 405; II, s. 226 f. ²⁶ Inv. 1748, s. 105, 107. ²⁷ KSA. HG. Rgsk. 1727—35, fol. 126 b (8. oktbr. 1734), fol. 129 b (12. april 1735). ²⁸ RA. Pk. III, bilag 565 (16. septbr. 1733); bilag 566 (29. juni 1733). ²⁹ Inv. 1748, s. 105, 107. ³⁰ Inv. 1748, s. 109. ³¹ Kornerup, s. 8 ff. (Chr. Elling). — Mollerup, s. 10. ³² Inv. 1748, s. 105, 107; Prot. 1, fol. 32 b (18. oktbr. 1773). — Pk. 27, læg 3: Reparationer 1804 ff. (synsforretn. 6. juni 1806). ³³ KSA. HG. Rgsk. 1749—71 (rgsk. for året 1752). ³⁴ Rgsk. 1855, s. 23 f. ³⁵ Pk. 28, læg 4 b (22. august 1879); smst. murmester-ugeliste nr. 91 (4. oktbr. 1879). ³⁶ Kbh. grundtakst 1689, i Kbh. Dipi. III, s. 718; Inv. 1727, s. 38. ³⁷ Kornerup, s. 151, 238; Hofm. Fund. IX, s. 216. — Kbh. grundtakst 1661, i Kbh. Dipi. I, s. 755; grundtakst 1689, i Kbh. Dipi. III, s. 718. ³⁸ Ombygn. af pgd. 1762: Inv. 1748 (sen. tilføjelse). Salget: KSA. Mag. Res.prot. 1798, s. 164 (22. juni 1798). ³⁹ Kbh. Dipi. I, s. 753; II, s. 831; III, s. 718 (grundtaksten); Hofm. Fund. IX, s. 227 (8. decbr. 1673). ⁴⁰ RA. Kopibog, fol. 112 b (14. febr. 1732); fol. 116 a (7. marts 1732); fol. 133 a (17. juni 1732). — KSA. HG. Pk. 27, læg 2, bilag 6 (17. juni 1732). — Inv. 1748, s. 107. — Prot. 1, fol. 32 b (12. juli og 18. oktbr. 1773). ⁴¹ KSA. Journal for 1. Hovedfag 1803, s. 415. ⁴² Ernst Fr. Hansen, Hofmalerens Hus i Kokkegade, Kbh. 1939. ⁴³ Skødet dateret 6. septbr. 1886: Kbh. Byrets Tinglysningsafd. I, Brevskriverkontorets skødeprotokol nr. 94 (Frimands kvarter nr. 137—40).

Klosterkirken s. 637—651. ¹ HMK, 4. R. III, s. 310. ² Ramsing, Københavns Historie og Topografi i Middelalderen II, s. 142. ³ HMK, 3. R. I, s. 80. ⁴ HMK, 3. R. I, s. 63. ⁵ Tegningen findes som bilag i KSA. HG. Pk. 28: Hovedreparationen 1878, dat. 17. august 1878. ⁶ HMK, 3. R. I, s. 64 ff. ⁷ Kornerup, s. 24 (Aa. Roussell). ⁸ HMK, 3. R. I, s. 70. ⁹ Mollerup, s. 2. ¹⁰ HMK, 3. R. I, s. 73. ¹¹ Kornerup, s. 28, 57.

¹² Acta pontificum Danica IV, s. 56 f. (13. april 1474). ¹³ HMK. 3. R. I, s. 80. ¹⁴ Meddelelser i Nationalmuseets arkiv. ¹⁵ HMK, 4. R. 111, s. 257-347. ¹⁶ Wolf, Encomion regni Danicæ (1654), s. 375. ¹⁷ Prot. 9, s. 265. ¹⁸ Pk. 27: Begravelser 1699—1865, under 18. marts 1858. ¹⁹ Hofm. Fund. IX, s. 230 f. ²⁰ Prot. 9, s. 343; prot. 7, fol. 89 a og 104 b. ²¹ Synsprotokol, opbevares hos kirkens væрге. — KSA. HG. Prot. 26, værgens privatjournal (20. oktbr. 1866). ²² Synsprotokol, under 15. novbr. 1880. ²³ Synsprotokol, s. 81, under 21. juni 1904. ²⁴ KSA. Mag. Res.prot. nr. 35, s. 9 (4. april 1781) og s. 82. Mag. Kopibog 1781 Litra A, nr. 171 (14. marts 1781); Mag. Kopibog 1783, nr. 118 (25. juni 1783); prot. 9, s. 279; prot. 1, fol. 37 a; prot. 7, fol. 100 a (4. febr. 1784). Rgsk. 1783-84. ²⁵ Mag. Res.prot. 1742-43, s. 217 (29. oktbr. 1742); Inv. 1748, s. 98. ²⁶ KSA. Magistratens referatsprotokol for 1. sekretariat 1805, s. 82; Pk. 27, læg nr. 75; døren genåbnes: rgsk., dec. 1855 s. 24. ²⁷ Pk. 27, 28. maj og 27. august 1847; KSA. HG., rgsk. 1848, s. 14 og 29. Om façaden, se pk. 29, læg 7 (brandassurance, vurdering 1. septbr. 1875). ²⁸ Borgerrepræsentanternes Forhandlinger LV, s. 23 (9. april 1894). ²⁹ Kbh. Dipi. III, s. 327. ³⁰ Wolf, Encomion (1654), s. 373. ³¹ Wolf, anf. v. s. 373. ³² KSA. HG. I. værges rgsk. 1734 37, fol. 63 a (20. august 1736). ³³ Mag. Res.prot. nr. 35, 1781—83, s. 169 (12. septbr. 1781). ³⁴ Pk. 27, læg 28, genpart af skr. til Da. Kancelli 3. januar 1806. ³⁵ Pk. 27, læg om grav i kirken nr. 98, dat. 18. marts 1858; pk. 29, inv. 1805—78 (23. septbr. 1858). ³⁶ Findes i kgl. bygningsinspektør Th. Havnings arkiv. ³⁷ Pk. 28, hovedreparationen (5. februar 1878). ³⁸ Huitfeldts Danmarkskrønike II, s. 1140.

Sognekirken 1537—1728, s. 652—658. ¹ Walkendorfbogen, opbev. i KSA. — Kbh. Dipi. I, 541. ² Møllerup, s. 5. ³ HMK, 3. R. I, s. 69. ⁴ Marmora Danica, s. 91 (dog med fejllæsning i årstallet). ⁵ Hist. Tidskr. 3. R. III, s. 622; Kbh. Dipi. VI, 565. — Marm. Dan. s. 91. ⁶ Hofm. Fund. IX, s. 213. ⁷ Mag. Kopibog 1773, sag nr. 285 (24. maj 1773). ⁸ Mag. Res.prot. 1773—76, s. 33 (8. septbr. 1773); Mag. Kopibog 1774, sag nr. 176 (23. marts 1774). ⁹ KSA. HG. Rgsk. 1771—89, s. 56, 64, 66, 75. ¹⁰ Mag. res.prot. 1773-76, s. 248 (3. aug. 1774). ¹¹ V. Wanscher, Christian 4.s Bygninger (1937), s. 115. ¹² KSA. HG. Prot. 7, fol. 2 a, under 31. aug. 1678; fol. 3 a, under 21. nov. 1679. ¹³ Wolf, Encomion, s. 372; Jonge, Kbh. Beskrivelse I, 342 f. ¹⁴ Se herom særlig tilskrift i Walkendorfbogen (KSA). ¹⁵ En del udgiftsposter til kapellet er noteret i Griffenfelds regnskaber for årene 1672—74: RA, Griffenfelds Sager, Pk. XVI. De sidste poster fra jan. 1674 er åbenbart nytårsgratiale til dem, »der bygte (rettet til: arbeidet paa) Capellet«. — Den vigtigste post er: 200 rdr. efter Lambert van Havens seddel, til kobber til kapellet. ¹⁶ Lambert van Havens overslag: RA. Griffenfelds Sager, Pk. I, udateret, mulig fra 1674. ¹⁷ Magistratsresolution om købet 21. febr. 1732: rgsk. 1727—35, fol. 75 b. ¹⁸ Første gang omtalt i Inv. 1748, s. 99. ¹⁹ Rgsk. 1727—35, fol. 75 b (7. nov. 1732). ²⁰ RA. Griffenfelds Sager, Pk. I. ²⁴ KSA. HG. Pk. 29, læg 7: Brandassurance 26. nov. 1855. ²² KSA. HG. Pk. 28, Hovedreparation 1878—80 Læg 4 b (udateret). ²³ KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b (1. okt. 1878 og 18. nov. 1879), Snedkerrgsk. ²⁴ Pk. 28 etc. (1.—2. okt. 1878). ²⁵ Synsprotokol (hos værgen) 15. nov. 1880. ²⁶ Synsprotokol, beretning om restaurationen dat. 15. nov. 1880.

Sognekirken 1728—1878, s. 659—664. ¹ 1862 omtales talrækken i Synsprotokol (hos kirkeværgen); de var da dels indsat med jern, dels *påmalede*. — Formentlig har kun de to første årstal 1538 og 1731 stået med jern; de andre — altså mulig malede — er da ombyttet med jern ved rest. 1878. ² Danske Saml. II, s. 80. ³ RA. Pk. III, bilag 448. ⁴ KSA. HG. Prot. 1, fol. 16 b. ⁵ KSA. HG. Pk. 27, læg 2, 9. april 1731. ⁶ RA. Forh.prot. 1731—36 Litra A, fol. 6 a (30. marts 1731); *ibid.* Kopibog fol. 10 b. ⁷ Kontrakt med tømrer og murer om det hvælvede loft 6. april 1731: RA. Forh.prot. fol. 6 b, samt Pk. III, bilag 545. ⁸ RA. Kopibog fol. 15 1). — KSA. HG. Pk. 27, Læg

2, bilag 3 (13. juni 1731).⁹ RA. Forh.prot. Litra A fol. 6 b.¹⁰ RA. Pk. III, bilag 545 (6. april 1731).¹¹ RA. Kopibog 1731—34, fol. 107 a (17. jan. 1732) og Pk. III, bilag 449 (26. sept. 1731).¹² KSA. HG. Pk. 27, Læg 2, bilag 5 (29. maj 1732).¹³ RA. Pk. III, bilag 552 (28. juni 1732).¹⁴ KSA. HG. Rgsk. 1727—35, fol. 66 b (26. jan. 1732). — RA. Bygn.k. etc. Registraturprot. Litra A fol. 251.¹⁵ RA. Pk. III, bilag 556 (13. sept. 1732); tallet af ophængte stjerner opgives til 148 (Inv. 1748, s. 83).¹⁶ RA. Kopibog 1731—34 (2. aug. 1732) fol. 140 a.¹⁷ RA. Registraturprot. Litra A fol. 388.¹⁸ KSA. Mag. Res.prot. 1773—76, s. 462 (24. juni 1775); de oliemalede mure omtales også under istandsættelsen 1878: KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b (udk. til overslag dat. 1876). Synsprot. 1862 ff, under 15. nov. 1880 (hos værgen).

*Hovedreparationen 1878—80, s. 665—672.*¹ KSA. HG. Pk. 27 (Læg: Reparation 1804—49).² Rgsk. 1846, s. 17 og 33.³ Synsprotokol (hos værgen) 13. nov. 1862.⁴ Tegn. opbevaret i KSA og i kgl. bygningsinsp. Havnings arkiv.⁵ KSA. HG. Pk. 28.⁶ Synsprotokol. — Pk. 28, udat. udkast til kontrakt m. Riedel og Lindegaard om varmeapparatet.⁷ Pk. 28; hovedrep. 78, 6. maj 1878.⁸ Pk. 28, læg 4 b (1876). — Synsprotokol 15. nov. 1880.⁹ Pk. 28. Murmester-ugeliste No. 17 (27. april 1878).¹⁰ Billedhugger Ludvig Yieths rgsk. for arb. »ved Portalet« indsendtes 24. juni 1878: Pk. 28.¹¹ Pk. 28, læg 4b: beregn, over Smede- og jernstøberarb. 1878.¹² Pk. 28. Murm.-ugeliste No. 45, 16. nov. 78.¹³ Pk. 28. Murm.-ugeliste No. 13 (30. marts 78). Tømm. ugeliste No 50 (31. jan. 1879).¹⁴ Et udkast til en ny indskrift kendes: Pk. 28, læg 4 b (løst bilag); den skulle fortælle om indsamlingen, iværksat af kirkens patron (borgm.), form. for kirkeinspektionen samt kirkens værge; desuden navnene på kirkens præster, arkitekten, dennes konduktør og endelig tømremesteren og kobbærtækkeren. Den endelige redaktion, se Møllerup, 28.¹⁵ Pk. 28, læg 4 b, 9. nov. og 7. dec. 1878.¹⁶ Pk. 28, 4 b, Murmester-ugeliste nr. 70 (10. maj 1879); jfr. nr. 71.¹⁷ Murm.-ugeliste No 93 (18. okt. 1879).¹⁸ Pk. 28, læg 4 b, regn. dateret 25. febr. 1880.

*Inventar side 673—700.*¹ Synsprotokol 1862 ff. (hos værgen).² RA. Pk. III, bilag 560 (21. novbr. 1732).³ KSA. Mag. Res.prot. 1750—52, s. 616. Inv. 1748 (sen. tilf.).⁴ Walkendorfbogen s. 27.⁵ Inv. 1727, s. 8.⁶ Inv. 1748, s. 103 (sen. tilf.).⁷ RA. Pk. III bilag 573 (18. decbr. 1732). — Inv. 1748, s. 103.⁸ Inv. 1748, s. 103 (sen. tilf.). — Rgsk. 1771—89, for året 1781.⁹ KSA. Mag. referatsprot. for 1. sekr. 1806, no. 1254 (14. juli 1806).¹⁰ Pk. 29: inv. 1878.¹¹ RA. Forh.prot. fol. 33 b (20. oktbr. 1731), fol. 48 b (12. maj 1732).¹² KSA. HG. Rgsk. 1727—35, fol. 66 b (26. januar 1732), udg. nr. 50.¹³ Kornerup, s. 103 ff. (V. Hermansen).¹⁴ RA. Forh.prot. fol. 43 a, 50 a, 51 a.¹⁵ RA. Forh. prot. fol. 48 a (12. maj 1732). — Kornerup, s. 108 (V. Hermansen).¹⁶ KSA. HG. Første værges rgsk. 1746—47, s. 5 (indtægt 3. marts 1747). — Kornerup, s. 107 f. — Inv. 1748, s. 86 f.¹⁷ KSA. HG. Rgsk. 1727—35, fol. 13 b (30. april 1728).¹⁸ Kornerup, s. 97. — Hermansen, Kbh. gi. Kirker, s. 62 IT.¹⁹ Jonge I, s. 345. Ældre, farvelagt tegning af denne kalk findes i Nationalmuseets arkiv.²⁰ Da Nicolai kirke blev færdigredigeret, april 1957, var det endnu ikke kendt for redaktionen af Danmarks Kirker, at disse sølvting fandtes i S. Paulskirken.²¹ De to sidstnævnte diske er sandsynligvis blevet ombyttet.²² KSA. HG. Rgsk. 1727—35, fol. 55 a; Mag. Res.prot. 1748—50, s. 679 (den sidste udført af guldsmed Andreas Borries).²³ Inv. 1727 og 1748. — Jonge I, s. 341. — KSA. HG. Pk. 29, inv. 1805—78 (3. maj 1834). — Kornerup, s. 96 (V. Hermansen).²⁴ Kornerup, s. 155 (A. Fabritius). — Jonge I, s. 341.²⁵ Kornerup, s. 97 f. (V. Hermansen). — Inv. 1727, s. 5.²⁶ KSA. HG. Pk. 29. Læg 1 (28. januar 1867); smst. inv. 1878.²⁷ Synsprotokol (hos værgen), s. 78.²⁸ Inv. 1748, s. 103 (sen. tilf.). — KSA. Mag. Res.prot. 1750—52, s. 616; rgsk. 1749—71. — Nyt Tidsskrift for Kunstindustri 1937, s. 50 (Erik Lassen).²⁹ Lindbæk, s. 157; L. Dipi. nr. 150.³⁰ Hofm. Fund. IX, s. 213, 227.³¹ Walkendorfbogen (ed. Hassøe), s. 27. — Hofm. Fund. IX, s. 224. — Møllerup,

s. 9. — A. D. Jørgensen: GrifTenfeld II, s. 158 f.³² KSA. Mag. Res.prot. 1750—52, s. 616; smst. 1783—84, s. 42 (7. april 1783).³³ RA. Kopibog, fol. 161 b (23. decbr. 1732).
 Inv. 1748, s. 103 (marginalnote tilføjet 1761).³⁴ Inv. 1748, s. 103 (sen. tilf.). Rgsk. 1749—71, under 1761.³⁵ KSA. Mag. Res.prot. 1781—83, s. 439 (22. juni 1782). - Rgsk. 1782—83.³⁶ Kornerup, s. 136 ff. (V. Hermansen).³⁷ Kornerup, s. 111 (V. Hermansen). Rgsk. 14/7, 1730.³⁸ KSA. HG. Rgsk. 1846, s. 34; Synsprotokol (hos værgen), under 13. novbr. 1862. Storcks istandsættelse af Gerckens font: KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b (udateret).³⁹ Inv. 1748, s. 90 (sen. tilf.).⁴⁰ KSA. Mag. Res.prot. 1746—48, s. 634; 1748—50, s. 220, 337, 444, 476. — Rgsk. 1746—49, s. 36; 1749—71 (rgsk. for 1749).⁴¹ Wolf, Encomion (1654), s. 372. Resen, Inscriptiones, s. 140.⁴² KSA. HG. Rgsk. 1846, s. 34.⁴³ Synsprotokol (hos værgen), under 15. novbr. 1880. 1846-fonten omtales under kirkens brandassurance 1855 (Pk. 29, læg 7) som »en bronceret Metalfont«. ⁴⁴ RA. Pk. III, bilag 552 (28. juni 1732).⁴⁵ Pk. III, bilag 578 (4. novbr. 1732). — RA. Kopibog, fol. 158 b (21. novbr. 1732).⁴⁶ Danske Atlas II, s. 141. - Mollerup, s. 25. — Synsprotokol (hos værgen). KSA. HG. Rgsk. 1746—49, s. 36 (30. novbr. 1748); jfr. rgsk. for 1749: »Maler Getreuer 8 rdl. for at lakere og forgyldte 2 store vaser på korskranken«. — Inv. 1748, s. 89. Mag. Res.prot. 1746—48, s. 634 (28. februar 1748); 1748—50, s. 117 (4. septbr. 1748), 220 (16. decbr. 1748).⁴⁷ KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b, Regn. vedr. snedkerarb. (11. august 1879).⁴⁸ Jonge I, s. 341 f. Kornerup, s. 80.⁴⁹ RA. Pk. III, bilag 570 (12. juli 1732).⁵⁰ KSA. HG. Rgsk. 1846, s. 16 (30. april 1846).⁵¹ RA. Forh.prot., fol. 6 b (6. april 1731).⁵² RA. Kopibog, fol. 165 b (12. februar 1733); jfr. Registraturprotokol 1731—42, Litra A fol. 240.⁵³ RA. Pk. III, bilag 560 (21. novbr. 1732).⁵⁴ RA. Pk. III, bilag 565 (16. septbr. 1733).⁵⁵ KSA. HG. Rgsk. 1771—79, s. 58, 70, 81 (gentaget 1775 og 76, samt 1805: drejer Kyhn for »Søjler eller Pinde ved Stolene«).⁵⁶ Inv. 1748, s. 96 f. (sen. tilskr.); KSA. HG. Kirkeprotokol 1688—1792 (prot. 1), fol. 34 b og 35 a.⁵⁷ RA. Pk. III, bilag 564 (2. maj 1732), 560 (21. novbr. 1732), 565 (16. septbr. 1733).⁵⁸ Inv. 1706, fol. 72 a, 74 a; Inv. 1748, s. 97. — RA. Pk. III, bilag 565 (16. septbr. 1733).⁵⁹ Prot. 7, fol. 3 a. — RA. Pk. III, bilag 560 (21. novbr. 1732). — Inv. 1748, s. 97.⁶⁰ KSA. HG. Stolestadebog for Mænd 1706, fol. 33 a; Pulpiturbog 1706, fol. 105 b.⁶¹ RA. Forh.prot., fol. 45 b (9. april 1732).⁶² RA. Pk. III, bilag 573 (18. decbr. 1732). — Inv. 1748, s. 88.⁶³ KSA. HG. Pk. 27 (Synsforretn. 6. juni 1806); Pk. 29, læg 7 (brandvurdering 26. novbr. 1855); Synsprotokol 1862 ff. (hos værgen).⁶⁴ Kbh. Dipi. VI, s. 393 f. (7. decbr. 1663).⁶⁵ KSA. HG. Stolestadebog prot. 14, 1706, fol. 120 a, 127 a.⁶⁶ KSA. HG. Pk. 29, inv. 1805—78 (30. marts 1840 og 12. juli 1845). — Synsprot. 1862 IT. (hos værgen).⁶⁷ Hofm. Fund. IX, s. 223 f.⁶⁸ Jens Bircherods Dagbøger (ed. 1846), s. 174.⁶⁹ KSA. HG. prot. 13, fol. 2—33.⁷⁰ Prot. 13, fol. 37 a og 68 a.⁷¹ Prot. 13, fol. 77—93.⁷² Prot. 13, fol. 108 a og 110 a. Inv. 1727, s. 13.⁷³ KSA. HG. Pk. 27, læg 2 (29. marts 1731).⁷⁴ RA. Pk. III, bilag 560 (21. novbr. 1732). — Inv. 1748, s. 95 f.⁷⁵ RA. Pk. III, bilag 556 (tomrerarb. feb. til juli 1732); Forh.prot., fol. 43 a (29. februar 1732).⁷⁶ RA. Pk. III, bilag 559 (6. septbr. 1731); 560 (21. novbr. 1732); 564 (2. maj 1732).⁷⁷ Inv. 1748, s. 95 (sen. tilskr.). — KSA. HG. Rgsk. 1758 og 1759.⁷⁸ RA. Pk. III, bilag 560 (snekerrgsk. 21. novbr. 1732).⁷⁹ Mollerup, s. 29; Synsprotokol (hos værgen).⁸⁰ KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b (8. maj 1878; 21. maj 1879).⁸¹ KSA. HG. Pulpiturbog prot. 13, fol. 132 a.⁸² Hofm. Fund. IX, s. 217.⁸³ RA. Forh.prot., fol. 87 a (27. marts 1733); Kopibog, fol. 205 b (29. oktbr. 1733). — KSA. HG. Pk. 27, læg 2 bilag 9 (29. oktbr. 1733).⁸⁴ Prot. 9, s. 127 og 131.⁸⁵ RA. Pk. III, bilag 565 (16. septbr. 1733); KSA. HG. rgsk. 1727—35, fol. 102 a (29. april 1734).⁸⁶ RA. Pk. III, bilag 560 (21. novbr. 1732).⁸⁷ KSA. HG. rgsk. 1749—71. — Inv. 1748 (sen. tilf.), s. 93 — KSA. Mag. Res.prot. 1748—50, s. 367 (2. juni 1749).⁸⁸ KSA. HG. rgsk. 1749—71 (for året 1750).⁸⁹ KSA. HG. prot. 1, fol. 27 b (2. juni 1766) og fol. 28 a (2. decbr. 1768).⁹⁰ Rgsk. 1789—90 (samt sen. tilf. i inv. 1748, s. 93). KSA. HG. Pk. 29, læg 9 (30. maj 1828); smst. 8. februar og 15. august

1836. — Rgsk. 1845, s. 17 (14. novbr.). ⁹¹ Jens Graae indsendte til magistraten ansøgning 8. april 1719 om at anskaffe en ny tavle, da den gamle var brøstfæddig: KSA. Mag. Res.prot. fol. 175 b. ⁹² KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b (9. januar 1880). ⁹³ KSA. HG. Kirkeprotokol nr. 1, fol. 36 a (10. marts 1781). ⁹⁴ KSA. HG. Pk. 29, inv. 1805—78, læg I (12. april 1872). ⁹⁵ Pk. 29, inv. 1805 etc. (11. decbr. 1861). ⁹⁶ Synsprotokol, under 1876 (hos værgen). ⁹⁷ Synsprotokol. ⁹⁸ KSA. HG. prot. 1, fol. 23 a (26. maj 1750). — Mag. Res.prot. 1748—50, s. 693 (11. juni 1750). — Inv. 1748, s. 89. — Prot. 9, s. 197. — Y. Hermansen, Kbh. gi. Kirker, s. 70 f. — Kornerup, s. 117 f. ⁹⁹ KSA. HG. rgsk. 1750. ¹⁰⁰ Konservator B. Brorson Christensens indgående beskrivelse af urværket (i Nationalmuseets arkiv) ligger til grund for den følgende fremstilling. ¹⁰¹ Bernhard Olsen: De hamburgske Guldsmede Jacob Mores d. Ældre og d. Yngres Arbejder for de danske Konger Frederik II. og Christian IV., Hamburg 1903, særlig s. 15 f. — Marc Rosenberg: Der Goldsehmiede Merkzeichen (3. udg. 1923), s. 134. ¹⁰² Konrad Hüseler: Meisterliste der Hamburger Goldsehmiede vom 14. bis zum 18. Jahrhundert, i Nordelbingen XIX (1950), s. 136—68; særlig s. 141. ¹⁰³ Bering Liisberg: Urmagere og Ure (1908), s. 141. ¹⁰⁴ Johan Adam Berg: Kurtze und eigentliche Beschreibung des fürtrefflichen . . . Kgl. Hauses Friederichsburg, Kbh. 1646, s. 55 og 72. ¹⁰⁵ RA. Frederiksborg Amtsgrenskaber 1677. ¹⁰⁶ H. Holck, Det kgl. Konst-Cammer, 1775, s. 119. ¹⁰⁷ Mollerup, s. 20. ¹⁰⁸ Synsprotokol 1862 ff. (hos værgen). — KSA. HG. Pk. 29, læg 7. Kornerup, s. 118, har fejlagtigt her anbragt Anders Munchs krone fra 1750. ¹⁰⁹ Jonge I, s. 341. ⁴¹⁰ Resen, s. 140. ¹¹¹ Hofm. Fund. IX, s. 234. — Mag. Res.prot. 1752—55, s. 557 (11. septbr. 1754). ¹¹² KSA. HG. Kirkeværgens Privatjournal, prot. 26, under 1. novbr. 1863; Pk. 29, læg 6 (8. novbr. 1865). ¹¹³ Jonge I, s. 341. ¹¹⁴ Wolf, Encomion, s. 370. ¹¹⁵ Kbh. Dipi. I, s. 431, III, s. 384. ¹¹⁶ Wolf, Encomion, s. 370. ¹¹⁷ KSA. Mag. Res.prot. 1717—19, fol. 40 a. ¹¹⁸ RA. Forh.prot., fol. 12 a (27. april 1731); Pk. III, bilag 579 (30. april 1731), bilag 450. ¹¹⁹ RA. Forh.prot. fol. 112 a (3. septbr. 1734). ¹²⁰ Inv. 1748, s. 84. ¹²¹ KSA. HG. rgsk. 1746—49, s. 24. — Prot. 1, fol. 22 a. ¹²² Holger Jacobæus' Rejsebog (ed. 1910), s. 44; Wolf, Encomion, s. 370. ¹²³ Mag. Res.prot. 1717—19, fol. 86 b, 134 b, 177 b. — Prot. 1, fol. 10 b (8. juni 1768). ¹²⁴ RA. Kopibog, fol. 174 b (15. maj 1733). ¹²⁵ RA. Pk. III, bilag 525 (28. juni 1731).

Gravminder s. 701 719. ¹ Den forberedte nye udgave af Resens Inscriptiones med forfatterens håndskrevne tilføjelser findes på Stadsarkivet (KSA) og citeres i det følgende som Resen 1683. ² Et seddelkartotek over gravene i kirken og kapellet, i nummerorden, findes på KSA; dertil et alfabetisk navnerregister. ³ Weilbachs Kunstnerleksikon III, s. 260. ⁴ Kornerup, s. 121. (Victor Hermansen). ⁵ Personalhist. Tdskr. 5. r. VI, s. 229. ⁶ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 175. ⁷ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. ⁸ Personalhist. Tdskr. 5. r. VI, s. 230. ⁹ Prot. 7, fol. 94 a. — Personalhist. Tdskr. 5. r. VI, 231. ¹⁰ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. ¹¹ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 174. ¹² Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 177. ¹³ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 175. ¹⁴ Som note 13. ¹⁵ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 174. ¹⁶ Som note 15. ¹⁷ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. ¹⁸ Som note 17. ¹⁹ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 177. ²⁰ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. ²¹ Som note 20. ²² Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 175. ²³ Som note 22. ²⁴ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 177. ²⁵ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. ²⁶ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 175. ²⁷ Personalhist. Tdskr. 5. r. I, s. 176. — Synsprotokol (hos værgen) under 12. okt. 1865: Kirkeinspektionen giver tilladelse til at opsætte tavlen i muren. — Jfr. herom en erklæring fra Kirke- og Undervisningsmin., dateret 15. juli 1865: »J. G. Linde har efterladt ovenstaaende Gravskrift over sig selv og ønskede den indsat i Rummet i Kirkemuren til højre ved Hovedindgangen til Helliggeist i Familien Lindes Gravsted«. Der meddeles endvidere, at slægten siden Frederik IV's tid i fire generationer var Zahlkammer- og Partikulærkasserere. KSA. HG. Pk. 27 (Begravelser 1699—1865). ²⁸ Resen 120; Marmora Danica,

- s. 89. ²⁹ Resen 118; Kornerup, s. 6(5). ³⁰ Resen 120; Marm. Dan., 89; Kornerup, s. 68 ff. ³¹ Resen 120; Holger Jacobæus' Rejsebog (ed. 1910), s. 43; Kornerup, s. 70 f., 154. ³² Resen 140; Kornerup, s. 74, 94. ³³ Resen 141; Kornerup, s. 75. ³⁴ Resen 137; Kornerup, s. 76. ³⁵ Atlas Danicus, 221; Kornerup, s. 83 f.; Resen 119. ³⁶ KSA. HG. prot. 9, s. 253; rgsk. 1746—49, s. 38; Personallhist. Tdskr. 5. r. VI, s. 229. ³⁷ Resen 1683, s. 136; Marmora Danica, s. 89; Atlas Dan. (Kgl. Rib. Uldall 186 fol.). ³⁸ Prot. 7, fol. 10 b (27. sept. 1688). ³⁹ Prot. 7, fol. 14 b. ⁴⁰ Inv. 1748, s. 98 (senere tilføjelse).
- ⁴¹ Kornerup, s. 58; Lindbæk Dipi. s. 61 f. ⁴² Huitfeld II, s. 1140. ⁴³ Prot. 9, s. 21. ⁴⁴ Resen 123; Kornerup, s. 63, 150. ⁴⁵ Resen 129; Kornerup, s. 64. ⁴⁶ Resen 124; Kornerup, s. 64 f. ⁴⁷ Resen 135 f.; Kornerup, s. 66 f. ⁴⁸ Resen 130; Kornerup, s. 66 f. ⁴⁹ Resen 138; Kornerup, s. 67. ⁵⁰ Resen 125 f.; Kornerup, s. 73. ⁵¹ Resen 130; Kornerup, s. 75. ⁵² Resen 131; Kornerup, s. 75. ⁵³ Resen 125; Kornerup, s. 70, 145. ⁵⁴ Resen 129; Kornerup, s. 76 f.; 155. ⁵⁵ Resen 131; Kornerup, s. 75. ⁵⁶ Resen 125; Kornerup, s. 81 f., 161. ⁵⁷ Resen 127; Kornerup, s. 72. ⁵⁸ Resen 138; Kornerup, s. 76. ⁵⁹ Resen 137 f.; Jonge I, s. 356. ⁶⁰ Resen 125; Kornerup, s. 82. ⁶¹ Resen 131; Kornerup, s. 72 f. ⁶² Resen 126; Kornerup, s. 82 f., 247 1'. ⁶³ Resen 130; Kornerup, s. 86, 157. ⁶⁴ Resen 131; Kornerup, s. 86. ⁶⁵ Wolf, Encomion, s. 26; Resen 124; Kornerup, s. 86 f. ⁶⁶ Resen 124; Kornerup, s. 87. ⁶⁷ Resen 132; Kornerup, s. 90, 171. ⁶⁸ Resen 133 f.; Kornerup, s. 90. ⁶⁹ Resen 1683, s. 154; Kornerup, s. 91. ⁷⁰ KSA. HG. Prot. 7, fol. 34 a, 61 a; prot. 9, s. 197; Pk. 28, læg 4 b (heri på en los seddel gravskriftens ordlyd). — Synsprotokol 1862 ff. (hos værgen), under 18. nov. 1880. ⁷¹ Jonge II, s. 283 f. — KSA. Mag. Res.prot. 1784—85, s. 663. — KSA. HG. Prot. 10, ligsten nr. 21. — Kornerup, s. 122. ⁷² KSA. HG. Pk. 27 (begravelser 1699—1865). ⁷³ Synsprotokol 1862 ff. (under 15. nov. 1880). ⁷⁴ Marmora Danica, s. 90, Mollerup, s. 9. ⁷⁵ Resen 1683, s. 168—70; Kornerup, s. 95 f. ⁷⁶ Indskrifterne gengivet i Resens Atlas, s. 236, Marmora Danica, s. 91, Jonge, Kjøbenhavns Reskrivelse I, s. 340, Mollerup, s. 5. Årstallet på den første indskrift er dog læst forkert, 1614 i st. f. 1594. Jfr. Kornerup, s. 31 ff. ⁷⁷ KSA. HG. Pk. 28, læg 4 b. Mollerup, s. 28 f.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kilder og henvisninger s. 719—725

BYGNING

Historisk indledning.....	627
Kirkegården.....	630
Hegnsmuren.....	633, 663
Residenser.....	636

Klosterkirken

s. 637—651

Ældste bygningshistorie.....	637
Undersøgelserne 1928.....	638
Ældste grundplan.....	639
Senmiddelalderlig korudvidelse	640
Klosterkirkens alder.....	641
Klosterfløjene.....	642
Helligåndshuset.....	642
Klosteret, senere tilføjelser.....	647
Senere ændringer af klostersalen . . .	647
Sakristiet.....	650
Tårnet.....	651

Sognekirken 1537—1728

s. 652—658

Tårnet.....	653
Kirkens indgange.....	654
Griffenfelds kapel.....	656

Sognekirken 1728—1878

s. 659—664

Branden 1728	659
Genopbygningen.....	660
Genindvielsen.....	663
Kirkegården og lærredsboderne	663

Hovedreparationen 1878—1880

s. 665—672

Reparationer i 1800'rne.....	665
Arbejde med kirkens ydre.....	665
Arbejde med det indre 1879	666
Senere ændringer.....	668

INVENTAR

s. 673—700

Alterbibel.....	682
Alterbord.....	673
Alterkande.....	681
Alterklæder.....	673
†Alterklæder.....	673
Alterstager.....	681
†Alterstager.....	682
Altertavle.....	677
†Altertavle.....	679
Blok.....	691
Dåbsfad.....	685
Font.....	683
*Font.....	684
†Font.....	685
Fontegitter.....	684
Gittervinduer.....	700
Glasmalerier.....	700
* Glasmalerier.....	700
†Herskabsstole.....	688
Jordpåkastelsesspade.....	700
Kalk og disk.....	680
*Kalk.....	680
Kandelabre.....	698
Klokker.....	699
†Klokker.....	700
Knæfald.....	683
Knæleskamler.....	677
Kongestol.....	688
Korgitter.....	685
Krucifikser.....	682
†Lysearme.....	698
Lysekroner.....	693
*Lysekroner.....	698
†Lysekroner.....	698
Malerier.....	693
Messehagler.....	682
*Messehagler.....	683
†Messehagler.....	683
Oblatskrin.....	681

†Oblatskrin.....	681
Orgel.....	689
†Orgel.....	689
* Pengetavler.....	692
Prædikestol.....	686
†Prædikestol.....	686
Pulpitur.....	689
†Pulpiturer.....	689
Sangværk.....	699
†Sangværk.....	699
†Sidealtre.....	679
†Skrifestole.....	688
Stolestader.....	686
†Stolestader.....	686
Sygekalk.....	681

†Sygekalk.....	681
Tårnur.....	699
†Tårnur.....	699

GRAVMINDER

s. 701—718

Epitafier.....	701
†Epitafier.....	710
Gravsten.....	706
†Gravsten.....	714
* Kisteplader.....	717
†Kisteplader.....	717
Andre indskrifter.....	718

INDHOLD

Vor Frue kirke.....	1-228
S. Petri kirke.....	229-456
S. Nicolai kirke.....	457-624
Helligåndskirken.....	625-727

DANMARKS KIRKER

I

KØBENHAVN

1. BIND

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kilder og henvisninger s. 220—228. Noter under de enkelte afsnit.

BYGNING

Bygningshistorie indtil 1728

Ved Aage Roussell, s. 3—30

Den middelalderlige kirke:

Historisk indledning.....	3
Kirkegården.....	9
Den romanske kirke.....	10
Den gotiske kirke.....	12
Udvidelser og byggearbejder.....	20
Tårn og tårnkapeller.....	24

Fra reformationen til 1728, s. 26—30:

Hovedreparation 1555	27
Spir og tagrytter.....	27

Bygningshistorie 1728—1807

Ved Christian Elling, s. 113—436

Kirkegården.....	113
Genopbygningen.....	115
De forberedende arbejder.....	116
Tårnets første sammenstyrtning	120
Den store bygningskommission. Ra- mus.....	120
Tårnet.....	122
Tårnets anden sammenstyrtning	124
Spiret.....	124
Den færdige barokkirke.....	126
Ændringer ved spiret 1754 og 1796. . .	134
Bombardementet 1807.....	134

Bygningshistorie efter 1807

Ved Jørn Rubow, s. 151—184

C. F. Hansens plan 1808	151
Kongens approbation 1811. Bygnings- kommissionen	155
Genopførelsen.....	156
Bygningskommissionens beretning	156—170
Grundstensnedlæggelsen 1811.....	159

Indvielsen 1829.....	166
Senere ændringer.....	171
Bygningsbeskrivelse.....	175

INVENTAR

Ved Victor Hermansen, s. 31—51;
s. 137—146; s. 185—190

Alfabet-register:

Alterbord.....	185
†Alterbord.....	31, 137
†Alterbøger.....	38
Alterklæder.....	185
†Alterklæder.....	31, 137
Alterstager.....	186
†Alterstager.....	39, 138
Altersølv.....	138, 186
†Altersølv.....	36
Altertavle.....	185
†Altertavler.....	32, 137
†Berettestøj.....	37
Bispestol.....	141
Blok.....	188
†Blok.....	46
†Bogstol.....	44
†Bærealter.....	36
†Dørfløje.....	44, 125 f, 128,
†Dåbsfad.....	40, 139
Font.....	186
†Font.....	39, 139
†Fontelukkelse.....	40, 139
Kalk og disk.....	138, 186
†Kalk.....	36
†Kalkposer.....	38
Kandelabre.....	186
Klokker.....	188
†Klokker.....	48, 144
†Knæleskammel . . .	142
Kongestol.....	180
†Kongestol.....	142
†Korgitter.....	41, 140

Korskranke.....	187
†Korstole	44, 141
Lysearme.....	188
†Lysearme.....	47, 144
†Lysekroner.....	46, 144
†Messehagler.....	38, 139
†Messesærke.....	38
Oblatæske.....	138, 186
†Opslagstavler.....	44
Orgel.	187
†Orgel.....	45, 143
†Pengetavler.....	46
Pengetavle.....	46
Prædikestol.....	187
† Prædikestol.....	41, 140
†Pulpiturer.....	44, 142
†Relikvieskrin.....	37
†Sangværk.....	48, 144
†Sidealtre.....	34, 36
Skriftestol.....	182
†Skriftestol.....	44, 141
†Sognealter.....	34
Stolestader.....	187
†Stolestader.....	41, 140
Sygekalke.....	138
†Timeglas.....	140

Tårnur.....	188
†Tårnur.....	48, 144
†Vievandskar.....	41
Vinkande.....	138, 186
†Vinkande.....	36

GRAVMINDER

Ved Victor Hermansen, s. 52—112;
s. 146—150; s. 190—192

Gravminder indtil 1728	52
Gravminder 1728—1807	146
Gravminder efter 1807.....	190

THORVALDSEN OG VOR FRUE KIRKE

Ved Sigurd Schultz, s. 193—220

De første arbejder.....	195
Ændringer.....	195
H. E. Freund og Frue kirke.....	200
Arbejdets gennemførelse.....	206
Opgivne projekter.....	211
Thorvaldsens værker i Frue kirke . . .	214
Skulpturer af andre billedhuggere . . .	220

